

გიორგი ჩუბინაშვილის სახელობის ქართული ხელოვნების ისტორიის ინსტიტუტი

ციცინო ჩაჩხუნაშვილი

ბოდბის წმინდა ნინოს მონასტერი

(მთავარი ტაძრის და საეპისკოპოსო სასახლის ხუროთმოძღვრება)

ხელოვნებათმცოდნეობის კანდიდატის სამეცნიერო
ხარისხის მოსაპოვებლად წარმოდგენილი

დ ი ს ე რ ტ ა ც ი ა

სპეციალობა: 17. 00. 09 – ხელოვნების ისტორია და თეორია

სამეცნიერო ხელმძღვანელი:

თამაზ სანიკიძე
ხელოვნებათმცოდნეობის
დოქტორი, პროფესორი

2006 წელი

შესავალი

ნაშრომის მიზნები, ამოცანები, აქტუალობა, სამეცნიერო ლიტერატურაში არსებული მონაცემები

წერილობით წყაროებში სხვადასხვაგვარად მოხსენიებული გეოგრაფიული პუნქტი - ბოდი, ბუდი, ბოდისი, ბოდინი, სადაც აღესრულა და დაიკრძალა წმინდა ნინო - მკვლევართა უმრავლესობის აზრით არის ის ადგილი, სადაც ამჟამად მდებარეობს ბოდბის მონასტერი.¹

იგი ქალაქ სიღნაღიდან 2-3 კილომეტრითაა დაშორებული. მონასტერს შესანიშნავი ადგილმდებარეობა აქვს – ირგვლივ მუხის ხეებით დაბურული გორაკებია, რომელიც ჩრდილო-აღმოსავლეთით ალაზნის ველისკენ იხსნება. ეკლესიის ეზოში მრავალწლოვანი კაკლის, ცაცხვის ხეები და ტანმალაი კვიპაროსები დგას. მონასტერთან მოედინება ორი წყარო. ერთ-ერთ მათგანს (ჩრდილო-აღმოსავლეთით, ხევში) "წმინდა ნინოს წყაროს" ეძახიან. ამ წყაროს ნაკურთხი წყლის ძალა აქვს.

მონასტერი ეზო გალავნითაა შემოზღუდული. მთავარი შესასვლელი დასავლეთიდანაა. მთავარი ტაძარი ქვედა ტერასაზე მდებარეობს, ხოლო სამონასტრო ნაგებობები მისგან ჩრდილოეთით – ზედა ტერასაზე.

გალავნის გარეთ არსებული სოფელი ქედელი ძველ დასახლებას წარმოადგენს. იგი მოხსენებულია XVIII საუკუნის მეორე ნახევარში. იოანე ბაგრატიონი თავის აღწერაში მოიხსენიებს: "ქედელი, წ(მიდ)ა ნინო ბოდბლის სა(სა)ხლე და სადაც ეკლესია წმ (იდ)ა ნინოსი და მუნ ასვენია".²

წმინდა ნინოს დაკრძალვის ადგილთან დაკავშირებით სამეცნიერო ლიტერატურაში არსებობს განსხვავებული მოსაზრებები. საისტორიო წყაროებზე დაყრდნობით სარგის კაკაბაძე აღნიშნავს, რომ ბოდისი ახლანდელი საგარეჯოს რ-ნის სოფ. ნინოწმინდის ძველი სახელწოდებაა, ხოლო აქ არსებული ტაძარი წმინდა ნინოს დაკრძალვის ადგილზეა აგებული მირიან მეფის მიერ IV საუკუნეში.

მკვლევარის აზრით "მოქცევაჲ ქართლისა"-ს მიხედვით ნინო შეჩერდა კაწარეთში, აქედან იგი გადავიდა კახეთში, რომელიც ამ დროისათვის მოიცავდა ახლანდელი კახეთის ჩრდილოეთ მთიან ნაწილს. შემდეგ, მცხეთისკენ მომავალი დასნეულდა და გარდაიცვალა ბოდისში, რომელიც წყაროს მიხედვით კუხეთშია. ახლანდელი ბოდბის მონასტერი კი ჰერეთში მდებარეობს.³

აღნიშნული მოსაზრების საწინააღმდეგოდ შეიძლება გამოითქვას შემდეგი:

1. ნინოწმინდის კათედრალი VI საუკუნის II ნახევრის ნაგებობას წარმოადგენს და მისი უფრო ადრინდელ ხანით (IV საუკუნე) დათარიღება საფუძველს მოკლებულია.⁴

2. ჰერეთის საზღვრები დროთა განმავლობაში ცვალებადი იყო. გარდა ამისა, "კახეთი", „კუხეთი" და ჰერეთის საზღვრები ისტორიულ წყაროებში ერთმანეთში ირევა, რის გამოც ერთი და იგივე პუნქტი ზოგჯერ სხვადასხვა მხარეშია ნაჩვენები. როგორც ივ. ჯავახიშვილი აღნიშნავდა, "ზოგჯერ ჰერეთი თითქმის მთელ კახეთს ეწოდებოდა, ხშირად კახეთი ჰერეთსაც შეიცავდა".⁵

სარგის კაკაბაძის მოსაზრებას ეთანხმება ბაადურ მჭედლიშვილი. იგი იმ გარემოებასაც უსვამს ხაზს, რომ ბოდბის ტაძარი წმინდა გიორგის სახელობისაა, ხოლო ნინოწმინდის კათედრალი – წმინდა ნინოს სახელზეა აგებული, რაც მისი აზრით დამატებით არგუმენტს წარმოადგენს.

ბაადურ მჭედლიშვილი აღნიშნავს, რომ წმინდა ნინოს ნეშტი ეკლესიის აშენების შემდგომ უნდა გადმოესვენებიათ ნინოწმინდიდან ახლანდელ ბოდბეში, რასაც მოყვა სახელწოდების და საეპისკოპოსოს გადანაცვლება. იგი იშველიებს გიორგი ჩუბინაშვილის მიერ მოწოდებულ გადმოცემას იმის შესახებ, რომ ლეკიანობის შიშით წმინდა ნინო დაახლოებით XIX საუკუნის 40-იან წლებში ბოდბის ტაძრის სამხრეთი ეკვდერიდან ამავე ეკლესიის ცენტრალურ საკურთხეველში გადაასვენეს. ბ. მჭედლიშვილი აღნიშნავს, რომ "ლეკებისათვის ცენტრალური საკურთხეველი უფრო მიმზიდველი იქნებოდა. როგორც ჩანს, ილუმენიას მონათხრობში დამახინჯებულად აირეკლა ნეშტის გადმოტანის ამბავი, რასაც თავის დროზე ს. კაკაბაძემ მიაქცია ყურადღება და ჩასთვალა, რომ წმინდა ნინოს ნეშტი სოფ. ნინოწმინდიდან გადმოასვენეს ბოდბეში".⁶

ამასთან დაკავშირებით უნდა აღინიშნოს, რომ 1995 წლის არქეოლოგიური გათხრების შედეგად არ დადასტურდა ბოდბის ტაძრის ცენტრალურ საკურთხეველში საფლავის არსებობა. აქ რამდენიმე ადგილზე გაიჭრა ღრმა შურფი, რის შედეგადაც გაირკვა, რომ მთელ ფართობზე დედაქანი ხელუხლებელია, გარდა ცენტრალური ნაწილისა, სადაც ტრაპეზია ჩადგმული.⁷

ნინოწმინდის ტაძარს მიიჩნევენ აგრეთვე წმინდა ნინოს საფლავზე აგებულ IV საუკუნის ეკლესიად ზურაბ კიკნაძე და თენგიზ მირზაშვილი. მათი აზრით, "მართალია მოგვიანო წერილობითი წყაროები, (მათ შორის ვახუშტის "აღწერა") და ზეპირი საეკლესიო თუ ხალხური ტრადიცია დღევანდელ ბოდბეს მიიჩნევენ წმინდა ნინოს გარდაცვალების ადგილად, ე.ი. "მოქცევაჲ ქართლისაჲს" დაბა ბოდს აიგივებენ ბოდბესთან, რაც გაზიარებულია ოფიციალურ სამეცნიერო ლიტერატურაში და ასახულია "ქართულ საბჭოთა ენციკლოპედიაშიც", მიუხედავად ყოველივე ამისა, ეს თვალსაზრისი გადაულახავ წინააღმდეგობას აწყდება."

ავტორები ძირითადად ეთანხმებიან ს. კაკაბაძის და ბაადურ მჭედლიშვილის მოსაზრებებს ბოდბისა და ნინოწმინდის შესახებ. ამავე დროს, ყურადღება გამახვილებულია ნინოწმინდის დღემდე ამოუცნობ წარწერასა და გეომეტრიული ჩუქურთმებზე, რომლებიც ნინოწმინდის ტაძრის აღმოსავლეთ ფასადზე არსებულ ქვებზეა ამოკვეთილი. ზ. კიკნაძის და თ. მირზაშვილის აზრით ისინი ტაძრის აგების თანადროული უნდა იყოს და, შესაძლოა, "მისი ხუროთმოძღვრული რაობის გასაღებსაც იძლეოდეს".⁸

ნინოწმინდის ტაძრის არქიტექტურასთან დაკავშირებით არ არის აუცილებელი აქამდე წაუკითხავი წარწერის ტექსტის შინაარსზე ვიყოთ დამოკიდებული. ამისათვის მეტად მრავლისმეტყველია თავად ნაგებობა. ხუროთმოძღვრული მონაცემებით ნინოწმინდა ვერ თავსდება IV საუკუნის ფარგლებში.

ნინოწმინდის კათედრალი უნიკალურია თავისი გეგმარებითი და სივრცულ-კომპოზიციური გადაწყვეტით. საქართველოში მეორე ასეთი ნიმუში არ მოიპოვება. ტაძრის ხუროთმოძღვრის გენიალური მიგნება მდგომარეობს იმაში, რომ მან მარტივი ტეტრაკონქის ოთხ აფსიდს შორის მოათავსა დამატებითი სათავსები

(ორაფსიდიანი მოცულობები), რის შედეგადაც შესაძლებელი გახდა გუმბათის დიამეტრის და მთლიანად ტაძრის მოცულობის გაზრდა.

ტეტრაკონქის ხუროთმოძღვრული ტიპის განვითარება საქართველოში მეტად თვალნათლივია წარმოდგენილი დაწყებული V-VI საუკუნის მიჯნიდან (მველი გავაზი). ნინოწმინდა VI საუკუნის II ნახევარშია აგებული. მისი უფრო ადრინდელი ხანით დათარიღება საფუძველს მოკლებულია. იგი ტეტრაკონქის ხუროთმოძღვრული ტიპის განვითარების ერთ-ერთი რგოლია, თუმცა იმდენად შთამბეჭდავი, რომ თავიდანვე სხვადასხვა ვარაუდს აღძრავდა.

ტაძრის გრანდიოზულობამ და უჩვეულო, განუმეორებელმა გარეგნულმა სახემ აფიქრებინა ცნობილ ქართველ მკვლევარს, პლატონ იოსელიანს (XIX საუკუნის შუა წლები), რომ ნაგებობა წარმართულ დროს მიეკუთვნება, რომელიც ქრისტიანობის მიღების შემდეგ აკურთხეს ეკლესიად.⁹ ზემოთ მოხსენიებულ მკვლევართა მიერ ტაძრის შესწავლისათვის გადამწყვეტი ფაქტორად მხოლოდ საისტორიო წყაროების ანალიზი და წარწერის მოშველიება ხუროთმოძღვრების კვლევის XIX საუკუნის მეთოდისკენ მიბრუნებაა, როდესაც თავად ნაგებობების თავისებურებებს ყურადღება არ ექცეოდა. აქედან გამომდინარე, დასკვნებიც არასწორია.

ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ საისტორიო წყაროების არასრულფასოვანი შესწავლის შედეგია, რომ ბ. მჭედლიშვილი, ზ. კიკნაძე და თ. მირზაშვილი ბოდბის ტაძარს მხოლოდ წმინდა გიორგის სახელით მოიხსენიებენ.

წერილობითი წყაროები და საარქივო დოკუმენტები ეკლესიის პატრონებად წმინდა გიორგის და წმინდა ნინოს ასახელებენ. აქ ორი წმინდანის სახელობაზე ნაკურთხი ორი ტრაპეზია, სადაც ადრეც ტარდებოდა და ახლაც სრულდება სრული ლიტურგია (ამ საკითხებზე დაწვრილებით მოგვანებით შევჩერდებით). ისიც აღსანიშნავია, რომ XIX საუკუნის დასასრულის ზოგიერთ საბუთში და პუბლიკაციაში ბოდბის ტაძარი მოიხსენიება, როგორც "წმინდა მოციქული ნინოს საფლავის საკრებულო ეკლესია."¹⁰

გარდა ზემოთაღნიშნულისა, არსებობს კიდევ ერთი მოსაზრება, რომლის მიხედვითაც წმ. ნინო თავდაპირველად დაკრძალეს ფშავში მდებარე ბოდავში.¹¹ გამოკვლევის ავტორების (ჯ. ლომაშვილი და ვ. აბრამიშვილი) მტკიცებით ბოდბე

ჰერეთში მდებარეობს. წმ. ნინოს დაკრძალვასთან დაკავშირებით ისტორიულ წყაროებში ჰერეთი და ბოდბე, გარდა ვახუშტი ბატონიშვილისა, არსად მოიხსენიება. მათივე მტკიცებით ახლანდელი ბოდბე VI საუკუნეშია წარმოშობილი, მას შემდეგ რაც აქ გადმოასვენეს წმ. ნინოს ნეშტი, რის შემდეგაც დაარსდა ბოდბეში საეპისკოპოსო კათედრა.

უკანასკნელ ხანებში გამოცემულ ნაშრომებს შორის წმ. ნინოს ნინოწმინდაში თუ ბოდბეში დაკრძალვის ვერსიებს დასაბუთებულად უარყოფს ლ. მირიანაშვილი.¹² ავტორი იმ გარემოებასაც უსვამს ხაზს, რომ ტრადიციულად ბოდბეა მიჩნეული წმინდა ნინოს დაკრძალვის ადგილად.

ლ. მირიანაშვილი აღნიშნავს: "საქართველოს მართლმადიდებლურ ეკლესიას თითქმის ათას შვიდას წლიანი ისტორია აქვს. ამ ხნის განმავლობაში ქართულ ეკლესიას ბევრი უაღრესად ღრმად განათლებული კათალიკოსი თუ კათალიკოს-პატრიარქი ედგა სათავეში, როგორც საქართველოში, ისე საზღვარგარეთის ეკლესიამონასტრებში, საგანმანათლებლო კერებში ქრისტიანულ სამყაროში ცნობილი არაერთი ფილოსოფოსი თუ მწიგნობარი მოღვაწეობდა, ბევრი მათგანი წმინდანად იქნა შერაცხული, ნუთუ მათთვის არ იყო ცნობილი, სად იყო ბოდი თუ ბოდავი, სად იყო ბოდბე და სად იყო დაკრძალული საქართველოს განმანათლებელი? ვფიქრობთ, რომ ქართული ეკლესიის ათას შვიდას წლიანი ტრადიციისათვის ანგარიშის გაუწევლობა მართებული არ იქნება".¹³

ტრადიცია მეტად ანგარიშგასაწევი ფაქტორია შუა საუკუნეებისთვის .ისტორიისთვის. ამასთან დაკავშირებით შეიძლება გავიხსენოთ მერაბ მამარდაშვილის სიტყვები: ". . . როგორ იქმნება ტრადიცია? ჩვენ ვქმნით? ეს შეუძლებელია. მაგრამ იგი საიდან არის, როცა არის? ხომ აქსიომაა, რომ მონდომებით არ შეიძლება დაიწყო ტრადიცია, აზროვნება, ისტორია და ა. შ. არ ვიცით და ეს არცოდნა არის უდიდესი მისტერია ჩვენი ისტორიისა, ჩვენი სამყაროსი და ჩვენი სიცოცხლისა. ამ მისტერიის ინტუიცია – არა ახსნა, არამედ ინტუიცია – და პატივისცემა აბსოლუტურად საჭიროა ჩვენი საღი აზროვნებისთვის".¹⁴

ბოდბეში აგებულ თავდაპირველ ეკლესიას ჩვენამდე არ მოუღწევია. მოგვიანებით აქ ახალი ტაძარი აიგო, რომელმაც მრავალჯერ გადაკეთებული სახით მოაღწია ჩვენამდე. მუდმივი ყურადღების ცენტრში არსებული ნაგებობამ დროთა განმავლობაში დაკარგა თავდაპირველი მხატვრული მახასიათებლები: მწყობრი პროპორცია, შიდა სივრცის გარე მასებთან ურთიერთკავშირი და შეთანხმება.

წერილობითი წყაროებში ტაძრის აგების შესახებ ცნობები არ შემონახულა, არც დამკვეთები და მაშენებლებია ცნობილი.

1979-1989 და 2002-2004 წლებში ბოდბეში ეტაპობრივად მიმდინარეობდა სარესტავრაციო სამუშაოები. ნაგებობის მხატვრული სახის აღსადგენად და მდგომარეობის სტაბილიზაციისათვის აუცილებელი შეიქნა მკვეთრი ჩარევა ტაძრის ხუროთმოძღვრულ ორგანიზმში. შენობა განთავისუფლდა გვიანდელი ფენებისაგან, გამოიკვეთა მისი თავდაპირველი პროპორცია და ხუროთმოძღვრული ფორმები. როგორც გაირკვა, განახლების დროს არ ნადგურდებოდა ძველი ფენები. მოხდა შენობის ყველა დროის გადაკეთების ფიქსაცია და დოკუმენტირება.

* * *

ბოდბის მონასტრის მთავარი ტაძრის ჩრდილოეთით, შემადღებულ ადგილზე განლაგებულია სამონასტრო შენობები. მათ შორის არსებული ერთ-ერთი სამსართულიანი ნაგებობა ადრევე იქცევადა ყურადღებას, "რუსული სტილის" ფასადისაგან სრულიად განსხვავებული, ტრადიციული ქართული საცხოვრებლისათვის დამახასიათებელი ოთახებით პირველ სართულზე. საბჭოთა პერიოდში ამ შენობაში ერთ ხანს საავადმყოფო ფუნქციონირებდა, ხოლო შემდეგ - მხარეთმცოდნეობის მუზეუმი.

აღნიშნული შენობის რეკონსტრუქციისათვის მოსამზადებელი სამუშაოების დროს ინტერიერის დიდი ნაწილი გაიხსნა და გამოვლინდა, რომ მეორე სართულიც შეიცავს ძველი ნაგებობის ფრაგმენტებს. ჩატარებულმა კვლევამ აჩვენა, რომ ამ ნაგებობაში ჩაფლულია საეპისკოპოსო სასახლის საკმაოდ დიდი ფრაგმენტები. მიუხედავად არაერთგზის გადაკეთებისა, შემონახულია ძველი შენობის გეგმარებითი სტრუქტურა და ზოგიერთი ოთახის ინტერიერის სახასიათო

დეტალები. წერილობითი წყაროების მოშველიებით გაირკვა, რომ სასახლე აგებულია იოანე ბოდბელის (1743 – 1837) მიერ, რომელიც 54 წელი უძღვებოდა ბოდბის საეპისკოპოსო კათედრას. დიდი დანაკარგების გამო სასახლის რესტავრაცია შეუძლებელი აღმოჩნდა. ამჟამად სამონასტრო შენობამ სხვა ფუნქია შეიძინა.

ნაშრომის მიზნები, თემის აქტუალობა

სადისერტაციო ნაშრომის მიზანია:

1. ბოდბის წმ. ნინოს მონასტრის მთავარი ტაძრის შესწავლა, ნაგებობის მხატვრულ-ისტორიული მნიშვნელობის წარმოჩენა და მისი ადგილის განსაზღვრა შუა საუკუნეების ქართულ ხუროთმოძღვრებაში.
2. ახლად გამოვლენილი საეპისკოპოსო სასახლის შესწავლა. ბოდბელი მიტროპოლიტის იოანე მაყაშვილის, როგორც დამკვეთის როლის წარმოჩენა მისივე აგებული შენობის მხატვრულ გადაწყვეტაში.

ეს არის პირველი საგანგებო გამოკვლევა, სადაც წარმოდგენილი იქნება ბოდბის წმინდა ნინოს მონასტრის მთავარი ტაძრის დათარიღება, ხუროთმოძღვრული თავისებურებების განსაზღვრა და განახლება-გადაკეთებათა პერიოდების გამოვლენა.

აღნიშნული თემის განხორციელება მხოლოდ ამ უკანასკნელ ხანებში ჩატარებული სარესტავრაციო სამუშაოების შედეგად გახდა შესაძლებელი. გამოვლენილმა, სრულიად ორიგინალურმა მასალამ ახლებურად დაგვანახა ბოდბის განთქმული ტაძარი.

თემა აქტუალურია როგორც ტაძრის ხუროთმოძღვრული რაობის განსაზღვრისათვის, ასევე ნაგებობის თანადროული ისტორიული ვითარების წარმოსადგენად. ეს განსაკუთრებით ეხება IX-X საუკუნეებს ჰერეთის ისტორიას. როგორც ცნობილია, ცნობები ამ პერიოდის ჰერეთის და მისი ურთიერთობის შესახებ საქართველოს სხვა მხარეებთან ძალზე მწირია.

ბოდბის წმინდა ნინოს მონასტრის ახლად გამოვლენილი საეპისკოპოსო სასახლე მნიშვნელოვანი შენამენია ქართული საცხოვრებლის განვითარების

ისტორიის წარმოსადგენად. ნაგებობის გამოკვლევა შეავსებს იმ სიცარიელეს, რაც შუა საუკუნეებიდან ახალი დროის არქიტექტურაზე გარდამავალი პერიოდის შესწავლას ახლავს.

სამეცნიერო ლიტერატურაში არსებული მონაცემები

მკვლევართა და მოგზაურთა ინტერესი ბოდბის ტაძრის მიმართ ყოველთვის ძალზე დიდი იყო. ნაგებობა მოხსენიებულია XIX საუკუნის მკვლევართა ნაშრომებში: პლატონ იოსელიანი, დიმიტრი ბაქრაძე, ალექსანდრე ხახანაშვილი, დიმიტრი ფურცელაძე, ანდრეი მურავიოვი, ბარონ დე ბაი და სხვა.

პუბლიკაციებში მოცემულია ბოდბის ტაძრის აღწერა და მშენებლობის ისტორია, შენობის სამხრეთ ფასადზე არსებული წარწერის წაკითხვის მცდელობები. როგორც აღწერაში, ისე წარწერის წაკითხვისას დაშვებულია შეცდომები. ტაძრის ისტორიის შესახებ ავტორები არ მიუთითებენ წყაროს, რომლითაც ისინი სარგებლობენ.

პლატონი იოსელიანი მოიხსენიებს ტაძრის ექვს ბოდს, რაც სრულ გაუგებრობას იწვევს, რადგან ბოდბის ტაძარს მხოლოდ ერთი წყვილი ნავთა გამყოფი ბურჯი აქვს. პლატონ იოსელიანისეული ეს შეფასება მეორდება XIX საუკუნის სხვა მკვლევართა ნაშრომებში.

XIX საუკუნის მკვლევართა თხრობა, უფრო მეტად, ტრადიციის გადმოცემაა, რაშიც აშკარად ჩანს სვეტიცხოვლის ტაძრის ისტორიის გავლენა. ავტორები გადმოგვცემენ აგრეთვე მათ თანადროულ ვითარებას ტაძრის მდგომარეობის შესახებ, რაც ჩვენთვის ძალზე ძვირფასი და საყურადღებოა.

პლატონ იოსელიანის მიხედვით ბოდბის ტაძარი აგებულია მეფე მირიანის მიერ, ქართველთა განმანათლებლის სიცოცხლეშივე. იგი უთითებს მშენებლობის თარიღსაც – 338 წელი. სამხრეთი ფასადის წარწერა ავტორის მიერ იკითხება შემდეგნაირად: "მე გიორგიმ განვაახლე ტაძარი ესე". მისი აზრით, წარწერის ბოლოს არის ქორონიკონის აღმნიშვნელი ასო "უ", რაც ნიშნავს, რომ წარწერა შესრულებულია 1345 წელს, გიორგი ბრწყინვალის მეფობისას.

მკვლევარი აღწერს ტაძარს და აღნიშნავს, რომ სამხრეთ ეკვდერში განისვენებს წმინდა ნინო. მისი საფლავი მონიშნულია იატაკიდან მცირე შემადღებით, სულ ნახევარი არშინით (ე.ი. დაახლოებით 36 სანტიმეტრი. ც. ჩ.) და შემკულია ოქრომკერდით ნაქარგი გარდასაფარებლით. ეკვდერში ძველთაგანვე არის წმინდა ნინოს სახელზე ნაკურთხი ტრაპეზი.

პლატონ იოსელიანის გადმოცემით ტაძრის ბოლო განახლება და კედლის მხატვრობით შემკობა მოხდა ბოდბელი მიტროპოლიტის იოანეს მცდელობით, რომელიც გარდაიცვალა 1837 წელს.¹⁵

ანდრეი მურავიოვი, რომელიც პლატონ იოსელიანთან მოგზაურობდა საქართველოში XIX საუკუნის შუა წლებში, ბოდბის შესახებ გადმოგვცემს, რომ ტაძარი მირიან მეფემ ააგო. შენობა შიგნით მოკრძალებულადაა მორთული. მთავარი საკურთხეველი წმინდა გიორგის სახელზეა ნაკურთხი. სამხრეთი ეგვტერი წმინდა გიორგის ნათესავს – წმინდა ნინოს ეძღვნება. ეგვტერის სიმცირის გამო ტრაპეზი და სამკვეთლო გაერთიანებულია ერთ ქვაზე, რომელიც აღმოსავლეთ კედელთანაა მიდგმული.¹⁶

დიმიტრი ბაქრაძის მიერ ბოდბის ტაძრის აღწერა სიტყვასიტყვით ემთხვევა პლატონ იოსელიანისას. ავტორი განსაკუთრებით ამახვილებს ყურადღებას მოჭიქული აგურით შემკულ დასავლეთ ფასადზე.¹⁷

დიმიტრი ფურცელაძის მიხედვით ბოდბის ტაძარი აგებულია მირიანის ძის ბაქარის მიერ, რომელმაც წმ. ნინოს დაკრძალვის ადგილზე ააგო ხის ეკლესია. V საუკუნეში იგი დაიწვა. შემდეგ ვახტანგ გორგასალმა ააგო აქ ქვის ეკლესია. ეს უკანასკნელი VIII საუკუნეში მიწისძვრამ იმსხვერპლა. გადარჩა მხოლოდ სამხრეთი ეგვტერი, სადაც მიმდინარეობდა წირვა-ლოცვა. ახლანდელი ტაძარი, დ. ფურცელაძის აზრით, აუგიათ XI საუკუნეში, მეფე გიორგი I დროს.

დიმიტრი ფურცელაძის ნაშრომიდან უფრო სარწმუნო უნდა იყოს ის, რომ ეკლესიის დასავლეთით მდგარი სამსართულიანი სამრეკლოს მშენებლობა მიმდინარეობდა 1862-85 წწ. აგრეთვე, რომ მიხეილ საბინინის მცდელობით ბოდბის ეკლესიას შეემატა მოსკოვსა და სხვა ადგილებში მცხოვრებ პირთა მიერ შემოწირული ხატები.

დიმიტრი ფურცელაძე აღწერს აგრეთვე ტაძრის უმდიდრეს საგანძურს და წიგნთსაცავს. მოყვანილია ბოდბის მღვდელმთავართა სია, რომელიც დაცული ყოფილა საეკლესიო აქტებში.¹⁸

ალექსანდრე ხახანაშვილის მიერ აღწერილი ისტორია დ. ფურცელაძისას ემთხვევა (აქაც დასაბუთების გარეშე). ავტორის წაკითხვით სამხრეთი ფასადის წარწერის შინაარსია: "მე გიორგი აღვაშენე ცოდვათა ჩემთა..." იგი 1030-40 წლებში შესრულებული, როდესაც თავიდან აშენდა ტაძარი. ხოლო წარწერაში, მოხსენიებულია მეფე გიორგი I.

ა.ხახანაშვილი აღნიშნავს, რომ XIX საუკუნის დასაწყისში ბოდბელმა მიტროპოლიტმა მოახდინა ტაძრის რესტავრაცია. სამხრეთიდან და ჩრდილოეთიდან ეკლესიას მიაშენა კარიბჭეები, სახურავზე დაადგა ხის გუმბათი და ტაძარი გარედან შეათეთრა. როგორც ა. ხახანაშვილი გადმოგვცემს ერთ-ერთ კარიბჭეში, მარამარილოს ფილაზე მოთავსებული იყო წარწერა, სადაც აღნიშნული იყო, რომ ბოდბელმა მიტროპოლიტმა იოანემ განაახლა ტაძრის სახურავი. ძველი შელესილობის ჩამოცვენის გამო – გარედან შეათეთრა შენობა.

საურადღებოა აგრეთვე, რომ ა. ხახანაშვილის გადმოცემით 1889 წლის შემდეგ ტაძარში წირვა-ლოცვა რუსულ ენაზე აღესრულებოდა.¹⁹

ბარონ დე ბაიმ (ამურ ოგიუსტ ლუი ჟოზეფ ბერტელო), ფრანგმა არქეოლოგმა და მოგზაურმა XIX - XX სს-ის დასასრულს მოინახულა ბოდბე. იგი აღნიშნავს, რომ საფრანგეთში, კერძოდ შამპანში, სადაც მდებარეობს დე ბაის საგვარეულო ციხე-დარბაზი, მრავლადაა "ქრისტიანი ქალის" სახელზე აგებული ეკლესია. ბარონ დე ბაის გამოკვლევით "ქრისტიანი ქალი" და წმინდა ნინო ერთი და იგივე პირია.²⁰

გიორგი ჩუბინაშვილმა პირველმა დასახა ბოდბის ტაძრის შესწავლის სწორი გზა. იმ დროისათვის ნაგებობის სრულად შესწავლისათვის სათანადო პირობები და მონაცემები არ არსებობდა.

გიორგი ჩუბინაშვილმა ბოდბე მოინახულა 1920, 1933 და 1950 წლებში. მკვლევარი აღნიშნავს, რომ ეკლესია გარედან მთლიანად შელესილია, ხოლო შიგნით კედლები მხატვრობითაა დაფარული, რის გამოც ნაგებობის

დამახასიათებელი ხუროთმოძღვრული დეტალები არ ჩანს. ტაძარი ძლიერ არის შეცვლილი გვიანდელი გადაკეთებებით და ცალკეული მონაკვეთების გახსნის გარეშე შენობის გაღრმავებული კვლევა შეუძლებელია. მხოლოდ ზოგადად შეიძლება გამოითქვას გარკვეული მოსაზრებები.

კერძოდ, მკვლევარის აზრით სამხრეთი ეგვიპტური უნდა იყოს უძველესი ფენა, რომელიც მოგვიანებით (შესაძლოა VII, ან VIII-IX სს-ში) მოაქციეს სამნავიანი ბაზილიკის მოცულობაში. გიორგი ჩუბინაშვილი კახეთის ბაზილიკების შესახებ აღნიშნავს, რომ ადრინდელი ნიმუშები წარმოადგენენ მინიატურულ ნაგებობებს, რომლებიც სივრცის სამნაწილად დაყოფით ქმნიან ბაზილიკურ შთაბეჭდილებას. შემდეგი ჯგუფი, სადაც შეიძლება ვიგულისხმოთ კაწარეთის სამება, ნატკორა და ხირსა, ბოლნისის სიონთან და ურბნისთან ერთად შეიძლება გაერთიანდეს ერთ ჯგუფში.

ბაზილიკები კონდოლში, ახმეტაში და ვაზისუბანში ქმნის იმ მიმართულებებს, რომელიც შემდეგ განვითარებას ჰპოვებს VII, VIII და IX საუკუნეების ნაგებობებში. მკვლევარის აზრით ბოდბე ამ ჯგუფს მიეკუთვნება.

მთავარ ნავში საკუროთხევლის თავზე აღმართული მაღალი შუბლის შესახებ გ. ჩუბინაშვილი აღნიშნავს, რომ იგი, ისევე, როგორც ურბნისის (ქართლში) და ანჩისხატის ეკლესიებში, გვინდელია და XVII საუკუნეს მიეკუთვნება. აქედან გამომდინარე, ცენტრალური ნავის კამარაც, რომელსაც შეისრული ფორმა აქვს, განახლებულია.

გვერდით ნავებს, რომლებსაც გააჩნია დიდი სარკმლები, გიორგი ჩუბინაშვილის აზრით, არ უნდა ჰქონდეს თავდაპირველი კამარები, თუმცა მათი განახლება უფრო ადრე უნდა მომხდარიყო, ვიდრე ცენტრალური ნავის კამარის. მკვლევარი აღნიშნავს, რომ თავდაპირველად ეკლესიის სიმაღლე არ აღემატებოდა ბაზილიკის აფსიდების (კონქითურთ) სიმაღლეს.

ავტორის ვარაუდი მოხატულობაზე შემდეგში მდგომარეობს: სამხრეთ ეკვდერში შემონახულია წმინდა ნინოს ცხოვრების ამსახველი გვიანი შუა საუკუნეების ქართული კედლის მხატვრობა. ტაძრის დანარჩენი მოხატულობა

შესრულებული უნდა იყოს რუსეთიდან მოწვეული ოსტატების მიერ XIX საუკუნის 20-იან წლებში, ბოდბელი მიტროპოლიტის იოანეს დაკვეთით.

აქვეა მოცემული ცნობილი საზოგადო მოღვაწის – ზაქარია ჩხიკვაძის (1862 – 1930) მოგონება იმის შესახებ, რომ ჯერ კიდევ 1884 წელს ღია იყო საკურთხევლიდან კრიპტაში ჩასასვლელი. მიწისქვეშა სათავსს იმდენად მცირე მოცულობა გააჩნდა, რომ კაცი ვერ გაიმართებოდა.

მოყვანილია აგრეთვე 1920 წელს ბოდბის დედათა მონასტრის ილუმენიას (თავადის ას. ვაჩნაძე) გადმოცემა, რომლის მიხედვითაც ბოდბეში მოღვაწე მღვდელს, დაახლოებით 1840 – იან წლებში, მონაწილეობა მიუღია წმ. ნინოს ნაწილების ეკვედრიდან მთავარი საკურთხევლის ტრაპეზის ქვეშ გადასვენების პროცესიაში.²¹

სამნავიანი ბაზილიკებისადმი მიძღვნილ საკვალიფიკაციო ნაშრომში ნათელა ჯაბუა მოიხსენიებს ბოდბის მონასტრის მთავარ ტაძარს. იგი ამ ტიპის ნაგებობების ქრონოლოგიურ ცხრილში ბოდბე IX საუკუნის სამნავიან ბაზილიკებს შორისაა მოხსენიებული.²²

ბოდბის მონასტრს შესახებ უცხოელ მოგზაურთა მიერ მოწოდებულ მონაცემებს განიხილავს თავის ნაშრომში მაია ნებიერიძე. ავტორი მოკლედ მიმოიხილავს ჟან შარდნის, იოჰან გიულდემეტედტის, ბარონ დე ბაის და ოლივერ უორდროპის მიერ მოწოდებულ ცნობებს ბოდბის მონასტრის შესახებ.²³

* * *

სამეცნიერო ლიტერატურაში ბოდბის საეპისკოპოსო სასახლე არ მოიხსენიება იმ მიზეზით, რომ უკანასკნელ ხანებამდე მის შესახებ არაფერი იყო ცნობილი. საარქივო მასალები, XIX საუკუნის პრესა და ფოტომასალა თითქმის სრულად წარმოგვიდგენს შენობის თავდაპირველ სახეს, ინტერიერის სახასიათო დეტალებს ავეჯისა ჩათვლით. ირკვევა აგრეთვე შენობის მომდევნო პერიოდის გადაკეთებები და სახეცვლილება.

ამჟამად იოანე ბოდბელის სასახლის ნაშთების გარკვეული ნაწილი კვლავ ახლად რეკონსტრუირებულ შენობაში მოექცა და მისი მრავალი ხუროთმოძღვრული დეტალი მხოლოდ გახსნის დროს შესრულებულ დოკუმენტაციაშია დაფიქსირებული.

თავი პირველი

ისტორიული ცნობები ბოდბის წმინდა ნინოს მონასტრის მთავარი ტაძრის შესახებ; ტაძრის აღწერა რეტავრაციამდე; ტაძრის რესტავრაციის პირველი ეტაპის (1979-1989 წწ) შედეგები; 1995 წლის არქეოლოგიური გათხრების შედეგები; 2002 წელს გამოვლენილი ახალი მონაცემები

ცნობები წმ. ნინოს დაკრძალვის ადგილზე პირველი ეკლესიის მშენებლობის შესახებ დაცულია ქართულ წერილობით წყაროებში, მართალია, აქ ნაგებობის არქიტექტურული სახის შესახებ არაფერია ნათქვამი, მაგრამ წარმოდგენილია მეტად ძვირფასი მასალა შენობის არსის და მისი მნიშვნელობის გაგებისათვის.

"მოქცევაჲ ქართლისაჲ" წმინდა ნინოს დაკრძალვის და ეკლესიის მშენებლობის შესახებ გადმოგვცემს: ". . . დავმარხეთ ყოვლადვე ღუაწლით შემოს[ი]ლი გუამი მისი დიდითა პატივითა და დიდებითა ბოდს შინა, დაბასა კოხეთისასა. და ვიგლოვე საფლავსა ზედა წმიდასა მისსა :ზ: დღე სამეფ[ა]თა ჩემითურთ. და აღვაშ[ე] მას ზედა ეკლესიაჲ ფრიად დიდი".²⁴

ამ ნაწყვეტიდან საყურადღებოა, რომ წმინდანის საფლავი მიწის ქვეშაა მოქცეული, ეკლესია ააგეს უშუალოდ საფლავზე. საინტერესოა ნაწყვეტი მეფე მირიანის ანდერძიდან: "აჰა ესერა მე წარვალ, ვინაიცა მოვედ, ხოლო შენ ნანა უკეთუ გეცეს მოცალეზაი ცხორებისა[ჲ] შემდგომად ჩემსა, განყავ სამეუფოი ჩემი ორად და მიიღე სამარხვოსა წმიდისა ნინოჲსა. ჟამთა შეცვალებისათვის, რაჲთა

არა შეირყოს უკუნისამდე ადგილი იგი, რამეთუ არა მეფეთა საჯდომი არს, მწირ არს ადგილი იგი".²⁵

აღსანიშნავია, რომ აქ მხოლოდ ბოდბე და წმ. ნინოს დაკრძალვის ადგილი არ იგულისხმება, არამედ გარკვეული მხარე, რომლის ერთ-ერთ ცენტრსაც იგი წარმოადგენდა.²⁶

წმ. ნინოს "ცხოვრების" ერთ-ერთ გვიანდელი ვერსია, რომელიც არსენ ბერს ეკუთვნის (XII ს-ის II ნახევარი) მოგვითხრობს, რომ მეფე მირიანმა წმინდანის დაკრძალვის ადგილზე: ". . . აღაშენა ზედა ლუსკუმასა მისსა მეფემან ტაძარი, ფრიად შუენიერი, და განაჩინა საეპისკოპოსოდ. და მიერთგან აქამომდე სასწაულნი და ნიშნი ურიცხუნი აღესრულებიან ნაწილთაგან მისთა წმიდათა სადიდებლად მამისა და ძისა და წმიდისა სულისა აწ და მარადის და უკუნითი უკუნისამდე".²⁷

ადრინდელ რედაქციებში საეპისკოპოსოს დაარსება არ არის ნახსენები. უნდა ვიფიქროთ, რომ არსენ ბერი თავის თანადროულ ვითარებას ასახავს. ე.ი. XII საუკუნეში ბოდბეში ნამდვილად იყო საეპისკოპოსო კათედრა, თუმცა ეს არ ნიშნავს, რომ უფრო ადრინდელ ხანაში იგი არ არსებობდა. საისტორიო წყაროებზე დაყრდნობით, ასკვნიან, რომ ბოდბის საეპისკოპოსო ვახტანგ გორგასლის ეპოქაში უკვე არსებობდა. აქაურ ეპისკოპოსს მონაწილეობა მიუღია 506 წელს დვინში გამართულ ქართულ-სომხურ-ალბანური ეკლესიების გაერთიანებულ კრებაში.²⁸

ბოდბის საეპისკოპოსოს დიდი მნიშვნელობა ჩანს XIII საუკუნის ერთ-ერთ-დოკუმენტიდან ("განგება დარბაზობისა"), სადაც 35 ეპისკოპოსთა რიგში ქისიყელი (იგივე ბოდბელი) მეშვიდე ადგილზეა მოხსენიებული, ალავერდელსა და კუმურდოელს შორის, რაც დიდ პატივს ნიშნავს.²⁹

XV საუკუნიდან კახეთის მეფეთა კურთხევის ცერემონიალი ბოდბეში ტარდებოდა. 1492 წელს აქ ეკურთხა მეფედ: ალექსანდრე პირველი; 1605 წელს – თეიმურაზ პირველი.³⁰

ამავე საუკუნის საუკუნის მეორე ნახევრიდან კახეთში საერისთავოები გაუქმდა და მსხვილ ფეოდალურ ერთეულებად მხოლოდ საეპისკოპოსოები დარჩა. სამეფო

კარის გადაწყვეტილებით სამხედრო ორგანიზაციის საქმე ეპისკოპოსებს მიენდო. კახეთი დაიყო ოთხ სადროშოდ. მათ შორის პირველი ადგილი ბოდბელს ეკავა.

ბატონიშვილი ვახუშტის მიხედვით: ". . . არიან სადროშონი მისნი კონდოლამდე და მანავამდე, და არს ბრძოლასა მეწინავე. ბოდბელი არს პირველი ეპისკოპოზი კახეთისა, პატივისათუს წმიდისა ნინოსა".³¹ ეპისკოპოსი თავად მიუძღოდა ლაშქარს. მას თან ახლდა ჯვარისმტვირთელი, რომელსაც ხელთ ეპყრა დროშა.

გვიანი შუა საუკუნეების საისტორიო წყაროებში საყურადღებოა ბოდბის ტაძრის ისტორიასთან დაკავშირებული საბუთი, რომელიც გვამცნობს ბოდბის შენობის დაზიანების ამბავს. იგი კახეთის მეფე თეიმურაზ პირველის მიერაა შედგენილი 1631 წელს: “განმანათლებელს ღვთივ დიდებულსა და ყოვლად საშინელსა პატიოსანსა წმიდასა ნინოს და მოწამეთა შორის წარჩინებულსა და ღვაწლ მრავალსა წმიდასა გიორგის, მოვედით კარსა საყდრისა და სადიდებელსა სამარხოსა და ტაძრისა თქუენისა. ვიხილეთ რომე მოშლილი იყუნეს და იავარქმნილიყო”. მეფემ განაახლა ადრე ნაბოძები წყალობის სიგელი, სადაც აღნიშნულია, რომ გარდა ლაშქარ-ნადირობისა, არაფერს ითხოვს ტაძრის კუთვნილი მამულებიდან.³²

1635 წელს თეიმურაზ პირველი მოსკოვში აგზავნის თავის წარმომადგენლებს. მის წერილში, სხვათა შორის, აღნიშნულია, რომ „რუსეთიდან საქართველოში მოვლენილი ელჩი სხვა სიწმინდეებთან ერთად მოინახულებს ბოდბის ტაძარში დასვენებულ წმ. ნინოს წმინდა ნაწილებს”.³³

XVIII საუკუნის მეორე ნახევარში იოანე ბაგრატიონი, ქართლ-კახეთის უკანასკნელი მეფის გიორგი მეთორმეტის შვილი, თავის აღწერაში მოიხსენიებს ქედელს, ხოლო შემდეგ: “ქ. წ(მიდ)ა ნინო ბოდბლის სა(სა)ხლე და სადაც ეკლესია წმ (იდ)ა ნინოსი და მუნ ასვენია”.³⁴

გერმანელმა მეცნიერმა იოჰან გიულდენშტედტმა ბოდბის ტაძარი მოინახულა 1772 წლის წელს. იგი აღნიშნავს: “26 თებერვალს გავემართეთ მდაროდან ჩრდილო-დასავლეთით და ერთ საათში მივედით ნინოწმინდაში, ე. ი. წმინდა ნინოს მონასტერში. მისი უსამღვდელოესობა მოგვეგება ჩვენ ეკლესიის გზაზე. ეს არის

საქართველოს ერთი ყველაზე შესანიშნავი მონასტერთაგანი და მთავარეპისკოპოსის საჯდომი, ჰყავს რამდენიმე ბერი. მათ გვიამბეს, რომ წმინდა ნინო დამარხულია აქ. . . . ეკლესია არის თითქმის 7 საუენი სიგრძისა და 5 სიგანისა; ნაშენია აგურით. შიგნიდან, დასავლეთის მხარეს, აგურები დაფარულია მწვანე, ლურჯი და შავი ჭიქურით. ამბობენ, რომ წინათ ყველა აგური ასეთი იყო, ხოლო ეკლესია უფრო დიდი.

ეკლესიის გვერდზე დგას პატარა სახლი ბერებისათვის და ერთიც მოზრდილი მთავარეპისკოპოსისათვის. ეკლესიის ეზოში იდგნენ ძალიან მსხვილი კაკლის ხეები და ფეხის სიმსხო ბზა. . . მონასტრის ახლოს არის პატარა ველი, რომელიც შემოფარგლულია ტყით დაფარული მთებით. ჩრდილოეთის მხრიდან არის ხეობა, საიდანაც მონასტერი იღებს წყალს. მონასტრიდან 1, 1,5 ვერსის დაშორებით, ირგვლივ მდებრეობენ სოფლები”.³⁵

ბატონიშვილი ვახუშტი თავის ფუნდამენტურ ნაშრომში აღნიშნავს, რომ ბოდბეში "მიიცვალა წმინდა ნინო და დაეფლა აქავე. აღაშენა და შეამკო საფლავი მისი და ეკლესია კ-ე მეფემან ბაქარ."³⁶ როგორც ვხედავთ, მეცნიერი ბატონიშვილი მირიანის ძეს ბაქარს მიაწერს წმ. ნინოს საფლავზე ეკლესიის აგებას. შესაძლოა, ეს იმით აიხსნას, რომ ბაქარმა თავის დროზე რაღაც შემატა მამის აგებულ ეკლესიას, მაგრამ ბატონიშვილი ვახუშტი ნამდვილად ცდება, როდესაც ბოდბის ეკლესიას გუმბათიანად მოიხსენებს: "არს ბოდბეს ეკლესია გუმბათიანი, დიდშენი, შუენიერი".³⁶

XIX საუკუნეში ეს შეცდომა შეუნიშნავს მისი ნაშრომის ერთ-ერთ გადამწერს დავით ინანიშვილს და ასწორებს, რომ ბოდბის ეკლესია არის "უგუმბათო, კეთილმშვენიერად ნაგები".³⁷

XVIII საუკუნეში ბოდბე დიდძალი მამულების მფლობელია. 1777წ. ერეკლე II ბრძანებით მას გადაეცა იმჟამად გაუქმებული ჭერემის საეპისკოპოსოს კუთვნილი მიწები.³⁸

მდგომარეობა იცვლება XIX საუკუნეში, როდესაც მიმდინარეობდა საეპისკოპოსო კათედრების გამსხვილება და მათი რაოდენობის შემცირება. ასე

ჩამოყალიბდა, მაგალითად, კახეთ-ალავერდის ეპარქია, რომლის მიტროპოლიტად 1811 წელს დაადგინეს ბოდბელი იოანე (მაყაშვილი).³⁹

ამ დროისათვის ბოდბელი უკვე აღარ არის კახეთის პირველი ეპისკოპოსი, "არამედ მეორე, ესეცა პატივისათვის წმიდისა ნინასა არა აღიღეს აწ ვითარცა სხუანი საეპისკოპოსონი ქართლისა და კახეთისანი".⁴⁰

1837 წელს, იოანე მაყაშვილის გარდაცვალების შემდეგ, ბოდბის კათედრაც გაუქმდა. პლატონ იოსელიანი აღნიშნავს, რომ ბოდბელი იოანე "დიდად მეცადინეობდა შემდგომად თვისსა ყოფილიყო ვინმე მღვდელმთავრად ბოდბეს და ვერავის დააჯერა".⁴¹

როგორც საარქივო დოკუმენტებიდან ჩანს, სიცოცხლის ბოლო წლებში იოანე მაყაშვილი აქტიურ მოღვაწეობას ეწეოდა ბოდბეში მონასტრის დაარსებისათვის. 1835 წლით დათარიღებულ წერილში საქართველოს ეგზარქოსს ევგენის იგი მიმართავს თხოვნით, "ჩემს სიცოცხლეში ეკლესია ესე მონასტრად დადგინდეს".⁴²

იოანე ბოდბელის 1836 წლით დათარიღებული წერილიდან ირკვევა, რომ "დადგენისათვის წმიდის ნინას ეკლესიასთან მონასტრისა, საქართველო – იმერეთის სინოდის კანტორას დაუნახავს ფრიად სიძნელე".⁴³

როგორც ჩანს, ამ საკითხთან დაკავშირებით 1836 წელს იოანე მაყაშვილის მიერ მოხდა ბოდბის ტაძრის, მისი მიმდებარე შენობების და "მას შინა მდებარე ნივთთა აღწერა". ამ დოკუმენტში გარკვეული ადგილი უკავია მთავარი ეკლესიის აღწერას, რომელიც ცალკე გამოყოფილია ქვესათაურით: "მდგომარეობისათვის ეკლესიისა და ზომისა მისისა", რომელსაც მოსდევს შემდეგი შინაარსის ტექსტი:

"სობოროს ეკლესია მთავარმოწამის გიორგისა, რომელსა შინა მდებარეობს გვამი ქართველთა განმანალებლისა ნინასი, რომლისა გამოცა იწოდების ეკლესიად წმიდისა ნინასად, სივრცე ამის ეკლესიისა არს გარედამ, საკურთხევის უკან კედლიდამ, დასავლეთის კედლამდინ, ცხრა საყენი და ორი რუსული ადლი. სიგანე ჩრდილოეთის მხრიდამ სამხრეთის კუთხის კედლამდინ ექვსს საყენს ერთი ჩარეჟი ნაკლები, შენობით არს ქვითკირისა ადგა გუმბათი ხისა სრულად მწვანეს წამლით შეღებილი.ამა გუმბათსა ხურავს თუნუქა შეღებილი წამლებით, ზედ ადგას ჯვარი რკინისა ოქროს ვარაყით მორთული.

ამა ეკკლესიასა აქვს ორნი კარიბჭენი მოდგმულნი გუმბათებით. რომელთა გუმბათებთა ზედა არიან დადგმულნი ჯვარნი რკინისა მოვარაყულნი ოქროს ვარაყით. თვთ ეკკლესია და კარისბჭენიცა არიან დახურულნი ხელ ახლად კრამიტითა: მათ კარიბჭეთა ზომანი არიან სიგრძით . . . საჟენი და სიგნით ორ საჟენ ნახევარი გარეთა პირიდამ, შიგნით გულნი ერთს საჯენს . . . ესენი არიან დახატულები და შენობით ქვითკირისანი კარგათ გალესილნი კირით.

ამისვე ეკკლესიისა შიგნით გული არს, უკან საკურთხევლის კედლიდამ დასავლეთის მხრის წინა კედლამდე სიგრძე შვიდი საჟენი და სიგანე ოთხ საჟენ ნახევარი. ამაზედ მიბმული დასავლეთისკენ კარიბჭე სიგრძე არს ერთი საჟენი და ნახევარი ადლი, და სიგანე სამი საჟენი და ნახევარი. თვით დიდი ეკკლესია და კარიბჭე არიან სრულიად ახლის მხატვრობით დახატულნი სხვა და სხვა ახლის და ძველის აღთქმის მაგალითებითა. იატაკი იმავე ეკკლესიისა კარისბჭით არს სრულად თლილი ქვით დაგებული. საკურთხევლის შიგნით გული არს, სიგრძით უკან კედლის ძირიდამ წინ აღსავლის კარიდამ ორი საჟენი და ნახევარი, სიგანე ერთი საჟენი და ორი რუსული ადლით ნახევარი. ამას შინა სდგას ტრაპეზის ქვითკირისა ამისი არის რუსული ადლი და . . . სიგანე ადლ ნახევარი, და სიმაღლე ადლს ნახევარს ნაკლები. სამკვეთლო, რომლის სიგრძე არს ერთი საჟენი და ორი რუსული ადლი. სამხრეთისკენ წმიდის ნინას სასაფლაო, რომელიცა არის სამწირველოდ. სიგრძე ამისა არს ერთი საჟენი და ორი რუსული ადლი, სიგანე ორი რუსული ადლი. ამას შინა მდბარეობს წმიდის მოციქულთა სწორის ქართველთა განმანათლებლის ნინას გვამი. დასავლეთის მხრივ სახალხო მარჯვენა მხარეს სიგრძით საჟენ ნახევარი და სიგანით საჟენ ნახევარს ერთს . . . ნაკლები. იატაკი ამის დაგებული თლილის ქვით." 44

ბოდბის ტაძრის აღწერას მოიცავს კიდევ ერთი საარქივო დოკუმენტი – იოანე მაცაშვილის 1836 წელს შედგენილი ანდერძი, რომელიც შემდეგი ფრაზით იწყება: "მე ყ-დ უღირსი ბოდბელი იოანე მიწვევნილ არს სიბერესა ღრმათ მოხუცებისასა, გრძნობელი ამისი, რომ მოახლოებულ არს სიკუდილი, განვიზრახავ და ვიქმ სრულის გონებისა და აზრისა მქონი წიგნსა ამას ანდერძისასა. ბრძანებისმებრ პავლე მოციქულისა".

წმინდა ნინოს განსასვენებლის შესახებ ბოდბელი იოანე აღნიშნავს: "ეკლესია დიდი და საფლავის ეკლესია წმ. ნინოსი იყვნენ ფრიად დაძველებულნი და დარღვეულნი. განვაახლე ყოვლის შენობით, როგორათაც გარედგან, ესრეთვე შიგნით გალესით და გუბათი არ ქონდა ისიც ჩვენ დავადგით და ორივე ეკლესია კარგის მხატვრობით დამიხატვინებია. აგრეთვე კანკელი გავაკეთებინე ჩოქურთმათ რომელიც არის ვარაყით დახატული. . . . სრულიად ეკლესია თლილის ქვით დამიგია იატაკი და რადგანაც კარიბჭეები არა ქონდა ორივე კარიბჭე ამიგია გუნბათიანი და სრულიად ეკლესია კრამიტით დამიხურვინებია. . . " 45

იოანე ბოდბელმა ვერ მოახერხა ბოდბეში მის სიცოცხლეშივე დაარსებულიყო მონასტერი ბოდბეში.

საარქივო დოკუმენტებიდან, XIX საუკუნის 70-იანი წლების დასასრულის და 80-იანი წლების დასაწყისის პრესიდან ჩანს, რომ ბოდბის სავანეს გამოუჩნდა გულშემატკივრები, თუმცა მთლიანობაში მდგომარეობა დამძიმებულია.

1880 წლის "დროება" გვამცნობს: "სამაგალითო მეცადინეობით, მხნეობით და ქრისტიანობრივის სასოებით განიძრახა ბატ. საბინინმა განახლება ჩვენის სამშობლოს განმანათლებლის, მოციქულთა სწორის ბოდბის სობოროსი და დასრულება აქ ნაშენის სამრეკლოსი . . . ძლივს ცხრამეტი წლის შენებისა, სამრეკლოს გუმბათსაც დაედგა მშვენიერი ცხრაფუთიანი ჯვარი."

გაზეთი იმასაც იტყობინება, რომ ბ-ნ საბინინს ბოდბის ტაძრისთვის შეუწირავს ნივთები, რომელიც თავდაპირველად თბილისში ყოფილა გამოფენილი: "ჩვენის დედაქალაქის მცხოვრებთ თავიანთ თვალთ ნახეს ამ განვლილს შემოდგომაზედ სიონის ქუჩაში გამოფენილი ის სხვადასხვა ძვირფასი და მშვენიერი ნივთები ხსენებულის სობოროსი, რომელნიც ბატ. საბინინმა იღვაწა და მოიპოვა".⁴⁶ 1882 წლის იმავე გაზეთის მიხედვით ეკლესია ორი მღვდლის ამარაა დატოვებული და წმინდა ნინოს საფლავზე პარაკლისს გადახდა ყოველდღე აღარ იხდიან.⁴⁷

მონასტრის დაარსებისათვის შესაფერისი ვითარება ბოდბეში XIX საუკუნის დასასრულს შეიქმნა. 1888 წელს ბოდბეს ოჯახითურთ ეწვია რუსეთის იმპერატორი ალექსანდრე მესამე. როგორც ეგზარხატის მოკლე ისტორიაშია აღნიშნული

იმპერატორის ჩამოსვლამდე ბოდბის ტაძარი რესტავრირებული იქნა, მაგრამ არ ჩანს, კერძოდ რა გაკეთდა. 1889 წელს ბოდბეში გაიხსნა დედათა მონასტერი, რომელსაც სათავეში ჩაუდგა ილუმენია იუვენალია. მას რუსეთიდან ჩამოყვა 6-7 მონაზონი, თუმცა მათი რიცხვი მცირე დროის მონაკვეთში 200-მდე გაიზარდა. ცხადია, ახალი სამონასტრო შენობების აგებაც გახდა საჭირო, რისთვისაც დაიხარჯა 110 ათასი მანეთი, რაც იმ დროსათვის საკმაოდ დიდ თანხას წარმოადგენდა.⁴⁸ 1890-იან წლებში გარკვეული სამუშაოები ჩატარდა კლდის გასამაგრებლად, რომელიც საფრთხეს უქმნიდა შენობებს.

1889 წლის შემდეგ ბოდბეში წირვა-ლოცვის რუსულ ენაზე აღევლინებოდა, რამაც ადგილობრივი მოსახლეობის უკმაყოფილება გამოიწვია. 1892 წლის "ივერია" იტყობინება, რომ ბოდბეში გრიგოლ კარბელაშვილს გამართული ჰქონია სკოლა დიაკვნებისათვის, სადაც ისწავლებოდა ქართული საგალობლები, ხოლო – "ახლა იმის მაგიერ არსებობს აქ ქალთა სასწავლებელი, სადაც მოლოზნები ასწავლიან ქალებს რუსულად და ამზადებენ სამონოზნოდ".⁴⁹

1895 წლის გაზეთი "კვალი" აქვეყნებს პუბლიკაციას, სადაც მოცემულია ტაძრის ისტორია და აღწერილობა ისეთივე შეცდომებით, როგორც XIX საუკუნის მკვლევარების ნაშრომებშია.

ჩვენთვის უფრო საინტერესოა ამ სტატიის ავტორის შემდეგი შეფასება: "წმ. ნინოს ეკვტერში განუსხლეტად წარმოებდა ქართული გალობა. ამ დროს მთის ხალხშიც ძალიან მკვიდრათ იყო ქრისტიანობა დამყარებული და ურიცხვი მლოცველნი ეხვეოდნენ წმ. ნინოს სასაფლაოს. დღეს ბოდბის მონასტერში აღარც ქართული წირვა-ლოცვა ისმის, აღარც ქართული გალობა. მაშინ უნდა ვიფიქროთ, რომ აღარც წმინდა ნინოს სული დარაჯობს უწინდელათ კახეთის ხალხების და დაღესტნის არეს, რადგან, იქიდან მლოცველნი აღარავინ ეკარება ნინოს სამყოფელს".⁵⁰

1897 წლის გაზეთ "ცნობის ფურცელში" მოთავსებულია სტატია, რომელიც გვამცნობს ბოდბის ტაძრის მდგომარეობას XIX საუკუნის დასასრულს: "ჩვენი სოფელი იმით არი ბედნიერი, რომ აქ განისვენებს ქარველთა განმანათლებელი და მოციქულთა სწორი წმ. ნინო. მის საფლავზედ აგებულია ისტორიულ და ძველებურ

მხატვრობით შემკული და მდიდარი ეკლესია, ამ ეკლესიაში გვირგვინდებოდნენ კახეთის მეფენი . . . ამავე ეკლესიაში გაისმოდა მშვენიერი ქართულკახური ტკბილი გალობა. არა დიდი ხანია, რაც ეს ეკლესია დედათა მონასტრად გადააკეთეს და განამწესეს ამ მონასტრის წინამძღვრად იუვენალია, ეს პატივცემული წინამძღვარიც ძლიერ კეთილია და მშვენივრათაც შეამკო და კოპწით მორთო ეს ეკლესია . . . ამ ეკლესიის დღეობა მოდის იანვრის 14-ს, აქ იკრიბება საქართველოს ყველა კუთხიდან მლოცველი ხალხი, ეროვნების და სარწმუნოების განურჩევლად. ეს ორჯელ დავესწარით და ორჯერვე წირვა-ლოცვა ქართული არ იყო. ამბობენ, დილით ქართული წირვააო და შემდეგ – რუსული.⁵¹

1902 წლიდან, ბოდბეში იღუმენად დაადგინეს იუვენალია II (თამარ მარჯანიშვილი, კოტე მარჯანიშვილის და), რომელმაც დიდი ღვაწლი გასწია მონასტრის გასაძლიერებლად. მისი მცდელობით აღდგენილი იქნა ქართულ ენაზე წირვა-ლოცვა და გალობა.⁵²

XIX-XX საუკუნეების მიჯნაზე ბოდბეში აშენდა სამონასტრო შენობები, მისი ეზო შემოიზღუდა ქვის გალავნით.⁵³ XX საუკუნის დასაწყისში გარკვეული სირთულეები შეიქმნა ბოდბის ტაძართან დაკავშირებით. კონკრეტულად რა პრობლემა წარმოიშვა ჩვენთვის უცნობია. ერთ-ერთი საარქივო დოკუმენტის მიხედვით 1910 წელს კავკასიის საიმპერატორო არქეოლოგიური საზოგადოება თავისი წევრებისაგან ადგენს კომისიას, რომლის მიზანს წარმოადგენს ბოდბის ტაძრის მდგომარეობის გაცნობა. კომისიის წევრებად დასახელებული არიან: ექვთიმე თაყაიშვილი, ალექსანდრე კაზიაკოვი და თბილისელი არქიტექტორი კორნელი ტატიშჩევი.⁵⁴

აღნიშნული კომისიის საქმიანობა დოკუმენტურად არ დასტურდება, მაგრამ ექვთიმე თაყაიშვილის და თბილისელი არქიტექტორის კორნელი ტატიშჩევის მონაწილეობა ამ კომისიაში თავისთავად, მეტად საინტერესოა.

XIX საუკუნის დასასრულიდან მოყოლებული XX საუკუნის 80-იან წლებამდე (სარესტავრაციო სამუშაოებამდე) ბოდბის ტაძარს ძირეული ცვლილებები აღარ განუცდია. რამდენჯერმე განაახლეს იატაკი; შეაკეთეს სახურავი;

ათეთრებდნენ ფასადებს. დასავლეთით არსებული ჭიქურიანი კედელი, რომელიც ამ დროისათვის უკვე საკმაოდ დაზიანებული იყო, პერიოდულად იღებებოდა.

თუ ერთიანად გავიხილავთ ბოდბის ტაძრის ცვლილებებს, საუკუნეთა მანძილზე იგი უმეტესად შენობის ფასადებს შეეხო. ამ უკანასკნელი 15 წლის განმავლობაში ჩატარებული სამუშაოების შედეგადაც ძირითადად ფასადებმა იცვალა რადიკალურად სახე.

ტაძრის აღწერა რესტავრაციამდე

ბოდბის ტაძრის რესტავრაციამდელ აღწერაში ყურადღებას გავამახვილებთ მხოლოდ იმ დეტალებზე, რომლებმაც რესტავრაციის შემდეგ იცვალა სახე.

1980-იან წლებამდე, სანამ სარესტავრაციო სამუშაოები დაიწყებოდა, ბოდბის ტაძარი გარედან, შელესილი და შეთეთრებული იყო (გარდა დასავლეთი ფასადისა), ხოლო შიგნიდან – მოხატული. ინტერიერში და ფასადებზე ალაგ-ალაგ ჩამოცვენილი ბათქაშის წყალობით ჩანდა აგურის წყობა, მაგრამ ეს არ იძლეოდა სრულ წარმოდგენას ნაგებობის შესახებ. არც ის იყო ცნობილი, თუ რა მასალითაა ნაგები ტაძარი.

სამნავიანი ბაზილიკის შვერილი აფსიდები გარედან შემაგრებული იყო აგურით ნაგები და შელესილ-შეთეთრებული ოთხი კონტფორსებით. ორი მათგანი ცენტრალური აფსიდს იჭერდა, ხოლო თითო-თითო – კიდურა აფსიდებს. გრძივ ფასადებზე არსებული შესასვლელების წინ მიდგმული იყო სამი მხრიდან თალებით გახსნილი კარიბჭეები. ცენტრალური ნავის და კარიბჭეების ორფერდა სახურავზე თითო ცრუგუმბათი იყო დადგმული. გრძივ ფასადებზე, კარიბჭეების ორივე მხარეს კედლის სიბრტყიდან ამოწეული ტოლფერდა ჯვრები იყო განლაგებული.

დასავლეთი ფასადი მთლიანად დაფარული იყო გეომეტრიული სახეებისაგან (რომბებისაგან) შემდგარი, ჭადრაკულად დალაგებული შავი, ლურჯი და მწვანე მოჭიქული აგურებით.

ეკლესიის ყველა ღიობს, გარდა ნართექსის ცენტრში არსებული დიდი თაღოვანი შესასვლელისა, გარედან სწორკუთხა მოხაზულობა ჰქონდა. ტაძარს გარდა აფსიდებში არსებული თითო-თითო სარკმლისა, ცენტრალური ნავის გრძივი კედლების ორ-ორი და დასავლეთი სარკმლისა, ანათებდა ნართექსის შესასვლელის ორივე მხარეს განთავსებული აშკარად გვიანდელი ორი დიდი სარკმელი.

ასეთივე დიდი სარკმლები იყო ნართექსის ჩრდილოეთ, სამხრეთ კედლებზე და ეკლესიის კიდურა ნავების აღმოსავლეთ მონაკვეთებში. ნართექსის სამხრეთი ნაწილი კედლით იყო გამოყოფილი დანარჩენი სივრცისაგან. აღნიშნული კედელი აქ არსებულ საფლავს შუაზე კვეთდა.

კრამიტით დაბურულ შენობას ჰქონდა ერთსაფეხურიანი ცოკოლი და კუთხით დალაგებული აგურის ორი რიგისაგან შემდგარი კარნიზი.

სამხრეთ ფასადზე, შუა ნავის ზედა, დასავლეთ კუთხეში მოთავსებულ წაწერას, რომელსაც XIX საუკუნის მკვლევარები დიდი შეცდომებით კითხულობდნენ, თეიმურაზ ბარნაველი კახეთის ისტორიული წარწერებისადმი მიძღვნილ ნაშრომში შემდეგი სახით წარმოგვიდგენს: "ქ-მე გიორგი ავაგე ეკლესია ესე ვთოე(?) მსახურებითა ჩემითა". ავტორის მიერ აქ გაუხსნელია ასოთა ჯგუფი "ვთოე".⁵⁵

რესტავრაციამდე ტაძრის ძირითადი დაზიანება შეინიშნებოდა დასავლეთ ფასადის ჭიქურიანი აგურის წყობაზე, ინტერიერში ფასადების ზოგიერთ მონაკვეთებზე ჩამოცვენილი იყო ნალესობა. ნართექსის დასავლეთ კედელზე, შესასვლელის თაღიდან იწყებოდა გამჭოლი ბზარი, რომელიც გადადიოდა ეკლესიის დასავლეთ კედელზე და გრძელდებოდა კამარაზე. დაზიანებული იყო ფერწერა.

ჩრდილოეთ და სამხრეთ ნაგებში ჩამოცვნილი ბათქაშის გამო გაშიშვლებული კედლის წყობიდან ჩანდა, რომ ეკლესიის კიდურა ნაგები ნაგებია ისეთივე დიდი ზომის აგურით, რომელიც ეკლესიის მშენებლობისაა გამოყენებული.

რესტავრაციის პირველი ეტაპის შედეგები – 1979-1989 წწ

1979-1989 წწ. მიმდინარეობდა ბოდბის მონასტერში სარესტავრაციო სამუშაოების პირველი ეტაპი (პროექტის ავტორი ზინა ქუფარაშვილი). ამ დროს მოიხსნა XIX საუკუნეში აგებული კარიბჭეები, ცრუ გუმბათები და აღმოსავლეთ ფასადთან არსებული კონტრაფორსები; ნართექსის დასავლეთ ფასადზე არსებულ ჭიქურიან აგურს მოშორდა ფერადოვანი ფენა. ჭიქურიანი აგურის წყობის მთლიანად მოცილება იმ დროისათვის ვერ შეძლეს. ცენტრალური ნავი და დასავლეთი ფასადი შეილესა ცემენტის ხსნარით.

ეკლესიის შუა ნავის დასავლეთ ფასადზე არსებული ჭიქურიანი აგურის წყობა ადვილად მოიხსნა, რის შემდეგაც გამოჩნდა დიდი გამჭოლი ბზარი. ამავე დროს გამოვლინდა ცენტრალური ნავის სამხრეთ კუთხეში არსებული ასომთავრული წარწერა, რომელიც ჭიქურიანი აგურის ფენის ქვეშ იყო მოქცეული.

სამუშაოების მსვლელობისას დადგინდა აგრეთვე, რომ ტაძრის ქვედა კორპუსს სამი მხრიდან (გარდა დასავლეთისა) შემოშენებული აქვს 50 სმ-ის სიგანის აგურით ნაგები დამატებითი კედელი. ფასადებზე გაკეთებულმა ზონდაჟებმა აჩვენა, რომ ეკლესია ძირითადად აგურითაა ნაგები. სამხრეთი შესასვლელთან გაკეთებულმა ზონდაჟმა გამოავლინა შესასვლელის მარჯვენა კუთხეში შერჩენილი თხელი არქიტრავის ქვა (სულ 12 სანტიმეტრი).

1995 წლის არქეოლოგიური გათხრები და მისი შედეგები შედეგები

1994 წელს ქართული ეკლესიის ისტორიის კვლევის ფონდის ინიციატივით გადაწყდა წმ. ნინოს სახელთან დაკავშირებული სხვადასხვა სახის მასალების შეკრება, შესწავლა და გამოცემა. უპირველესად ყურადღება გამახვილდა ბოდბის ტაძარზე.

1995 წელს საქართველოს საპატრიარქომ გადაწყვიტა წმ. ნინოს ეკლესიის განახლება. პირველი რიგის სამუშაოდ დაისახა ტაძრის ახალი იატაკის დაგება, რასაც მოჰყვა არქეოლოგიური გათხრების დაწყება. სამუშაოები ძირითადად დააფინანსა ქართული ეკლესიის ისტორიის კვლევის ფონდმა (ექსპედიციის ხელმძღვანელი: მერაბ ძნელაძე, წევრები: ლალი ახალაია, ციცინო ჩაჩხუნაშვილი, ზინა ქუფარაშვილი. სხვადასხვა დროს ექსპედიციას ფიზიკური შრომით დაეხმარნენ: არქეოლოგი ვაჟა სადრაძე, ხელოვნებათმცოდნეები გიორგი გაგოშიძე, ბესიკ მაცაბერიძე და ქართული ეკლესიის ისტორიის კვლევის ფონდის ერთ-ერთი მესვეური ზვიად ბოკუჩავა).⁵⁶

გათხრების შედეგად გამოვლინდა იატაკის რამდენიმე დონე (დონეების დახასიათება მოგვყავს ზემოდან). ბოლო (1) იატაკი წარმოადგენს 6 სმ. სიმაღლის ე.წ. "მოზაიკას". იგი მოიცავდა ტაძრის მთელ პერიმეტრს წმ. ნინოს ეკვდერის და კარიბჭის სამხრეთ სათავსის გარდა. "მოზაიკის" ალების შემდეგ საკურთხეველში, სამკვეთლოში და ამბიონზე დაფიქსირდა მუქი რუხი კვადრებით მოგებული იატაკი (II), რომელიც გამართული იყო ნაყარ მიწაზე. სამკვეთლოში აღმოჩენილი მონეტის მიხედვით იატაკის დონეები 1901 წლის შემდგომ ხანას მიეკუთვნება.

მომდევნო იატაკი (III) – მოგებული იყო ქვიშაქვის ფილებით. იგი კარგად დაფიქსირდა ამბიონის წინ, ბურჯებთან და ნაწილობრივ, საკურთხეველში (ფილების ზომები 48X85X10, 67X54X5,6). ტაძრის დანარჩენ მონაკვეთში კი მათი ანაბეჭდები იკითხებოდა. მისი მოხსნის შემდეგ საკურთხეველში, ტრაპეზის ძირში (მისგან აღმოსავლეთით), წმინდის დროს გამოიკვეთა ორმო (70X55 სმ.), რომელიც ამოვსებული იყო ნაყარით. 22 სმ. სიღრმეზე აღმოჩნდა 5 სმ-ის სიმაღლის ვერცხლის ტაკუკი, რომელსაც მუცელზე შემოუყვება მხედრული წარწერა: "ქ. სვმნ, მდივნის შეწირული წ-ის ნინოს".

წარწერა პალეოგრაფიულად XVIII საუკუნისაა. ტაკუკის შემწირველის ზუსტი ვინაობა უცნობია, მაგრამ აქ მოხსენიებული სამოხელეო სახელი (მდივანი) თავისთავად, მეტყველია. მდივნებს ერთ-ერთი ცენტრალური ადგილი ეკავა სახელმწიფო აპარატის მმართველობაში. იგი სპეციალურად დახელოვნებული ადამიანი იყო, რისთვისაც ბავშვობიდანვე ამზადებდნენ. მდივნის სახელო მემკვიდრეობით გადაეცემოდა თაობიდან თაობას. აღნიშნული თანამდებობა XV-XVIII საუკუნეებში ჩნდება. ადრე მას "მწიგნობარი" ეწოდებოდა.⁵⁷

საინტერესოა ისიც, რომ სვიმონ მდივანი წმ. ნინოს სწირავს ტაკუკს, რომელსაც წმ. გიორგის სახელზე ნაკურთხ ტრაპეზის ქვეშ ათავსებს, რაც იმაზე უნდა მიუთითებდეს, რომ ბოდბის ტაძარი წმინდა გიორგისთან ერთად წმ. ნინოს სახელთან იყო ასოცირებული.

შემდეგი (IV) – მუქი რუხი ხსნარით დაფარული აგურის იატაკი (აგურის ზომები 21^X21^X5, 22^X22^X5სმ.) – სრულად იყო შემორჩენილი სამკვეთლოში, ტაძრის ჩრდილოეთი შესასვლელის წინ კი დაფიქსირდა იმავე ზომის აგურების ანაბეჭდები.

"მოზაიკის" იატაკიდან 35-40 სმ. სიღრმეზე, ბურჯების ძირში, ჩრდ. შესასვლელთან და საკურთხეველში გაიწმინდა და დაფიქსირდა ტაძრის თავდაპირველი იატაკი, რომელიც წარმოადგენდა მოვარდისფრო ხსნარით დაფარულ აგურის იატაკის ფრაგმენტებს (V). აგურის ზომები – 26^X26^X5; 27^X27^X5.

პირვანდელი იატაკის ქვეშ ტაძრის მთელ პერიმეტრზე და ნაწილობრივ მის გარეთ (დასავლეთი ფასადის წინ) დაფიქსირდა მსხვილკენჭნარევი კირხსნარის 2-3 სმ-იანი ფენა, რაც სამშენებლო ბაქნის მოსამზადებელ ფენას უნდა წარმოადგენდეს.

ინტერიერში დაფიქსირდა კირხსნარის ფენაში ჩაკვეთილი ორმოები (დიამეტრი 22X22; 20X20), რომლებიც ტაძრის კედლების, ბურჯების და საკურთხეველის აფსიდის პერიმეტრს მიუყვება. ზოგიერთ ორმოში ჩაყრილი იყო ფერწერის ბათქაშის ფრაგმენტები. სავარაუდოა, აღნიშნული ორმოები იყოს ტაძრის მოსახატად გამართული ხარაჩოების კვალი.

საკურთხეველში იატაკის დონეების აწევის შესაბამისად მალღებოდა აფსიდს შემოყოლებული ერთსაფეხურიანი ხარისხი და ტრაპეზი. ამდენად, იატაკის დონის

დაწვევის გამო, აუცილებელი გახდა ხარისხის დადაბლება. მის ცენტრალურ ნაწილში, ნახევარწრიული შვერილის და მასზე მიდგმული კუბური მოყვანილობის საზურგის სახით სპეციალურად იყო გამოყოფილი წინამძღვრისათვის განკუთვნილი ჩამოსაჯდომი.

აღნიშნული კუბის მოხსნის შემდეგ კედელზე გამოჩნდა ძველი ფერწერის ფრაგმენტი, ხოლო აფსიდში მრავლად დაფიქსირდა მოხატულობის ბათქაშის ნამტვრევები, რომელიც ეკლესიის ადრინდელ მოხატულობას ეკუთვნის. მასზე არ ჩანს ტემპერის კვალი (ახლანდლი, ზეთის საღებავებით შესრულებული კედლის მხატვრობა 1823 წელსაა შესრულებული).

ძველი მოხატულობის ფრაგმენტებთან ერთად აღმოჩნდა ფაიანსის ჯამის ნატეხები, რომლის ზედაპირი მოხატულია ცისფერი საღებავით შესრულებული მცენარეული ორნამენტით. ანალოგიური ტიპის ფაიანსის ჭურჭელი გავრცელებულია განვითარებული შუა საუკუნეების (XI-XIII სს.) საქართველოს არქეოლოგიურ ძეგლებზე – დმანისი, რუსთავი და სხვა.

ხარისხის ზედა ნაწილის მოხსნისას, სამხრეთ კუთხეში აღმოჩნდა მის ზედაპირში ჩაშენებული სპილენძის თასი, რომლის გარე ზედაპირზე მხედრულით შესრულებულია შემდეგი შინაარსის წარწერა: "ქ. იოვანე ბოდბალის ვარ". ეს XVIII საუკუნის დასასრულსა და XIX საუკუნის დასაწყისის ბოდბელი მიტროპოლიტის იოანე მაყაშვილის თასი უნდა იყოს.

სვიმონ მდივნის ტაკუკისა და იოანე ბოდბელის თასის გარდა საკურთხეველში აღმოჩნდა უცნობი შემწირველის მიერ დაფლული გაცილებით უფრო ადრინდელი ნივთები. კერძოდ, აფსიდის ჩრდილო-აღმოსავლეთ ნაწილში ხარისხის აღების შემდეგ, პირვანდელი იატაკის დონეზე აღმოჩნდა მწვანე, თეთრი, ყვითლად მოჭიქული ფიალა, ბრინჯაოს ზარი და კრამიტის ნატეხი.

ფიალა IX საუკუნეს მიეკუთვნება და ახლოსაა აღმოსავლეთ საქართველოს კერამიკულ ნიმუშებთან (თბილისი, რუსთავი, თელავი და სხვა). იგი მოჭიქული კერამიკის ადრინდელ ნიმუშს წარმოადგენს.

გათხრების წარმოების დროს სხვადასხვა ვარაუდს აღძრავდა ტრაპეზის აღმოსავლეთ მხარეს გამოვლენილი ორმო. მისი გაწმენდის შემდეგ 55 სმ-ის

სიღრმეზე დაფიქსირდა თიხატკეპნილი საფეხური, რომლის ზომებია 40X54 სმ, ხოლო უშუალოდ ტრაპეზის ქვეშ გამოჩნდა წახნაგებიანი სვეტი, რომლის ქვედა ნაწილი ვერტიკალურად იყო ჩადგმული მიწაში. ტრაპეზთან მისი მიმართების გამოსაკვლევად გაკეთდა ღრმა შურფი სვეტის ჩაყოლებით. აღმოჩნდა, რომ სვეტის ზედა, მიწისზედა ნაწილი ჩართული იყო ტრაპეზის აგურის წყობაში.

აუცილებელი შეიქნა აგურის ტრაპეზის მოხსნა, რის შემდეგაც აღმოჩნდა, რომ რვაწახნაგა სვეტი, რომლის სიმაღლეა 170 სმ. სანახევროდ ჩამაგრებულია მიწაში. სვეტის ზედაპირი სრულდება 2 სმ. სიმაღლის ვერტიკალური ნაშვერით, რომელზეც თავის დროზე დამაგრებული იყო ტრაპეზის წყობაშივე ჩაყოლებული თაროსა და ჩაკვეთილი ფოსოს პროფილის მქონე ქვა კვადრატული ზედაპირით (67X67 სმ.), მის ფუძეზეც ჩაკვეთილია რვაწახნაგა ბუდე.

აშკარა გახდა, რომ გამოვლინდა ძველი ტრაპეზი. იგი ორნაწილიანია – სვეტი და კაპიტელისებური ზედა ნაწილი. სვეტის ქვედა ნაწილი ჩადგმულია დედაქანში ჩაჭრილ ღრმა ორმოში (90სმ.). სვეტის გარშემო საგანგებოდ ჩატკეპნილი იყო კენჭნარევი თიხა-მიწა, ხოლო ადრე დაფიქსირებული საფეხური სვეტის ძირის მკვიდრად ჩასამგრებელი ტექნიკური ხერხი უნდა ყოფილიყო.

ტრაპეზი კირქვისაგანაა გამოკვეთილი. მოგვიანებით მას შემოაშენეს აგურის შებათქაშებული ტრაპეზი. ეს უკანასკნელიც არაერთხელ განუახლებიათ. იატაკის ამაღლებასთან ერთად იზრდებოდა მისი სიმაღლე და მოცულობა. ბოლო ეტაპზე ძველი ტრაპეზის ზედა ნაწილი არ დაფარეს. იგი მოაცილეს სვეტს და მოათავსეს ტრაპეზის ყველაზე გვიანდელი ზედაპირის დონეზე.

აღნიშნული ტრაპეზის მსგავსი ნიმუშები საქართველოში მცირე რაოდენობითაა შემორჩენილი. ისინი ადრე შუა საუკუნეებიდან ჩნდება და შემდეგშიც განაგრძობს არსებობას: იოანე ზედაზნელის ბაზილიკის ჩრდილოეთ ნაგში არსებული ტრაპეზი, რომელიც VI საუკუნეს მიეკუთვნება, დმანისის რაიონში არსებული VII-VIII საუკუნეებით დათარიღებული ამბარლოს ეკლესიის, ტამალას X საუკუნის ტრაპეზი და სხვა. მათ შორის ბოდბის ტრაპეზის ზუსტი ანალოგია არ გვხვდება. იგი გამონაკლისს წარმოადგენს მოწყობის თვალსაზრისითაც (მიწაში ჩამაგრება).

აღსანიშნავია ტრაპეზის ქვედა ნაწილის (სვეტის) რვაწახნაგა მოხაზულობა. ამგვარი ფორმა ძირითადად IX-X საუკუნეების ხუროთმოძღვრებაში იკიდებს ფეხს და ვლინდება სხვადასხვა ხუროთმოძღვრული დეტალების დამუშავებაში. მაგალითად, 864 წელს აგებული არმაზის ეკლესიის რვაწახნაგა ბურჯები და კანკელის სვეტები; 964 წლის კუმურდოს ტაძრის გუმბათქვეშა ბურჯები; უწერის X საუკუნის ეკლესიის კანკელის წინ აღსამართი ჯვრის კვარცხლევი და სხვა. ბოდბის ტრაპეზის გამართვაც ამავე ხანას უნდა ეკუთვნოდეს.

ტაძრის ცენტრალურ საკურთხეველში რამდენიმე ადგილზე გაიჭრა ღრმა შურფი, რის შედეგადაც გაირკვა, რომ მთელ ფართობზე დედაქანი ხელუხლებელია, გარდა ცენტრალური ნაწილისა, სადაც ტრაპეზია ჩადგმული.

საკურთხეველის ჩრდილოეთი და სამხრეთი კედლების ქვეშ, 60 სმ-ის სიღრმეზე დაფიქსირდა საკმაოდ მკვიდრად ნაგები ქვის საძირკველი. საკურთხეველში გაჭრილმა შურფებმა ნათელყო, რომ სინამდვილეს არ შეეფერება ზეპირი გადმოცემა, თითქოს XIX საუკუნეში წმინდა ნინოს წმინდა ნაწილები ტაძრის სამხრეთი ეკვდერიდან ცენტრალურ საკურთხეველში გადაასვენეს. გათხრების დროს გამოვლინდა ტაძრის თავდაპირველი კანკელის საძირკველის ანაბეჭდი და ახლანდელი კანკელის რიყის ქვით ნაგები საძირკველი.

ტრაპეზის განახლებას ჰქონდა ადგილი სამხრეთ ეკვდერშიც, რომლის გახსნა 1997 წელს მოხდა (ტრაპეზის გამოვლენაში უშუალოდ მონაწილეობდნენ ხელოვნებათმცოდნე ნიკოლოზ ვაჩიშვილი და არქეოლოგი ლალი ახალაია). იგი წარმოადგენს აგურით ნაგებ, შებათქაშებულ კუბს, რომლის წინა პირზე ჯვრის და ვნების იარაღების ფერწერული გამოსახულებაა წარმოდგენილი. აფსიდის ჩრდილოეთ კედელთან გამოიკვეთა თარო.

ახლად გამოვლენილი ტრაპეზი დგას კირხსნარით მოლესილ იატაკზე. მის გასწვრის, აფსიდის ქვედა ნაწილში გამოვლინდა XIX საუკუნეზე ადრინდელი მოხატულობის რამოდენიმე ფენა, რომელიც ეგვიპტურის ახლანდელი იატაკის ქვევით ჩადის, რაც იმაზე მიუთითებს, რომ იატაკი ეკვდერშიც ამაღლებულია, თუმცა მისი დონე დაახლოებით ტაძრის თავდაპირველი იატაკის დონეს უტოლდება.

წმ. ნინოს ეგვტერში არსებული აგურის შემადგენლობა, რომლითაც მინიშნებულია მისი დაკრძალვის ადგილი, ტაძრის მშენებლობის თავდაპირველ ფენას მიეკუთვნება. საინტერესოა, რომ მოგვიანებით, როდესაც ეკლესიაში იატაკი არაეთეზის განაახლეს და მისმა დონემ თითქმის 40 სანტიმეტრით მოიმატა, წმ. ნინოს ეგვტერში იატაკი თითქმის არ აუმაღლებიათ

1996 წელს, იატაკის დაგების დროს გაკეთდა შურფები ნართექსისა და ეკლესიის კედლის მიმართების გამოსაკვლევად. აღმოჩნდა, რომ ეკლესიის დასავლეთ კედელს, რომელზეც მიდგმულია ნართექსი, ცოკოლი არ აქვს. გაირკვა აგრეთვე, რომ ნართექსს არ აქვს საძირკველი.

ბოდბის ტაძარში არსებული თითქმის ყველა საფლავი ნავთა გამყოფი ბურჯების უკან და ნართექსში მდებარეობს. გამონაკლისს წარმოადგენს მხოლოდ ექზარხოს თეოფილაქტეს საფლავი, რომელიც წმინდა ნინოს ეგვტერთან, ჩრდილოეთ კედელთან მდებარეობს.

ბოდბის ტაძრის ინტერიერში 1995-96 წწ. არქეოლოგიური გათხრების შედეგები:

1. გამოვლინდა ტაძრის იატაკის განაახლების ხუთი ეტაპი
2. ყოველი მომდევნო იატაკის მოსაწყობად ძველ იატაკს აყრიდნენ და ისე აწყობდნენე ახალს, თუმცა გარკვეული ძველი ფრაგმენტები რჩებოდა
3. თავდაპირველი აგურის იატაკი (ზომები— 27^X27^X5 სმ) დაფარული იყო მოვარდისფრო კირხსნარით
4. ეკლესიის დასავლეთ კედელს, რომელზეც მიდგმულია ნართექსი, ცოკოლი არ აქვს, რაც იმას მოწმობს, რომ ნართექსი მშენებლობის მეორე რიგს წარმოადგენს, თუმცა იგი შენობის განუყოფელი ნაწილია და თავიდანვე იყო ჩანაფიქრებული
5. ნართექსს საძირკველი არ გააჩნია
6. თავდაპირველი აგურის იატაკის ქვეშ აღმოჩნდა კირხსნარში არეული კენჭების ფენა, რომელიც სამშენებლო მოედნის მოწყობის პერიოდს განეკუთვნება
7. გათხრების პროცესში, ეკლესიის კედლებისა და ბურჯების პერიმეტრზე

გამოვლენილი 20-22 სმ-ის დიამეტრი ორმოები ეკლესიის მოსახატად აღმართული ხარაჩოების კვალი უნდა იყოს

8. ტაძრის XIX საუკუნემდელი კედლის მხატვრობა, რომელიც მრავალფენიანი იყო, 1823 წელს, იოანე ბოდბელის მოღვაწეობის დროს, მთლიანად ჩამოიხსნა და ეკლესია ახლიდან მოიხატა
9. გათხრების დროს აღმოჩენილი ნივთებიდან ყველაზე ადრინდელი IX საუკუნეს მიეკუთვნება, ხოლო ყველაზე გვიანდელი – XIX ს-ის დასაწყისს
10. არ დადასტურდა ზეპირი გადმოცემა წმინდა ნინოს ეკვდერიდან ცენტრალურ საკურთხეველში გადასვენების შესახებ
11. 1997 წელს გამოვლინდა წმ. ნინოს ეკვდერში ძველი ტრაპეზი, რომელიც სავარაუდოდ გვიან შუა საუკუნეებს მიეკუთვნება, ხოლო აფსიდის ჩრდილოეთ კედელთან თარო, რომელიც, ალბათ, სამკვეთლოს ფუნქციას ასრულებდა
12. ტაძარში არსებული ყველა საფლავი, გარდა ეგზარხოს თეოფილექტესი, მდებარეობს ნავთა გამყოფი ბურჯების უკან და ნართექსში

2002 წელს გამოვლენილი ახალი მონაცემები

2002 – 2003 წწ. გაგრძელდა სარესტავრაციო სამუშაოების მეორე ეტაპი ბოდბეში, რასაც წინ უძღოდა ხანგრძლივი დისკუსიები რესტავრაციის მეთოდის შერჩევასთან დაკავშირებით. როგორც აღვნიშნეთ, ბოდბის ტაძარი თავისი ხანგრძლივი ისტორიის მანძილზე არაერთგზის იქნა განახლებული. მისი ფასადები XX საუკუნის 70 – იან წლებამდე წარმოადგენდა მხატვრულად გამთლიანებულ ორგანიზმს, როგორც სახეც მიიღო მან XIX საუკუნის პირველ მეოთხედში, მიტროპოლიტ იოანე ბოდბელის მოღვაწეობის დროს. ამგვარ მყარ სტრუქტურაში ჩარევა, გარკვეულად, რისკთან იყო დაკავშირებული, მაგრამ თავის დროზე ძველთა დაცვის სამმართველომ მიიღო გადაწყვეტილება ტაძრის თავდაპირველი სახით აღდგენის შესახებ.

არქიტექტურის კონსერვაციის პრაქტიკაში გამართლებულია მეთოდი, როდესაც ხდება ნაგებობის ისტორიის ერთი პერიოდის წარმოჩენა მეორის ხარჯზე, მაგრამ

ამ დროს კრიტიკულ როლს თამაშობს შენობის განვითარების ყველა პერიოდის შესწავლა, დოკუმენტაცია და მნიშვნელობის დასაბუთება.

თავდაპირველად ბოდბის ტაძარს არ გააჩნდა შემამკობელი დეკორაციული ელემენტები. ეკლესიის ფასადების მხატვრული ზემოქმედების ძალას ძირითადად წარმოადგენდა შიდა სივრცის შესაბამისი მწყობრი პროპორციები, აგურის დიდი სიბრტყეები და სადა ღიობები. რესტავრაციის პირველი ეტაპის შემდეგ სწორედ ეს ძირითადი მახასიათებლები იყო დაფარული.

ძველთა დაცვის დეპარტამენტის სამეცნიერო-მეთოდური საბჭოების სხდომებზე არაერთგზის დაისვა საკითხი გვიანდელი კედლის და ცემენტის ნალესობის მოხსნის შესახებ, გადაწყვეტილების სისრულეში მოყვანას აფერხებდა დოკუმენტაციის და ტაძრის შეწავლის არასრულყოფილება.

2002 წლის გაზაფხულზე მთლიანად აიზომა ნაგებობა; შეივსო ფოტოდოკუმენტაცია; შეძლებისდაგვარად, შესწავლილი იქნა ტაძრის ისტორია; გამოვლენილი იქნა ახალი საარქივო დოკუმენტები. მიუხედავად ამისა, მრავალი საკითხი ჯერ კიდევ ბუნდოვანი იყო, რომელთა გარკვევა და დაზუსტება მხოლოდ რესტავრაციის პროცესს დროს იქნებოდა შესაძლებელი.

2000 წლის დასასრულს ბოდბის ტაძარი წარდგენილი იქნა “მსოფლიო ძეგლთა ფონდის” პროგრამის - “მსოფლიო ძეგლთა ზედამხედველობა”- კონკურსზე და იგი გამარჯვებულთა რიცხვში აღმოჩნდა. 2001 წლის 11 ოქტომბერს ფონდმა გამოაცხადა მსოფლიოში 100 მნიშვნელოვანი და საფრთხეში მყოფი ძეგლი. მათ შორის აღმოჩნდა ბოდბე. წამყვანი ექსპერტების მიერ ბოდბის კათედრალი აღიარებული იქნა ზოგადქრისტიანულ სიწმინდედ, რომელიც ამჟამად საფრთხეშია და მსოფლიო საზოგადოებრიობის მზრუნველობას იმსახურებს; გაზიარებული იქნა ჩვენ მიერ შეთავაზებული პროგრამა, რომლის მიზანი იყო ტაძრის ყოვლისმომცველ შესწავლა და სარესტავრაციო გეგმის ჩამოყალიბება.

2002 წელს მომზადდა რესტავრაციის პროექტი, რომელიც ითვალისწინებდა გვიანდელი, უსახური ფენების მოხსნას და ტაძრის თავდაპირველი სახის წარმოჩენას. 2003 წლიდან დაიწყო სარესტავრაციო სამუშაოები, რომელიც დააფინანსა "ბანკამა რესპუბლიკამ". საპროექტო ჯგუფს ხელმძღვანელობას

უწევდა არქიტექტორ-რესტავრატორი ნიკოლოზ ზაზუნიაშვილი. სარესტავრაციო სამუშაოების მსვლელობის წამდღა და ორგანიზება ითავა ბოდბის წმინდა ნინოს მონასტერმა.

გვიანდელი ფენების მოხსნის შემდეგ გამოვლენილმა ახალმა მონაცემებმა ყოველგვარ მოლოდინს გადააჭარბა. თანდათან გამოიკვეთა ტაძრის თავდაპირველი პროპორციები და მხატვრული სახე.

შენობის გახსნის და აღდგენის მიმდინარეობის ნათლად გადმოსაცემად მოვიყვანთ ბოდბის ტაძრის რესტავრაციის II ეტაპის სამუშაო გეგმას და განვიხილავთ მის თითოეულ ფაზას:

1. გვიანდელი კედლის მოხსნა ტაძრის ქვედა კორპუსზე
2. ცემენტის ნალესობის მოხსნა ფასადებიდან
3. შენობის კონსტრუქციული გაძლიერება
4. დაზიანებული კედლის ზედაპირის აღდგენა ფასადებზე
5. ღიობების აღდგენა
6. ეკლესიის სახურავების დაწვევა პირვანდელ დონეზე, კარნიზის აღდგენა და ახალი სახურავის მოწყობა.

გვიანდელი კედლის მოხსნა ერთ-ერთ ყველაზე რთულ და საპასუხსაგებო ეტაპს წარმოადგენდა. როგორც ადრევე გაირკვა, იგი მხოლოდ სამი მხრიდან უვლიდა ტაძრის ქვედა კორპუსს (გარდა დასავლეთისა). შეკითხვაზე, თუ რა მიზეზით შემოაშენეს ნაგებობას დამატებითი კედელი, არსებობდა ერთმანეთის გამომრიცხავი შემდეგი ვარაუდები: 1) კედელი შემოაშენეს კონსტრუქციული გაძლიერების თვალსაზრისით გამოწვეული აუცილებლობის გამო. 2) ეს არის ნაგებობის დაცვის მიზნით განხორციელებული ღონისძისძიება, რომელიც არ იყო აუცილებლობით გამოწვეული.

დამატებითი კედლის მიშენება, როგორც ჩანს, სრულდებოდა სწრაფად და დაუდევრად. აღმოსავლეთ მხარეს, აფსიდებთან წყობაში ჩაყოლებული იყო კრამიტისა და მოჭიქული აგურის ნამტვრევები. სამხრეთი ფასადი რიტმულად ჩარიგებული, აგურის წყობით გამოყვანილი ტოლმკლავიანი ჯვრების გამოსახულებებით იყო მორთული.

2003 წელს დაიწყო კედლის მოხსნა აღმოსავლეთი ფასადიდან. აფსიდების ქვედა ნაწილში თანდათან გამოიკვეთა თავდაპირველი წყობის კარგად შემონახული ფრაგმენტები. ნახევარწრიული აფსიდებისთვის სპეციალურად დამზადებული, მომრგვალებული ფორმის აგურებია გამოყენებული. მათი ზომა ეკლესიის თავდაპირველ ფენაში გამოყენებული აგურის ტოლია (27^X27^X6სმ.). აფსიდების ზედა ნაწილების წყობა ფასადზე (სარკმლების ზევით) განახლებულია სწორგვერდებიანი, კვადრატული აგურით (25^X25^X6სმ; 24^X24^X6 სმ.).

კედლის მოხსნა დაახლოებით სამი თვის მანძილზე გაგრძელდა და გამოავლინა მეტად საყურადღებო დეტალები:

1. კარნიზი, რომელიც წარმოადგენს ჰორიზონტალურად და კუთხით დაწყობილ აგურის ორ რიგს
2. ნართექსის გადახურვის პირვანდელი დახრილობა
3. ნახევარწრიული აფსიდების სახურავების გადახურვის თავდაპირველი დონე
4. გაირკვა აგრეთვე, რომ თავდაპირვლად საკურთხევლის აფსიდში სამი სარკმელი იყო. ეს „სამსარკმლიანობა“ შენარჩუნდა დამატებითი კედლის მიშენების შემდეგ, რასაც ადასტურებდა აღმოსავლეთ ფასადზე საკურთხევლის სარკმლის ორივე მხარეს არსებული ამოქოლილი ღიობების ნაკერები. ზონდაჟებმა აჩვენა, რომ ეს სარკმლები თაღოვანია და სრულდება შირიმის მთლიან ქვაში ამოკვეთილი თავსართით.
5. განახლებულია ტაძრის ცენტრალური ნავი, რასაც შუა ნავის დას. და სამხრ. კედლების შესაყარზე, აგურის წყობაში კუთხით ჩართული ქვის სამხრეთ და დასავლეთ მხარეს მოთავსებული ასომთავრული წარწერაც ადასტურებს (წარწერის ტექსტი იხ. ქვემოთ).

ნართექსის დასავლეთი ფასადიდან ცემენტის ნალესობის მოხსნის შემდეგ გამოჩნდა პირჩამომტვრეული აგურის წყობა. ვინაიდან ჭიქურიანი ზედაპირის აღდგენა დიდ სირთულეებთან იყო დაკავშირებული, გადაწყდა მისი მთლიანად მოხსნა.

გამოვლინდა ნართექსის ცენტრალური თაღის ზევით გადაყვანილი ოდნავ შეტეხილი მაღალი და განიერი თაღი, ხოლო მის ორივე მხარეს – დაბალი

ნახევარწრიული თაღები. ამასთან ერთად გაირკვა, რომ ამდღებულა ნართექსის შუა და გვერდითი ნაწილების სახურავები (გამოიკვეთა კარნიზის რამდენიმე დონე).

ნართექსის შუა, ამდღებულა ნაწილის ცენტრში გამოვლინდა სწორკუთხა მოხაზულობის სახატე ნიშა. გვიანდელი კედლისაგან და ცემენტის ნალესობისაგან ფასადების განთავისუფლების შემდეგ დაზიანებული კედლის სიბრტყის ადდგენა მოხდა სპეციალურად დამზადებული აგურით კირის ხსნარის გამოყენებით. ნახევარწრიული აფსიდებისთვის დამზადდა ლეკალური აგური.

სამუშაოთა მსვლელობისას გაირკვა, რომ თითქმის ყველა ღიობი დაზიანებული, ან გადაკეთებულია. მხოლოდ ცენტრალური აფსიდის გვერდითი, ახლად გამოვლენილი ორი სარკმლია შენარჩუნებული პირვანდელი სახით ფასადზე. გადაკეთებული ღიობების აღსადგენად დამატებითი ზონდაჟების და კვლევის ჩატარება გახდა საჭირო.

ეკლესიის სამხრეთ და ჩრდილოეთ შესასვლელებს ჩვენამდე პირვანდელი სახით არ მოუღწევია. გადაკეთებული სახით ისინი წარმოადგენდნენ სწორკუთხა ღიობებს, რომელთა გვერდით მხარეებზე ვერტიკალურად ამართული ქვები იყო ჩასმული.

ჩრდილოეთი შესასვლელის ფორმის დეტალი ჯერ კიდევ რესტავრაციის პირველი ეტაპის დროს დაზუსტდა. იგი წარმოადგენდა თორმეტი სანტიმეტრის სიმაღლის არქიტრავით გადახურულ ღიობს. რესტავრაციის მეორე ეტაპის დროს, როდესაც მოიხსნა გვიანდელი ფენები, აღმოჩნდა აგურის ორი წყებისაგან შემდგარი თაღის ანაბეჭდები კირის ხსნარზე. არქიტრავსა და თაღს შორის არსებულ არე კედლის ზედაპირიდან ჩაწეულ ტიმპანს ეკავა.

გახსნის შემდეგ სამხრეთი შესასვლელის ღიობიც ანალოგიური აღმოჩნდა. შესასვლელების თაღების რადიუსის შემოწერილობის მიხედვით დაზუსტდა ღიობების თავდაპირველი სიგანე და სიმაღლე, რის შემდეგაც მოხდა მათი ადდგენა.

ჯერ კიდევ საწარმოო სამუშაოების დაწყებამდე ჩვენთვის ცნობილი იყო, რომ გვერდითი ნაგებობის სახურავი პირვანდელი მდგომარეობიდან აწეულია, რაც თავის დროზე გამოიწვია დამატებითი კედლის მიშენებამ.

ნაგებობის გახსნის პროცესში გაირკვა აგრეთვე, რომ თავდაპირველი დონიდან ამალღებულია ნართექსის და შვერილი აფსიდების სახურავებიც. გადახურვის პირვანდელი დონე დადგინდა გახსნის პროცესში არაერთგზის გამოვლინილი კარნიზის მდებარეობის მიხედვით.

რესტავრაციის შედეგად გამოვლინდა ბოდბის ტაძრის ისტორიასთან დაკავშირებული მრავალი საინტერესო და მნიშვნელოვანი დეტალი. შენობა განთავისუფლდა გვიანდელი ფენებისაგან, გამოიკვეთა მისი თავდაპირველი პროპორცია და ხუროთმოძღვრული ფორმები.

თავი მეორე

ბოდბის მონასტრის მთავარი ტაძრის აღწერა რესტავრაციის შემდეგ, აღდგენა-განახლების პერიოდების წარმოჩენა, მხატვრულ-ისტორიულ ანალიზი, ისტორიული ვითარების მიმოხილვა

ბოდბის ტაძარი სამნავიან ბაზილიკას წარმოადგენს. ნაგებობის გეგმა აღმოსავლეთით სრულდება სამი შვერილი ნახევარწრიული აფსიდით. დასავლეთიდან ბაზილიკას აკრავს ნართექსი. სამშენებლო მასალად ძირითადად ძირითადად გამოყენებულია სხვადასხვა ზომის აგური (27^X27^X6; 26^X26^X6; 24^X24^X6). მათგან დიდი ზომის აგურის წყობა თავდაპირველ ფენას მიეკუთვნება. ფასადებზე ბაზილიკის კუთხეები ხაზგასმულია შირიმის გრძელ-მოკლედ დალაგებული კვადრებით.

ეკლესიის შუა ნავი გვერდითა ნაგებზე მაღალი და განიერია. იგი ორფერდა სახურავითაა გადახურული. გვერდით ნაგებს ცალფერდა სახურავი აქვს. ნართექსის

შუა ნაწილი ამალღებულია და დამოუკიდებელი ორფერდა სახურავითაა გადახურული.

ინტერიერში ეკლესიის სამი ნავი ერთმანეთისაგან გამოყოფილია ერთ წყვილ სწორკუთხა ბურჯზე დაყრდნობილი თითქმის თანაბარმალიანი ნახევარწრიული მოხაზულობის თაღებით (დასავლეთის წყვილი ოდნავ აღმატება აღმოსავლეთისას). ნავთა გამყოფი ბურჯები სწორკუთხა მოხაზულობისაა, რომლებსაც ცენტრალური ნავის მხრიდან აუყვება პილასტრები. ამ უკანასკნელს შუა ნავის საბჯენი თაღი ეყრდნობა.

ცენტრალური ნავის მხარეს თითოეულ პილასტრს სამ ადგილას (ნავთა გამყოფი თაღების, კონქის თაღის და ცენტრალური კამარის საბჯენი თაღის ქუსლებთან) აქვს თაბაშირში გამოყვანილი პროფილირებული კაპიტელები, რომლებსაც კონსტრუქციული დანიშნულება არ გააჩნია. მსგავსი პროფილები ჰქონდა იოანე მაცაშვილის მიერ XIX საუკუნეში აგებულ კარიბჭეებს ტაძრის სამხრეთ და ჩრდილოეთ შესასვლელებთან, რომლებიც XX საუკუნის 80-იან წლებში ჩატარებული რესტავრაციის დროს მოშალეს. ეკლესიის შიგნით არსებული დეკორაციული კაპიტელები კარიბჭეების მშენებლობის ხანას უნდა ეკუთვნოდეს (XIX საუკუნის პირველი მეოთხედი).

ეკლესიის შუა ნავი აღმოსავლეთით სრულდება ნახევარწრიული აფსიდით, რომელსაც ირგვლივ შემოუყვება ერთსაფეხურიანი ხარისხი. ცენტრალური სარკმლის ქვეშ სპეციალურად არის გამოყოფილი საპატიო ჩამოსაჯდომი მღვდელთავრისათვის.

აფსიდის კონქის თაღი ნახევარწრიული მოხაზულობისაა. მის თავზე ამართულია მაღალი შუბლი. აფსიდს წინ უძღვის საკმაოდ ღრმა ბემა. მის წინ არსებულ ერთსაფეხურიან პილასტრებს სამ ადგილზე აქვს პროფილირებული, თაბაშირში გამოყვანილი კაპიტელები. ისინი ზუსტად იმავე ფორმისაა, როგორც ნავთა გამყოფი პილასტრების კაპიტელები და XIX საუკუნის დასაწყისს მიეკუთვნება. ბემის წინ არსებულ პილასტრებზე გადაყვანილია ოდნავ შეტეხილი თაღი. ცენტრალური ნავის კამარა შეისრულია.

ბაზილიკის ცენტრალური აფსიდის ცენტრში დგას ქვიშაქვისაგან გამოთლილი ტრაპეზი. იგი ორი ნაწილისაგან შედგება. 170 სმ. სიმაღლის მქონე სანახევროდ მიწაში ჩამაგრებული რვაწახნაგა სვეტი სრულდება 2 სმ. სიმაღლის ვერტიკალური ნაშვერით, რომელზეც დამაგრებულია თაროსა და ჩაკვეთილი ფოსოს პროფილის მქონე ქვა კვადრატული ზედაპირით (67^X67 სმ.).

ბაზილიკის გვერდითი ნაგები ნახევარწრიული კამარითაა გადახურული. ნაგების აღმოსავლეთ მონაკვეთებში აფსიდებით დასრულებული სათავსებია გამოყოფილი: ჩრდილოეთით – სამკვეთლო, სამხრეთით – წმინდა ნინოს ეგვტერი. მათი შესასვლელები შიგნიდან და გარედან თაღოვანია. ასეთივე გასასვლელით არის დაკავშირებული სამკვეთლო ცენტრალურ საკურთხეველთან.

წმინდა ნინოს ეგვტერში, ჩრდ. კედელთან არის 20 სმ. სიმაღლის აგურის შემადგენი (2მ. X 1,5მ.), რომელზეც წმინდა ნინოს ფერწერული გამოსახულებაა წარმოდგენილი. 1997 წლამდე აქ იდგა მიხეილ საბინინის მიერ შეწირული მარმარილოს ქვა. ამჟამად არსებული საფლავის ქვა არის ოთხ სვეტზე დამყარებული მარმარილოს მასიური ფილა, რომლის ზედაპირი ორნამენტული მორთულობითაა დამუშავებული.

ეგვტერის ჩრდილოეთ და სამხრეთ კედელებში, აფსიდთან ახლოს მოწყობილია ნიშები. მათგან ჩრდილოეთის სწორკუთხა მოხაზულობისაა, ხოლო სამხრეთის – კონქითაა დასრულებული. სამკვეთლო კონქით დასრულებული ნიშებითაა აღჭურვილი. საკურთხეველის მიმდებარე სათავსების კონქების ზევით ორი საფეხურია ამართული, რომელიც ნახევარწრიულ კამარაში გადაიზრდება.

სამკვეთლოსა და ეგვტერის აფსიდებში, კედელთან მიდგმული ტრაპეზებია გამართული. სამკვეთლოს ტრაპეზი განიერია, იგი თითქმის აფსიდის მთელ სიგანეზე ვრცელდება. წმინდა ნინოს ეგვტერში სარკმლის ქვეშ დგას აგურით ნაგები, შელესილი და შებათქაშებული ტრაპეზი, რომლის წინა პირზე მოწითალო-აგურისფერი საღებავით წარმოდგენილია ჯვრის გამოსახულება.

ნართექსი ეკლესიას უკავშირდება სამი შესასვლელით. ცენტრალური შესასვლელი, რომელიც ოდნავ შეისრული თაღითაა დასრულებული, იმეორებს

ცენტრალური ნავის მოხაზულობას. იგი კიდურა, თაღოვან შესასვლელებზე უფრო განიერია.

ნართექსი მიდგმულია ეკლესიაზე. აღმოსავლეთ მხარეს მას საკუთარი კედელი არ გააჩნია. ეკლესიის დასავლეთ კედელზე მიყრდნობილ ორსაფეხურიან პილასტრებზე გადაყვანილია კედლის თაღები. მათგან კიდურა ორი თაღი ნახევარწრიულია, ხოლო ცენტრალური – ოდნავ შეისრული.

პილასტრების წინა საფეხურზე გადაყვანილი ნახევარწრიული თაღები ნართექსს სამ ტოლ ნაწილად ყოფს. შუა, მაღალი განყოფილება ცილინდრული კამარითაა გადახურული. გვერდითი, დაბალი ნაწილების ცილინდრული კამარები პერპენდიკულარულად არის მისკენ მიმართული. გარედან შუა ნაწილს აქვს დამოუკიდებელი ორფერდა სახურავი, ხოლო ნართექსის გვერდით, დაბალ მხარეები - ცალფერდა სახურავითაა გადახურული.

ნართექსის დასავლეთი კედელი გახსნილია სამი თაღით. მათგან ცენტრალური, მაღალი და განიერი – ოდნავ შეტეხილი ფორმისაა. გვერდითი თაღები ნახევარწრიულია. აქაც მეორდება უკვე შენიშნული განლაგება: ცენტრალურ ნავთან დაკავშირებით შეისრულ-შეტეხილი ფორმებია გამოყენებული, ხოლო გვერდითა ნავებთან – ნახევარწრიული.

ცენტრალური თაღის ქვეშ ჯერ კიდევ ადგილზეა გვიან ამოშენებული ნახევარწრიული მოხაზულობის თაღი, რომელიც მოიხსნება ახლად გამოვლენილი თაღის საიმედოდო გამაგრების შემდეგ.

გარდა დასავლეთის სამი შესასვლელისა ტაძარში კიდევ ორი შესასვლელია სამხრეთ და ჩრდილოეთ ნავებიდან. ისინი ერთმანეთის საპირისპიროდ, ნავთა გამყოფი ბურჯების უკან, გრძივი კედლების ცენტრალური ღერძიდან დასავლეთითაა განთავსებული. შესასვლელები შიგნიდან თაღოვან, ხოლო გარედან სწორკუთხა დიობებს წარმოადგენს. მათ ზევით აგურის წყობით გამოყვანილია მაღალი თაღი, რომელიც არქიტრავს ეყრდნობა. ლუნეტი შევსებულია ქვის სადა ფილით.

საკუროთხევლის აფსიდში სამი თაღოვანი სარკმელია. მათგან ორი კიდურა ღიობი სარესტავრაციო სამუშაოების დროს გამოვლინდა. ფასადზე სარკმლები დასრულებულია შირიმის ქვაში ამოკვეთილი თაღოვანი თავსართით.

თითო თაღოვანი სარკმელია ჩრდილოეთი და სამხრეთი ნავის გრძივი კედლების აღმოსავლეთ მონაკვეთში. ცენტრალურ ნავში, ერთმანეთის საპირისპიროდ ორ – ორი თაღოვანი, ხოლო დასავლეთ კედელზე – ერთი შეტეხილთაღიანი სარკმელია გაჭრილი. ცენტრალური ნავის სარკმლების ქვედა, დახრილ სიბრტყეზე თითო სწორკუთხა ღრმულია, რაც ხარაჩოს კვალს უნდა წარმოადგენდეს.

შუა ნავის დას. და სამხრ. კედლების შესაყარზე, აგურის წყობაში კუთხით ჩართული შირიმის ქვის სამხრეთ და დასავლეთ მხარეს მოთავსებულია ასომთავრული წარწერა (წარწერის დასავლეთი ნაწილი რესტავრაციის პირველი ეტაპის დროს გამოვლინდა). იგი იწყება სამხრეთ ფასადზე და გრძელდება დასავლეთისაზე. წარწერის წაკითხვა ვთხოვეთ დევი ბერძენიშვილს, ელენე კავლელაშვილს და ვალერი სილოგავას. სამივე მკვლევარის მიერ წაკითხული ტექსტი ერთმანეთს დაემთხვა.

დევი ბერძენიშვილი წარწერის შესახებ გვთავაზობს შემდეგ მოსაზრებებს: „ასომთავრული წარწერა სამხრეთი ფასადის დასავლეთ კუთხეშია. ტექსტი იწყება სამხრეთ ფასადზე და მთავრდება დასავლეთ ფასადზე. სამხრეთ ფასადზე – ქრისტე, მე გიორგი ავაგე //ეკლესია> ესე //ვ თუე მსახურ//ებითა : ჩემითა//. დასავლეთ ფასადზე – მეფობა//სა// დემეტრესასა.

წარწერას ახასიათებს კიდურწერტილოვნება, ასონიშნები ორგან (დასავლეთ და სამხრეთ ფასადზე) ერთმანეთს აზის, „ა“ – ის ჰორიზონტალური ხაზი ტანს მოშორებული არაა, განკვეთილობის ნიშნად ორწერტილია (სამხრეთ და დასავლეთ ფასადზე), ერთგან კი – სიმაღლეზე დასმული სამწერტილი (სამხრეთი ფასადის ბოლო სტრიქონში. თ. ბარნაველთან (კახეთის ისტორიული ძეგლების წარწერები, თბ., 1962, გვ., 36), წარწერის მხოლოდ სამხრეთი ფასადის ნაწილია წაკითხული, დასავლეთი ფასადის წარწერას ის არ იხსენიებს. მისეულ წანაკითხში გაუხსნელია ასონიშანთა ჯგუფი მესამე სტრიქონში: „ვთოე“, რომელსაც კითხვის ნიშანი უზის.

წარწერაში კარგად ჩანს, რომ „ვ“-ს ქარაგმის ნიშანი უზის, რაც გვაფიქრებინებს ამ ასონიშნის რიცხვით მნიშვნელობას – ექვსი. დანარჩენი ასოები აღნიშნავს თოეთუე-ს. . . ე. ი. იგულისხმება: ვინმე გიორგის 6 თვე მსახურებით, ან მის სანაცვლო გასამრჯელო – საფასით, აუგია ეკლესია დემეტრეს მეფობისას, ალბათ XII ს-ში".

მთლიანად ტექსტი შემდეგი სახით იკითხება : "ქრისტე, მე გიორგი ავაგე ეკლესია ესე ვ თოე მსახურებითა ჩემითა მეფობასა დემეტრესასა".

ჩვენი მხრიდან დავძენთ, რომ როგორც ჩანს, დემეტრეს მეფობისას განაახლეს ცენტრალური ნავის სარკმლები და კამარა. როგორც ცნობილია, ძველ ქართულ წყაროებში ხშირია შემთხვევა, როდესაც "აშენება" (აგება) გულისხმობს გადაკეთებას. ამ განახლებისას შენარჩუნებული იქნა ტაძრის პროპორცია, სარკმლების განლაგება და კამარის მოხაზულობა.

წარწერა მეტად მნიშვნელოვანი წყაროა ბოდბის ტაძრის ისტორიის შესასწავლად. განსაკუთრებით საყურადღებოა, რომ აქ მოცემულია წარწერის შესრულების ზუსტი ქრონოლოგიური ჩარჩო (დემეტრე I – ის მეფობის ხანა: 1125-1156). ასევე – სამუშაოს შესრულების ხანგრძლივობა (ექვსი თვე), რაც განსაზღვრავს სავარაუდო სამუშაოების შესრულების მოცულობას. დროის სიმცირის გამო იგი დიდი ვერ იქნებოდა. ყოველივე ამის გათვალისწინებით შენობაზე დაკვირვება საშუალებს გვაძლევს დაახლოებით განვსაზღვროთ იგი.

სამუშაოთა შესრულების ხანგრძლივობა შუა საუკუნეების ნაგებობებზე ძალზე იშვიათადაა მითითებული არა მარტო კახეთში არსებულ ქვაზე კვეთილ წარწერებში, არამედ მთლიანად საქართველოში, რაც კიდევ უფრო ზრდის ბოდბის ტაძრის წარწერის მნიშვნელობას.

ვინ იყო გიორგი, რომელმაც სამუშაოები ჩაატარა ბოდბეში, საისტორიო წყაროებში არ ჩანს. თუ გავითვალისწინებთ, რომ ამ დროს ისტორიული ჰერეთი, რომლის ტერიტორიაზეც ბოდბის ტაძარი მდებარეობს, უკვე გაერთიანებული ფეოდალური საქართველოს ფარგლებშია (1123 წწელს დავით აღმაშენებელმა შემოიერთა კახეთ-ჰერეთი), შესაძლოა ეს ინიციატივა მეფის მხრიდან მოდიოდა და ვინმე გიორგი მხოლოდ სამუშაოთა შემსრულებელია. დავით აღმაშენებელმა

ჰერეთი პირდაპირ დაიქვემდებარა, ჰერეთი ამ დროს სამეფო დომენს წარმოადგენდა. ასევე იყო ეს მხარე დემეტრე I მეფობისას.

ეკლესიის მოხატულობა ზეთის საღებავითაა შესრულებული. მისი გამაგრება და გაწმენდა მოხდა 1997 წელს. ამავე წელს ინტერიერში არსებული კედლები, სადაც ბათქაში ჩამოცვენილი იყო და ჩანდა კედლის წყობა, შეილესა.

ეკლესიის დასავლეთი შესასვლელის თავზე მოთავსებულ ფრესკული მხედრული წარწერა, რომელიც 1823 წლითაა დათარიღებული, გვაუწყებს მეტად საყურადღებო ცნობებს ბოდბის ტაძრის შესახებ, მათ შორის – ეკლესიის მოხატვასთან დაკავშირებით: “ხატო და ბრწყინვალეაო ღთისა მამისაო შეწევნით. . და წყალობითა ვიწყე ეკლესიისა ამის განახლებად და ორთა კარიბჭეთა და ეკლესიისა ამისა გუმბათისა ახლად აღშენებად ს-ა ეკლესიისა ამის დახატვად კარის ბჭითურთ და კანკელისცა ახლად გაკეთებად და ყოველითვე ეკლესიისა სამკაულითა შემკობად ჩვენ ყ-დ უსამღვდელოესმა, სიღნაღისა და ქიზიყის მიტროპოლიტმა და კავალერმა მაცაშვილმა ბოდბელმა იოანემ”.⁵⁸

ეკლესიის კედლებზე წარმოდგენილია სცენები ძველი და ახალი აღთქმიდან. წმინდა გიორგის და წმინდა ნინოს ცხოვრების ამსახველი სიუჟეტები, ცალკეულ წმინდანთა გამოსახულებები, იოანე ბოდბელის ორი პორტრეტი, იმპერატორ ალექსანდრე I – ის გამოსახულება (ამჟამად აღარ არსებობს).

"ტრადიციულ კედლის მხატვრობას თვალგაჩვეულებს ბოდბის ტაძარში პირველყოვლისა უჩვეულობის განცდა გვიპყრობს, კედლებზე ჩარჩოში ჩასმული სურათებივით ჩამწკრივებული გამოსახულებები რომ გვხვდება. ძირითადად სივრცეში უცხოობის გრძნობა კიდევაც უფრო ძლიერია, სცენათა შერჩევის, აღმოსავლეთ ქრისტიანული ტრადიციისათვის უჩვეულო იკონოგრაფიისა თუ ბაროკული ჩარჩოების გამო. მაგრამ შემდეგ, რაც მის სიუცხოვეს თვალს შევაჩვევთ, "განათლებულ" ევროპის ნიმუშთა კვალად გამართული ეს მხატვრობა სულ სხვაგვარად წარმოგვიდგება. არც ეგვიპტისა და ძირითადი სივრცის სტილური ერთიანობა იწვევს ეჭვს" – აღნიშნავს ბოდბის კედლის მხატვრობის შესახებ მზია ჯანჯალია.⁵⁹

მოხატულობაში განსაკუთრებით დიდი ადგილი ეთმობა წმ. ნინოს ცხოვრების ვრცელ ციკლს. ძველი ქართული აგიოგრაფიული და ისტორიული მწერლობის ძეგლთა შეჯერებით მკვლევარი ასკვნის, რომ მხატვარი მისი შექმნისას ხელმძღვანელობდა ქართველთა წ. ნინოს ცხოვრების XIII საუკუნის მოკლე რედაქციით და "ქართლის ცხოვრების" ცნობებით.⁶⁰

ზოგადი შეფასება ბოდბის მოხატულობის შესახებ მზია ჯანჯალიას შეფასებით ასეთია: "ბოდბის მოხატულობა, გადაუჭარბებლად, თვალსაჩინო ნიმუშია შუა საუკუნეებიდან ახალ დროზე გარდამავალი ხანის ქართული მხატვრობისა. იგი თავის თავში ატარებს ყველა იმ არსებით ნიშანს, რაც არა მხოლოდ მხატვრობას, "გარდამავალი ხანის" მთელს ჩვენს კულტურას ახასიათებს. აქ ჩანს ახლებური კონკრეტულობით გაჯერებული შუასაუკუნოვანი მსოფლგანცდაც, "განათლებულ" საქრისტიანოს მიქცევაცა და ეროვნულის სიცხოველც. მეტიც, ეს ის ხელოვნებაა, რომელშიც ე.წ. გარდამავლობის ნიშნები უკვე ჩამოყალიბებული და გარკვეულად თავისთავადი სახის მქონეა."⁶¹

მზია ჯანჯალია იმ გარემოებაზეც ამახვილებს ყურადღებას, რომ ბოდბის ტაძრის კედლის მხატვრობის დამოკიდებულება არქიტექტურასთან ტრადიციულისაგან განსხვავებულია: "არქიტექტურა წარმმართველი კი არ არის, ერთგვარი საყრდენია, რომელზეც საკუთრივ მხატვრობის სტრუქტურა ვითარდება, მხატვრობა კი არ ჰყვება მხოლოდ არქიტექტურის რიტმს, თავისებურად აჟღერებს მას, საკუთარ "რიტმში" ითრევს".⁶²

ბოდბის ტაძრის კანკელი, ისევე როგორც კედლის მხატვრობა, 1823 წელსაა შესრულებული ბოდბელი მიტროპოლიტი იოანე მაცაშვილის მიერ. იგი წარმოადგენს კედელს, სადაც ორ რიგად დალაგებულია ჩარჩომემოვლებული ხატები. ქვედა რიგის ხატები თაღოვან ჩარჩოიანია ზედა რიგის – სწორკუთხა. მათ შორის არე შევსებულია ნალესობაში გამოყვანილი და დაფერილი (მწვანე, ბროწეულისფერი, ოქროსფერი) ნატიფი მცენარეული ორნამენტით.

კანკელს აქვს სამი კარი. ცენტრში ორფრთიანი აღსავლის კარი, ხოლო კიდურა ნაწილებში – სამკვეთლოში და წმინდა ნინოს ეკვდერში შესასვლელი ცალფრთიანი კარი. კანკელი სრულდება ნატიფად შესრულებული ლითონის აჟურული,

მრუდხაზოვანი შვერილებით, რომელშიც ბოდბის ტაძრის კედლის მოხატულობის იკონოგრაფიული პროგრამის შემადგენელი სცენებია ჩართული

ბოდბის ტაძრის კანკელი, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, 1823 წლითაა დათარიღებული. იგი უკანასკნელი წარმომადგენელია XVIII საუკუნით დათარიღებული კანკელების ჯგუფისა, რომლებიც დავით გარეჯის მრავალმთის მონასტრის ამ დროისათვის მომქმედ მონასტრებში შეიქმნა და გამოირჩევა მხატვრულ-სტილისტური ერთიანობით (დოდოს რქა, იოანე ნათლისმცემლის, დავითის ლავრა).⁶³

ეს კანკელები წარმოადგენს ყრუ კედელს, რასაც აღნიშნულ პერიოდამდე ქართულ არქიტექტურაში ადგილი არ ჰქონია. ისიც საინტერესოა, რომ სწორედ ამ ხანას ემთხვევა ქართულ-რუსული ურთიერთობების გააქტიურება. ძნელია იმის მტკიცება, რომ ძველი ქართული ტრადიციის საწინააღმდეგოდ საკურთხეველის დაფარვა რუსეთთან ურთიერთობამ განაპირობა. შესაძლოა, აქ გარკვეულ როლს ასრულებდა ათონის მონასტრები, რომელთანაც კავშირი საქართველოს არ შეუწყვეტია ბიზანტიის იმპერიის დაცემის შემდეგაც. კანკელის მოწყობის ორგანიზაციის შეცვლა საქართველოში მოხდა თანდათან, ახალი ფორმის გარედან მექანიკური გადმოტანის გარეშე. ⁶⁴

ბოდბის ტაძარში არსებული საფლავები ძირითადად განლაგებულია ნავთა გამყოფ ბურჯების უკან და ნართექსში. აქ დაკრძალულია ბოდბელი მიტროპოლიტი კირილე ჯორჯაძე, რომელიც ლეკებთან ბრძოლის დროს დაიღუპა. როგორც ცნობილია, ბოდბელი მიტროპოლიტები თვითონ მიუძღოდნენ ლაშქარს ბრძოლაში. კირილე ჯორჯაძის საფლავის ფილა ადგილნაცვალა. იგი ამჟამად მოთავსებულია ეკლესიის ჩრდილოეთი კედელზე, შესასვლელის მარჯვნივ. საფლავის ქვის წარწერა: "აქა განისვენებს გვამი ღვთისადმი განსვენებულისა წმ. ამის მონასტრისა ეპარხიელის მიტროპოლიტის კირილე ჟორჯაძესი, რომელმან განისვენა ივნისს 22 1792 წელსა".

სამხრეთი ბურჯის დასავლეთ მხარის ქვედა ნაწილში ჩადგმულია მარმარილოს ფილა მიტროპოლიტ იოანე მაყაშვილის ეპიტაფიით. ანდერძისამებრ, ამავე ბურჯის წინ განისვენებს თავად იოანე ბოდბელი.

საფლავის ქვის წარწერა: "შენი ვარ მაცხოვრე, რამეთუ მცნებანი შენნი მრწმენეს მე. დაშრტა ლაპარისა ესე მდებარე სასანთლესა ზედა ჭეშმარიტისა მღლელოთ მთავრობისასა საჩინო მწყემსი ბოდბელ—მიტროპოლიტი სანატრელი იოანე კახთა თავადთაგანი მაყაშვილი რომელი მწყესიდა სიტყვიერთა სამწყსოთა ქ-ესითა 54 წელ და განაშვენებდა წმიდასა ამას ტაძარსა და ადგილსა ყოვლითა შემკულობითა და წესიერებითა და აწ ჰასაკ სიბერისად მიწვენილმან დაუტევნა საწუთრო ესე 24 სექტემბერს თვესა 1837 – ისა წლისასა და დასხნა აქა 94 წლისა მონაზონებით დამაშურალნი სხეულნი თვისნი სახსენებლად საუკუნოდ და თვთ წარდგა წინაშე მეფისა თვისისა."

აღდგენა-განახლების პერიოდები

ბოდბის ტაძარმა საუკუნეების მანძილზე მრავალი ცვლილება განიცადა, მაგრამ შენობამ შეინარჩუნა შინაგანი სტრუქტურა. განახლება ძირითადად გარე მასებს შეეხო. აღსანიშნავია, რომ ამ დროს არ ნადგურდებოდა ძველი ფენები, რაც აშკარად გამოიხატა რესტავრაციის პროცესში.

უკანასკნელ ხანებში გამოვლენილ მონაცემებზე დაყრდნობით საუკუნეთა მანძილზე შენობის დაზიანებას სწრაფად მოსდევდა აღდგენითი სამუშაოები. ტაძრის განახლებას ბოდბეში ადგილი ჰქონდა XII, XIV–XVI, XVII, XIX საუკუნეებში.

ნგრევის მასშტაბი საკმაოდ დიდი იყო, მაგრამ ბოდბის ტაძრის განიერმა კედლებმა (1 მ. 10 სმ.) გაუძლო ყველა განსაცდელს. არქეოლოგიური გათხრების დროს იატაკების აყრის შემდეგ გამოჩნდა ნახანძრალი ბათქაშის ნამტვრევები, რაც მოწმობს შენობის შიგნით ხანძრის გაჩენას; ყველა ღიობი გარღვეულია, რაც ეკლესიის განგებ დაზიანებაზე მეტყველებს. გარკვეულ პერიოდში ნაგებობა მიწისძვრის შედეგად იქნა დაზიანებული.

დღემდე არ არის ნათელი, რატომ შემოაშენეს ეკლესიას დამატებითი კედელი. როგორც ბოლოდროინდელმა გამოკვლევებმა აჩვენა, იგი ნაგებობას კონსტრუქციულ მდგრადობისათვის არაფერს მატებდა. პირიქით, ვინაიდან ძველსა

და ახალ კედლებს შორის არ არსებობდა კავშირი, მიწისძვრის შემთხვევაში ამას შესაძლოა, ნგრევა გამოეწვია. ჩვენთვის ცნობილია გვიან შუა საუკუნეებში ამგვარი არასწორი გადაწყვეტილებების მაგალითები სხვა ძეგლებთან დაკავშირებით, რასაც, როგორც ჩანს ბოდბეშიც ჰქონდა ადგილი.

ჩვენ ხელთ არსებული მონაცემების გათვალისწინებით ბოდბის ტაძრის აღდგენა-განახლების პერიოდები საუკუნეების მანძილზე შემდეგნაირად ვითარდებოდა:

1. შუა ნავის დასავლეთ კუთხეში ჩართული XII საუკუნის წარწერის მიხედვით ვინმე გიორგის დავით აღმაშენებლის ძის დემეტრეს მეფობის ხანაში, ექვს თვეში (ან ექვსი თვის მსახურებით) განუახლებია ტაძარი. XII საუკუნის განახლებამ არ შეცვალა ნაგებობის თავდაპირველ სახე. გადაკეთება ძირითადად შუა ნავის ზედა ნაწილს შეეხო.

2. ტაძრის შემდგომი გადაკეთება XIV - XV საუკუნეებში უნდა მომხდარიყო. ბოდბის ტაძრის დასავლეთ კედელზე დაფიქსირებულია გამჭოლი ბზარი, რომელიც კამარის მთელ სიგრძეზე გადადის (ამჟამად კოსმეტიკურად არის შელესილი) და საძირკველში ჩადის, რაც არქეოლოგიურმა გათხრებმა აჩვენა.

კონსტრუქტორ კონსტანტინე ოდიშვილის აზრით, ბზარები მრავალი საუკუნის წინ მომხდარ მიწისძვრას უნდა გამოეწვია. ამ მხარეში XIV საუკუნეში მოხდა დიდი მიწისძვრა, რასაც, სავარაუდოდ, მოყვა ბოდბის ტაძრის ნართექსის ძლიერი დაზიანება და ბზარების წარმოშობა.

როგორც ჩანს, მიწისძვრის შემდეგ გააუქმეს ნართექსის ცენტრალური შესასვლელის ორივე მხარეს არსებული დიობები. ნართექსის დასავლეთი კედლისათვის სპეციალურად დაამზადეს მოჭიქული აგური, რომელსაც ჰქონდა ნაშვერები კედლის წყობაში ჩასამაგრებლად, ხოლო ეკლესიის დასავლეთი ფასადი შემოსეს ჭიქურიანი აგურით. ამ დროს მიეფარა თვალს ზემოთ მოხსენიებული წარწერის დასავლეთი ნაწილი.

3. XVII საუკუნეში, შაჰ-აბასის კახეთში გამანადგურებელი შემოსევისას ბოდბის ტაძარიც დაზიანდა. სავარაუდოდ, ამ პერიოდს მიეკუთვნება ტაძრის ქვედა კორპუსის გასქელება 50 სანტიმეტრიანი დამატებითი კედლით სამი მხრიდან

(გარდა დასავლეთისა) და გვერდითი ნაგებობების სახურავების ამაღლება. ამ დროს ნაწილობრივ დაიფარა შუა ნავის გრძივი კედლების სარკმლები.

4. შემდგომი დიდი გადაკეთება XIX საუკუნის პირველ მეოთხედში, 1823 წელს მიეკუთვნება, რაზეც მეტყველებს საარქივო მასალები და ეკლესიის დასავლეთი შესასვლელის წარწერა. ამ ცვლილებათა ინიციატორი გახლდათ სიღნაღისა და ქიზიყის მიტოპოლიტი ბოდბელი იოანე.

ადრე მრავალჯერ გადაკეთებულმა ნაგებობამ იოანე ბოდბელის მიერ ჩატარებული საამშენებლო სამუშაოების შემდეგ XIX საუკუნისათვის დამახასიათებელი, მხატვრული თვალსაზრისით გამთლიანებული იერი მიიღო, მაგრამ ძალზე დაშორდა თავდაპირველ სახეს. შესაძლოა ამ დროს ამოიქოლა ცენტრალური აფსიდის გვერდითი სარკმლები.

5. XIX საუკუნის დასასრულიდან მოყოლებული XX საუკუნის 80-იან წლებამდე (სარესტავრაციო სამუშაოებამდე) ბოდბის ტაძარს ძირეული ცვლილებები აღარ განუცდია. რამდენჯერმე განაახლეს იატაკი, შეაკეთეს სახურავი. დასავლეთით არსებული ჭიქურიანი კედელი, რომელიც ამ დროისათვის უკვე საკმაოდ დაზიანებული იყო, პერიოდულად იღებებოდა.

6. 1979 – 2004 წლებში, ორ ეტაპად მიმდინარე სარესტავრაციო სამუშაოების შედეგად ბოდბის ტაძარს მთლიანად ჩამოშორდა გვიანდელი ფენები, გამოვლინდა ნაგებობის აქამდე უცნობი ხუროთმოძღვრული ცალკეული დეტალები. აღდგა შენობის პირვანდელი პროპორცია.

ბოდბის ტაძრის ზემოთ აღნიშნული აღდგენა-განახლების თანამიმდევრობა, თუ არ ჩავთვლით სარესტავრაციო სამუშაოებს, ძირითადად ეფუძნება შენობის გახსნის დროს გამოვლენილ მონაცემებს. აშკარად გამოვლინდა ნაგებობის არაერთგზის განგებ დაზიანების სურათი. ამაზე მეტყველებს გარღვეული დიობები, დაზინებული საპირე წყობა ფასადებზე, განადგურებული მოხატულობის ნამსხვრევები ინტერიერში, რომელიც არქეოლოგიურმა გათხრებმა გამოავლინა.

არანაკლები ზიანი მიაყენა შენობას მიწისძვრამ, რომლის ნაკვალევი ახლა კოსმეტიკურადაა დაფარული. ეს დაზიანება ნამდვილად შემაშფოთებელი იქნებოდა თანამედროვეთათვის, თუმცა როგორც უკანასკნელი ხანის საინჟინრო

გამოკვლევებმა აჩვენა, შენობის უჩვეულოდ განიერმა კედლებმა (1მ,10სმ.) გაუძლო ყველა განსაცდელს და არც ოდესღაც მომხდარი მიწისძვრა წარმოადგენს ნაგებობისათვის საფრთხეს.

საინჟინრო გამოკვლევის დროს ისიც გაირკვა, რომ კონსტრუქციული მდგრადობის თვალსაზრისით მნიშვნელობა არ ჰქონდა დამატებითი კედლის მიშენებას ტაძრის ქვედა კორპუსზე. გაუმართლებელი იყო ეს მხატვრული თვალსაზრისითაც, რადგან სწორედ ამ დროს იცვალა სახე ნაგებობის პროპორციებმა, რაც მისი ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი მახასიათებელია.

ბოდბის ტაძრის ყოველი განახლება გარკვეულ ისტორიულ-კულტურულ და პოლიტიკურ ვითარებაში ხდებოდა. XIX საუკუნემდე საისტორიო წყაროები მათ შესახებ თითქმის არაფერს გვეუბნება. როგორც ხშირად ხდება ხოლმე, ასეთ დროს თვითონ ნაგებობა გვევლინება მეისტორიედ.

შეინიშნება ერთი მთავარი პრინციპი: ყოველი განახლება – გადაკეთება ნაგებობის ნგრევის, ან დაზიანების შემდეგ ხდებოდა. ძველი ფენების შენახვა-დაცვისათვის გარკვეულ ხერხებსაც მიმართავდნენ. მაგალითად შეიძლება მოვიყვანოთ შემდეგი: იმისათვის რომ შენარჩუნებულიყო ნართექსის ძლიერ დაზინებული დასავლეთი კედელი, რაც დაახლოებით XIV-XV საუკუნეებში უნდა მომხდარიყო, დაამზადეს სპეციალური ფორმის აგური, რომლითაც ადგილზევე დაამაგრეს კედლის დაზინებული მონაკვეთები. ამასთან ერთად შეინარჩუნეს ნახევრად დანგრეული თაღები და სხვა.

კახეთის არქიტექტურაზე დაკვირვების შედეგად გიორგი ჩუბინაშვილი აღნიშნავდა, რომ კახეთში აშკარად გამოხატულია თაყვანისცემა ძველი ნაგებობების მიმართ – რაც უეჭველად სიწმინდეებთან უნდა იყოს ასოცირებული; მათი შენახვა და გადაცემა მომავალი თაობებისათვის. დროის შესაბამისად აქ აგებდნენ ახალ შენობებს, მაგრამ წინა თაობების შემოქმედებას არ ანადგურებდნენ.⁶⁵

ეს თვისება ახასიათებს საქართველოს სხვა მხარეების არქიტექტურასაც, რაც ნათლად წარმოჩნდა ბოლო ხანებში სპეციალურად ამ მიზნით ჩატარებული გამოკვლევების შედეგად.⁶⁶

მხატვრულ – ისტორიული ანალიზი

ბოდბის ტაძარი ქართველთა განმანათლებლის წმინდა ნინოს საფლავისზედა ეკლესიაა. ცხადია, ეს არის ნაგებობის რაობის და მნიშვნელობის განსმსაზღვრელი.

საფიქრებელია, რომ თავდაპირველად უნდა ყოფილიყო კავშირი ტაძარსა და საფლავს შორის. გიორგი ჩუბინაშვილი გადმოგვცემს ზაქარია ჩხიკვაძის მიერ მოწოდებულ ცნობას, რომ წმინდა ნინოს ეკვდერის საკურთხევლიდან არსებობდა მის ქვევით არსებულ კრიპტაში ჩასასვლელი. ვერსია იმის შესახებ, რომ XIX საუკუნის შუა წლებში წმინდა ნინო ტაძრის მთავარი საკურთხევის ტრაპეზის ქვეშ გადაასვენეს, 1995 წლის არქეოლოგიურმა გათხრებმა არ დაადასტურა. ცნობები წმ. ნინოს დაკრძალვის ადგილზე პირველი ეკლესიის მშენებლობის შესახებ დაცულია ქართულ წერილობით წყაროებში, თუმცა ნაგებობის არქიტექტურული სახის შესახებ არაფერია ნათქვამი: "მოქცევაჲ ქართლისაჲს" მეორე ნაწილი;⁶⁷ "მოქცევა მირიან მეფისა და მის თანა ყოვლისა ქართლისა წმიდისა და ნეტარისა დედისა ჩუენისა ნინო მოციქულისა მიერ;"⁶⁸ "ცხოვრებაჲ

და მოქალაქობაჲ და ღუაწლი წმიდისა ღირსისა დედისა ჩუენისა ნინოჲსი, რომელმან ქადაგა ქრისტე, ქუეყანასაჲსა ჩრდილოჲსაჲსა და განანათლა ნათესავი ქართველთაჲ" (მეტაფრასული რედაქცია);⁶⁹ "ცხოვრებაჲ და მოქალაქობაჲ ღირსისა და მოციქულთა სწორისა ნინოჲსი".⁷⁰

მარინა ჩხარტიშვილი აღნიშნავს, რომ ეს რედაქციები, მართალია, ერთმანეთისაგან განსხვავდებიან, მაგრამ "მიუხედავად ამისა, სპეციალისტები მათ, სავსებით სამართლიანად, განსხვავებულ ნაწარმოებებად კი არა, არამედ ერთი ნაწარმოების მოდიფიკაციებად (რედაქციებად) მიიჩნევენ. საქმე ის არის, რომ აღნიშნული განსხვავებანი არაფერია იმ არსებით მსგავსებასთან შედარებით, რაც ერთმანეთთან აკავშირებს ყველა ჩამოთვლილ ძეგლს: საერთო იდეა და ამ იდეის ერთნაირი მატერიალური განსახიერება ყველა მათგანში – ნინოს მიერ ქართლის მოქცევის გარკვეული იდენტური ეპიზოდებით წარმოსახვა".⁷¹

მარინე ჩხარტიშვილის აზრით, "ნინოს ცხოვრების" ციკლის პირველი ტექსტები ქართლის მოქცევის თანადროულ ხანას მიეკუთვნება. V საუკუნის მეორე

ნახევარში მათზე დაყრდნობით შეიქმნა თვისობრივად ახალი ნაწარმოები, "მოქცევაჲ ქართლისაჲ", რომელშიც გაერთიანდა "ნინოს ცხოვრების" ციკლის ორი შტო. ⁷²

როგორც ზაზა ალექსიძე აღნიშნავს, სინას მთაზე ქართულ ხელნაწერთა კოლექციაში აღმოჩნდა ორი ხელნაწერი "მოქცევაჲ ქართლისაჲს" ორი ახალი რედაქციით. მკვლევარი მათი მოკლე მიმოხილვის შედეგად ასკვნის: "ის ნაწარმოები, რომელსაც ჩვენ დღეს "წმინდა ნინოს ცხოვრებას" ვუწოდებთ და "მოქცევაჲ ქართლისაჲს" ნაწილს წარმოადგენს, არ არის ტიპიური ცხოვრებათა ჟანრის თხზულება. იგი თვითონ წმინდა ნინოს მონათხრობია, რაღაც თანამედროვე ავტორიზებული ავტობიოგრაფიის მსგავსი".

მკვლევარის აზრით თავდაპირველად არ არსებობდა წიგნი სახელწოდებით „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“. არსებობდნენ წიგნები, რომელთაც „ქართლის მოქცევის“ წიგნები ეწოდებოდათ. მათ შორის იყო „წმინდა ნინოს ცხოვრება.“ ⁷³

"მოქცევაჲ ქართლისაჲს" შემადგენელი „ნინოს ცხოვრების" IX საუკუნეზე ადრე წარმოშობაზე ყურადღებას ამახვილებენ სხვა მკვლევარებიც. ⁷⁴

როგორც ქართული აგიოგრაფიული ნაწარმოებებიდან ჩანს, საქართველოში, ისევე როგორც ევროპაში, გავცელებული იყო აზრი იმის შესახებ, რომ გარდაცლილი წმინდანის სასწაულმოქმედი ძალა მეტად დიდია, ხოლო მის საფლავს სასწაულების მოხდენა შეუძლია. ⁷⁵

წმინდა ნინოს საფლავი მოციქულის დაკრძალვისთანავე გახდებოდა დიდი თაყვანისცემის ადგილი. წმინდა ნინოს ცხოვრების ამსახველი ნაწარმოებები ძალზე სახოვნად გადმოგვცემს:

1."მრავალნი ვნებულნი განიკურნებოდეს და მოისწრაფდეს ყოვლით კერძო, რაითამცა შეეხნეს გუამსა მისსა წმიდასა." ⁷⁶

2. "მაშინ შეუკრბეს მეფენი ქუეყანისანი და მთავარნი დედებითურ და სიმრალე ერთა ძლიერთაჲ რამეთუ ჰხედვიდა ყოველი კაცი პირსა ნინოსსა, ვითარცა ზეცისა ანგელოზისასა. დასცუეთდეს მცირესა მას და ძუელსა სამოსელსა მისსა მთხუევითა სარწმუნოვებით და იძულებით" ⁷⁷

3. "მაშინ შეკრბეს მეფენი და ყოველნი მთავარნი მათნი და დედოფალნი ქართლისა და კახეთისანი და ურიცხვი სიმრავლე ერისაჲ და ჰხედვიდეს პირსა ნინოჲსსა, ვითარცა ანგელოზისასა, და ურთიერთას დასთრგუნვიდეს რაჲთა სამოსლისაგან მისისა მიიღონ რაჲმე ევლოგიად, ანუ შეემთხვენენ ღუაწლით-შემოსილსა მას გუამსა მისსა".⁷⁸

4. „აღაშენა ზედა ლუსკუმასა მისსა მეფემან ტაძარი, ფრიად შუენიერი, და განაჩინა საეპისკოპოსოდ. და მიერთგან აქამომდე სასწაულნი და ნიშნი ურიცხვნი აღესრულებიან ნაწილთაგან მისთა წმიდათა".⁷⁹

საყურადღებოა XIII საუკუნის ავტორის არსენ ბულმაისიმისძის "გალობად წმიდისა მოციქულისა ნინოჲსი": "სოროჲ ნაწილთა შენთაჲ სავსე მადლითა უპყრიეს ზღუდედ ქართველთა მეფობასა, ხმობენ შენდამი: უკუნ აქციენ მტერნი, დასცენ ჯუარისა ქრისტესისა მგმობარნი, ღირსო ნინო, და სცევდ სამწყსოსა შენსა".⁸⁰

სულხან-საბა ორბელიანის განმარტებები "სორო"-ს შესახებ: "სოროდ ითქმის საფლავი"; "საფლავი, გინა ჩასადრომელი".⁸¹ გალობის ტექსტიდან თითქოს აშკარად ჩანს, რომ საგალობელის ავტორი გულისხმობს კონკრეტულ საფლავს, სადაც წმინდა ნაწილებია დასვენებული, რომელიც განსაკუთრებული თაყვანისცემის ობიექტს წარმოადგენს.

საკმაოდ „მანიშნებულა" აგრეთვე კახთა მეფე თეიმურაზ პირველის მიერ რუსთის იმპერატორისათვის გაგზავნილი წერილი, სადაც იგი აღნიშნავს, რომ რუსეთიდან საქართველოში მოვლენილი ელჩი სხვა სიწმინდეებთან ერთად მოინახულებს ბოდბის ტაძარში დასვენებულ წმ. ნინოს წმინდა ნაწილებს.⁸²

როგორ იყო მოწყობილი საფლავი, ჩვენთვის უცნობია. ერთადერთი რაც ვიცით, ზაქარია ჩხიკვაძის გადმოცემაა, რომ ახლანდელი ტაძრის სამხრეთი სათავსის საკურთხევლში მოწყობილი ჩასასვლელით შესაძლებელი იყო იქ მოხვედრა და სათავსი ისეთი პატარა იყო „კაცი ვერ გაიმართებოდა".

შესაძლოა, ეს იყოს გვიანანტიკური და ადრეფეოდალური ხანის მსგავსი ქვის აკლდამა, რომელიც დადასტურებულია ჰერეთის ტერიტორიაზე. ისინი სრულ იდენტურობას ამჟღავნებენ იბერიაში არსებულ აკლდამებთან. მათი გავრცელება

აქედანვეა სავარაუდო.⁸³ 1980-ინ წლებში აღმოჩენილი წილკნის კამაროვანი ქვის აკლდამა, რომელსაც ბერძნული წარწერებიც ახლავს და დათარიღებულია ადრექრისტიანული ხანით, (დაახლ IV-V სს.), საეკლესიო პირთა განსასვენებელი იყო.⁸⁴

წმინდა ნინოს დაკრძალვის ადგილზე პირველი ეკლესია წერილობითი წყაროების მიხედვით უშუალოდ მის საფლავზე ააგეს. ჩვენ არ ვიცით, რა ტიპის ნაგებობას წარმოადგენდა იგი.

საქართველოში არ დასტურდება ფუნქციური ნიშნით ნაგებობისთვის ფორმის მისადაგება: ცენტრული ნაგებობები – მემორიალური დანიშნულების შენობებისთვის, ხოლო ბაზილიკური – საკრებულო ტაძრებისათვის. დროთა განმავლობაში ეს ფუნქციები ერთმანეთს ერწყმის, რის შედეგადაც გუმბათიანი ტაძარი წარმოიქმნება. გარდა იმისა, რომ ასეთი „შერწყმა“, მით უმეტეს ცენტრული და ბაზილიკური ნაგებობისა, აშკარად ხელოვნურია, საქართველოში არ არსებობდა ანტიკური კულტურისთვის დამახასიათებელი არც ცენტრული ნაგებობები და არც ბაზილიკები.

1950-იან და 1960-იან წლებში გიორგი ჩუბინაშვილმა და ვახტანგ ბერიძემ დასაბუთებულად უარყვეს კვლევის ეს მეთოდი, რომელიც თავის დროზე ა. გრაბარმა და ჟ. ლასიუსმა წამოაყენა.⁸⁵

გიორგი ჩუბინაშვილი არ უარყოფდა მემორიალური და საკრებულო ტაძრების ფუნქციურ განსხვავებას, მაგრამ თავისთავად, ეს არ განაპირობებდა ფუნქციასთან მისადაგებული ამა თუ იმ არქიტექტურულ ფორმის დაკანონებას.⁸⁶

საქართველოში არსებული მემორიალური ნაგებობები, რომლებიც თავდაპირველად გამორჩეული ღვაწლის მქონე წმინდანთა საფლავზე აგებულად ითვლება, ცოტა რაოდენობითაა შემონახული და ისიც გადაკეთებული სახით. მათ შორის შედარებით უკეთ ჩანს ადრეული ფენა ზედაზნის VIII საუკუნის ბაზილიკაში, სადაც ჩრდილოეთი ნავის აღმოსავლეთ ნაწილში VI საუკუნის მცირე სამლოცველო ერთ-ერთი სირიელი მამის იოანე ზედაზნელის საფლავის ეკლესიად ითვლება.⁸⁷

მეორე ასეთივე მცირე სამლოცველო, რომელიც მოგვიანებით VIII-IX სს-ის მოზრდილ ეკლესიაში ჩართეს ასურელი მამის პიროს ბრეთელის დაკრძალვის ადგილზე უნდა იყოს აგებული.⁸⁸ ორივე ნაგებობა სამონასტრო ეკლესიებს წარმოადგენდა.

უკანასკნელ ხანებში ჩატარებული კვლევის შედეგად, საქართველოში არსებული ნაგებობების მიხედვით, საინტერესო ჯგუფი გამოიკვეთა საფლავის ზედა ეკლესიებთან დაკავშირებით, რომლებიც უფლის საფლავზე აღმართულ ნაგებობასთან უნდა იყოს კავშირში.

მხდევლობაში გვაქვს ადრევე ცნობილი და ამ ბოლო ხანებში გამოვლენილი თაღებით გახსნილი ნაგებობები, „რომლებიც ძირითადად ადრეულ ხანას მიეკუთვნება და მათი უმრავლესობა შეიძლება მემორიებს თუ „საფლავის ზედა“ ეკლესიებს წარმოადგენენ, რომლებშიც ღვთისმსახურის მიერ წმინდანის (ან ეგებ ჩვეულებრივი გარდაცვლილის) მოსახსენებელი ლოცვა აღევლინებოდა, გარეთ კი მლოცველები იდგნენ, რაც განსაზღვრავდა კიდეც შენობის როგორც ზომებს, ისე დიდი თაღებით გახსნილობასაც.“ ეს არქიტექტურული ტრადიცია მოგვიანებითაც (XIII-XIVსს.) ყოფილა გავრცელებული.⁸⁹

ამასთან დაკავშირებით საყურადღებოა ერთი გვიანდელი მაგალითი – თმოგვის წმინდა მარინეს ეკლესია, რომელიც კუპელჰალეს ტიპს მიეკუთვნება. ეს არის ჯვარგუმბათოვანი ეკლესიის თემა, სადაც გუმბათით გადახურული დარბაზის შიდა სივრცე გრძივი კედლების შვერილებით და მასზე დაყრდნობილი გუმბათის წყალობით გართულებული და დიფერენცირებულია.

1988 წელს, არქეოლოგიური გაწმენდის შედეგად აღმოჩნდა ნაგებობის საამშენებლო წარწერა, სადაც დაფიქსირებულია მისი აგების ზუსტი თარიღი (1303 წელი).⁹⁰ დასავლეთიდან ეკლესია გახსნილია. მისი სივრცე უშულოდ უერთდება ეკლესიაზე მიდგმულ, თაღებით გახსნილ კარიბჭეს.

ეკლესიის ქვევით, აღმოსავლეთ ნაწილში კლდეში გამოკვეთილი კრიპტაა. შემორჩენილია მხოლოდ მისი აღმოსავლეთი ნაწილი. იგი წარმოადგენდა კამაროვან სათავსს, რომელიც აღმოსავლეთით ნიშით სრულდებოდა. ნიშის ჩრდილოეთ ნაწილში მცირე ზომის საფეხურია შემონახული.

ზემოთ მოყვანილი მოკლე მიმოხილვა და საისტორიო წყაროები აქამდე ისედაც ცნობილი მოვლენების თავმოყრაა და ნაკლებად გვეხმარება წმინდა ნინოს საფლავზე პირველი ეკლესიის თუნდაც მიახლოებითი სახის წარმოსადგენად. ერთი რამ კი ცხადია – წმინდა ნინოს საფლავის ეკლესია თავიდანვე სათაყვანებელი ადგილი იქნებოდა, რომელიც ქვეყნის ცენტრალური ხელისუფლების მუდმივ საზრუნავს წარმოადგენდა, თუმცა როგორ აისახა ეს თავად ნაგებობის მხატვრულ სახეზე ძნელი სათქმელია.

მოგვიანებით აგებული ბოდბის ტაძრის ისტორია გვიჩვენებს, რომ იგი კვლავ მუდმივი ყურადღების ცენტრშია. ნაგებობის დაზიანებას სწრაფად მოსდევდა აღდგენა, შესაბამისად თანადროული ვითარებისა და სახსრების გათვალისწინებით. მთავარი ყოველთვის ფუნქციის აღდგენა და ტაძრის ამოქმედება იქნებოდა, თუმცა, შეძლებისდაგვარად, არც მხატვრულ-ესთეტიური მხარე იყო დავიწყებული. როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ისიც საყურადღებოა, რომ ამ დროს არ ნადგურდებოდა ძველი ფენები, თუმცა რიგ შემთხვევაში ეს უფრო ადვილიც უნდა ყოფილიყო.

უკანასკნელ წლებში ჩატარებული არქეოლოგიური გათხრებისა და სარესტავრაციო სამუშაოების შედეგად გაირკვა, რომ ბოდბის ტაძარი ერთიანადაა აგებული, რომელმაც თავისი არსებობის მანძილზე არაერთი განახლება განიცადა. მიუხედავად ამისა, შეინარჩუნა თავდაპირველი სტრუქტურა და მხატვრული სახე, რაც სარესტავრაციო სამუშაოების შედეგად გამოვლინდა. ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი საკითხი, რაც რესტავრაციის პროცესის დროს გაირკვა არის სამშენებლო მასალა.

ბოდბის ტაძარი აგურითაა ნაგები. ისიც აღსანიშნავია, რომ აგურის მასალაში ხდებოდა განახლებებიც. გვიან შუა საუკუნეებამდე მთლიანად აგურით ნაგები ეკლესიები საქართველოში ცოტაა. კახეთში შეიძლება რამდენიმე ნიმუშის დასახელება, რომლებიც ახლოს მდებარეობენ ტერიტორიულად ბოდბესთან და აშკარად განიცდიან მის გავლენას (ოზაანის ამაღლება, ვაზისუბნის სანაგირე).

სამშენებლო მასალა

შუა საუკუნეების ადრეულ საფეხურზე კახეთში სამშენებლო მასალად ძირითადად გამოიყენებოდა რიყის ქვა. ეს მასალა განაპირობებდა ნაგებობათა ისეთ მხატვრულ სახეს, რაშიც გადამწყვეტი მნიშვნელობა ენიჭებოდა არა დეკორაციულ მხარეს, არამედ არქიტექტურული ფორმების ჩამოყალიბებას, მათ შეთანხმებას და ურთიერთკავშირს.

გიორგი ჩუბინაშვილი აღნიშნავს, რომ რიყის ქვა ყველაზე უფრო მისადაგებელი აღმოჩნდა კახეთის არქიტექტურისათვის, არა მარტო იმიტომ, რომ სხვა მასალა არ მოიპოვებოდა, არამედ ეს მასალა კახელ ხუროთმოძღვარ-ოსტატთა მიერ მოძიებული იქნა იმ მხატვრულ მოთხოვნათა განსახორციელებლად, რომელიც ყველაზე მეტად შეესაბამებოდა ადგილობრივი მოსახლეობის ხასიათს.

VIII-X საუკუნეებში რიყის ქვასთან ერთად იზრდება აგურის და შირიმის, როგორც სამშენებლო მასალის როლი. თავდაპირველად აგური იხმარებოდა, როგორც დამხმარე მასალა, კონსტრუქციულად საპასუხსაგებო ნაწილების გამოსაყვანად (თალი, კამარა). მომდევნო პერიოდში სულ უფრო იზრდება მისი როლი.

VIII-IX საუკუნის გურჯაანის ყველაწმინდის ინტერიერის ცენტრალური ნაწილი აგურითაა ამოყვანილი. საყურადღებოა, რომ აქ გამოყენებული აგურის ზომა თითქმის ბოდბისას (თავდაპირველი ნაწილები) ემთხვევა (26X26X7სმ; 27X27X8 სმ). მხოლოდ ერთი სანტიმეტრითაა სისქე მომატებული. გარდამავალი ხანის მოგვიანო საფეხურზე სულ უფრო იზრდება აგურის, როგორც სამშენებლო მასალის, როლი: აკურას მამა დავითი (IXს.); ოზაანის ამაღლება (IXს.); ვაზისუბნის სანაგირე (Xს.). აგურითაა თითქმის მთლიანად ნაგები უფლისციხის სამეკლესიანი ბაზილიკა (IX-Xსს). აქ გამოყენებული კვადრატული აგური დიდი ზომისაა (30X30X7სმ.).

ბოდბის ტაძარი ძირითადად აგურითაა ნაგები. ეს არის თავიდან ბოლომდე ერთიანად გააზრებული “აგურის არქიტექტურა”. განახლებებიც უკლებლივ ამ მასალაში ხდებოდა. აგურით იყო ნაგები ბოდბეში გვიანდელი, XVII საუკუნეში შემოშენებული კედელიც. თუმცა, ეს სავსებით ბუნებრივია ამ დროისათვის.

XVI-XVII საუკუნეებში ინტენსიურად შენდება აგურის ტაძრები. განსაკუთრებით აღმოსავლეთ საქართველოში, მაგრამ ეს უკვე სულ სხვა შემოქმედებაა, გარკვეული ისტორიული ვითარებით შეპირობებული.

მართალია, გვიან შუა საუკუნეებში კახეთის არქიტექტურაში აგურის როლი ირანულ გავლენასთან ერთად იზრდება, მაგრამ ამ მასალის გაბატონება არ იყო გარედან თავსმოხვეული, რაშიც გარკვეულად მნიშვნელოვან როლს ასრულებდა კერამიკის წარმოების დიდი ტრადიცია და მდიდარი ბუნებრივი რესურსები. აგურის წარმოება კახეთში უძველესი ხანიდანვე იყო ცნობილი.⁹¹

ბოდბეში, გარდა კვადრატული აგურისა, გამოყენებულია სპეციალურად დამზადებული, მორკალული აგური ნახევარწრიული მოხაზულობის აფსიდებისათვის. მოგვიანებით, როდესაც მოხდა გარე პერანგის განახლება (აღმოსავლეთი ფასადის სარკმელთა ზევით), გამოყენებული იქნა კვადრატული აგურით მოხდა. ამან გარკვეული ცდომილება გამოიწვია, რის შედეგადაც ცენტრალური ნავის კუთხეები აფსიდის კედლებს „ჩამოეკიდა.“

სპეციალურად დამზადებული, ჭიქურიანი აგურით იყო განახლებული ტაძრის დასავლეთი ფასადიც. აქ ყურადღებას იქცევს არა მარტო ჭიქურით შემკობა, არამედ აგურის ფორმა.

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, დასავლეთი ფასადის, განსაკუთრებით მისი ქვედა ნაწილის გარე საპირე წყობა მნიშვნელოვნად იყო დაზიანებული. აღნიშნული წყობის შესანარჩუნებლად და, ამავე დროს, მის შესამკობად გამოიყენეს ბრტყელზედაპირიანი აგური. მას აქვს სწორკუთხა ზედაპირი და კედლის წყობაში ჩასამაგრებელი „კუდი.“

ცალკე საკითხია სხვადასხვა ფერის ჭიქურიანი აგურის მოხმარება, რომლითაც დაფარული იყო დასავლეთი ფასადი სარესტავრაციო სამუშაოებამდე.

მსგავს მოვლენას ქართულ სატაძრო არქიტექტურაში ბოდბემდე ადგილი არ ჰქონია. ამ მხრივ იგი ჩვენამდე მოღწეულ ერთადერთ მაგალითს წარმოადგენდა. „ჩვენში კერამიკული შემკულობა მცირე, ცალკეული აქცენტების სახით თუა გამოყენებული, თორემ, ფასადის მთელი, ან ნაწილობრივი შემკობა მიღებული არ ყოფილა“ – აღნიშნავს ზაქარია მაისურაძე.⁹²

ახლა ძნელია ზუსტად განვსაზღვროთ აწ უკვე აღარ არსებული მორთულობის თარიღი. სხვადასხვა ფერით მორთულ კედელს მოიხსენიებს გერმანელი მეცნიერი იოჰან გიულდენშტედტი, რომელმაც ბოდბე XVIII საუკუნეში მოინახულა. გასათვალისწინებელია, რომ დასავლეთი ფასადის ფერადოვანი აგურით შემოსვა მოხდა კედლის გასქელებამდე (XVII საუკუნემდე).

კედლის შემოშენებამ, თავის მხრივ გვერდითი ნაგებობის სახურავების აწევა გამოიწვია. რესტავრაციამდე გადაღებულ ფოტოებზე აშკარად ჩანს ზღვარი ჭიქურიან ზედაპირსა და აწეული სახურავის დახრასთან შედარებით, რომელიც შეთეთრებულია.

ფერადოვნება ყოველთვის იყო ქართული არქიტექტურის დამახასიათებელი თვისება.⁹³ არც კერამიკის გამოყენებაა უჩვეულო ძველი ქართული ხუროთმოძღვრებისათვის. დეკორაციული მიზნებისათვის საქართველოში ადრეული ხანიდანვე აწარმოებდნენ მოჭიქულ აგურს. კერამიკული ჩანართები ამშვენებს XIII საუკუნის დასაწყისის ტიმოთესუბნის გუმბათის ყელს. ოზაანის ამაღლების ეკლესიის საკურთხევლის აფსიდი კერამიკული ფილებით იყო დაფარული, ხოლო სახურავი - მწვანე და ყავისფერი მოჭიქული კრამიტით.

მოჭიქული კერამიკის წარმოება საქართველოში VIII საუკუნემდე არ არსებობდა. იგი IX საუკუნეში ისახება. XI – XIII საუკუნეებში – განვითარების მაღალ საფეხურს აღწევს. მონღოლთა შემოსევების შედეგად ეს დარგი გარკვეულ პერიოდში წყდება. XIV საუკუნიდან იგი კვლავ აღორძინებას განიცდის.⁹⁴

თუ გავითვალისწინებთ კერამიკული წარმოების განვითარების გზას და ბოდბის ტაძრის განახლების პერიოდებს, დასავლეთი ფასადის ჭიქურიანი აგურით შემკობა დაახლოებით XIV – XVI საუკუნეებში უნდა მომხდარიყო.

შესაძლოა, ეს იყოს შედეგი იმ მხატვრული ტენდენციების ხორცშესხმისა, რასაც ამავე ეპოქაში, ოლონდ სხვა მასალაში (ქვაში) ახერხებდნენ ოსტატები. რა თქმა უნდა, უკანასკნელ პლანზე არც ჩვენთვის უცნობი დამკვეთი იქნებოდა.

საინტერესოა, რომ ბოდბის დასავლეთი ფასადის კერამიკული მორთულობის ძირითადი ელემენტი გეომეტრიული ხასიათის იყო – სხვადასხვა ფერის რომბების კომბინაცია და მასში ჩართული ჯვრები. ამასთან დაკავშირებით შეიძლება

გავიხსენოთ ქვის ფერით გამოყვანილი ჭადრაკული გამოსახულებები XIV საუკუნის განძანის ეკლესიებში ჯავახეთში, სადაც, ისევე როგორც კახეთში, ორნამენტული მორთულობა იშვიათია. აქ ოსტატი კარგად იყენებს ფერის შესაძლებლობას და ამ ხერხით აღწევს სასურველ შედეგს. მიუხედავად საქართველოს ცალკეულ ხუროთმოძღვრული სკოლათა თავისებურებებისა, იგრძნობა განვითარების ერთიანი ხაზი, თუმცა გამომსახველი საშუალებები სახვადასხვაგვარია.⁹⁵

აღსანიშნავია, აგრეთვე, რომ 1995 წელს იატაკის გამოცვლის დროს ბოდბის ტაძარის საკურთხეველის აფსიდში აღმოჩნდა IX საუკუნის მოჭიქული თასი, რომელიც კაგადაა შემონახული და მოჭიქული ჭურჭლის წარმოების ადრეულ ეტაპს მიეკუთვნება. იგი ტაძრის დათარიღებისთვისაც გარკვეულ ორიენტირს წარმოადგენს.

2001 წელს ეკლესიის ჩრდილო-აღმოსავლეთით ნაპოვნია იქნა XI-XIII საუკუნეების კერამიკული ნიმუშები (მოხატული კერამიკული თასები, დოქები) და გამოსაწვავი ქურა, რაც აქ კერამიკულ სახელოსნოს არსებობაზე მიუთითებს. როგორც ჩანს, კერამიკული წარმოებას ბოდბეში მოგვიანებითაც არ შეუწყვეტია არსებობა.

გეგმა და შიდა სივრცე

სამნავიანი ბაზილიკის ტიპი, რომელსაც ბოდბის ტაძარი მიეკუთვნება ადრე შუა საუკუნეებიდანვე ჩნდება საქართველოში და XI საუკუნემდე განაგრძობს არსებობას. ეს თემა გვხვდება უფრო მოგვიანებითაც, ძველი ქართული ხუროთმოძღვრების განვითარების იმ პერიოდებში, რომელსაც ახასიათებს ძველი მოტივების გახსენება.⁹⁶ გვიანდელი ბაზილიკებია – ჭარები და ქლივანა შიდა ქართლში (XIII – XIV საუკუნეების მიჯნა).⁹⁷ ასევე, XVI-XVIII საუკუნეების სამნავიანი ეკლესიები: იტრია ქართლში, ოძისის წმინდა გიორგის ეკლესია შიდა ქართლში, ილემი დასავლეთ საქართველოში.⁹⁸

მიუხედავად იმისა, რომ სამნავიანი ბაზილიკა საქართველოში წამყვან ხუროთმოძღვრულ თემას არ წარმოადგენს, გარკვეულ პერიოდში იგი ქვეყნის თითქმის ყველა მხარეს მოიცავს.

V საუკუნესა და V – VI საუკუნეთა მიჯნაზე აღმოსავლეთ საქართველოში ერთმანეთის მიყოლებით შენდება დიდი ზომის ბაზილიკური ტაძრები. ასეთებია: ბოლნისის სიონი, ურბნისი, კაწარეთის სამება, ანჩისხატის ეკლესია, სვეტიცხოვლის ვახტანგ გორგასლისეული ბაზილიკა, ხირსა, რომელიც ამჟამად გუმბათიანადაა გადაკეთებული. ამ ნაგებობებს ქართველი მკვლევარები ხშირად "ნამდვილ ბაზილიკებს" ან "გრძელ ბაზილიკებს" უწოდებენ.

ბაზილიკურ ტიპთან მიახლოებული შენობები მანამდეც შენდებოდა (ნეკრესი, ძველი შუამთა, მატანის ცხრაკარა), რომლებსაც გიორგი ჩუბინაშვილი "სათუო ბაზილიკებს" უწოდებს.

ბაზილიკის საინტერესო ნიმუშები გამოვლინდა გასული საუკუნის 70-იან წლებში ნოქალაქევეში. ადრე აქედან ჩვენთვის ცნობილი იყო მხოლოდ „ორმოცმოწამეთას“ ეკლესია და ისიც გუმბათიანად გადაკეთებული.⁹⁹

ე.წ. "გრძელი ბაზილიკები" გეგმით მართლაც წაგრძელებულ შენობებს წარმოადგენს, ქართული არქიტექტურისათვის დამახასიათებელი ცენტრულობისაკენ მისწრაფება და გრძივი ღერძის "ხაზგაუსმელობის" მცდელობა აქაც შეინიშნება, რაც სხვადასხვა ხერხებითაა ამ ნაგებობებში მიღწეული.

ასეა მაგალითად, კაწარეთში, სადაც სამხრეთი და ჩრდილოეთი კარიდან შემსვლელი ნაკლებად აღიქვამს შენობის გრძივ ღერძს, ხოლო დასავლეთიდან შემოსულისთვის საკურთხევლის თავზე ამართული მაღალი შუბლი თითქოს ვიზუალურად ამცირებს შენობის სიგრძის აღქმას.

დიმიტრი თუმანიშვილი ამგვარი ბაზილიკების შესახებ იმასაც აღნიშნავს, რომ ისევე როგორც ნეკრესის უძველეს ბაზილიკაში, აქაც სივრცის თავისებური განაწილებაა, რომელიც თითქოს შედგება . . . "შუა ნავის ოთხ-ოთხი ბურჯით მოფარგლული მონაკვეთებისაგან, რომელთაც ვითარცა ცენტრალურ ამაღლებულ ბირთვს, დამატებად ახლავს გვერდით ნავთა შესაბამისი არეები".¹⁰⁰

კაწარეთის სამეხის და მისი მსგავსი შენობების ხუროთმოძღვრული ანალიზი გართულებულია მრავალჯერადი გადაკეთებების გამო. მათი გვერდითი ნაგებობებისა და გადახურვის შესახებ სამეცნიერო ლიტერატურაში არაეთვაროვანი აზრია.

გიორგი ჩუბინაშვილის აღნიშვნით, ბოლნისის სიონი და ურბნისი საერთო ორფერდა სახურავით იყო გადახურული.¹⁰¹

ვახტანგ ცინცაძე ადრეულ ბაზილიკებს პირობითად ორ ჯგუფად ყოფს. პირველი ჯგუფისათვის დამახასიათებელია კონქის თაღის და ნავთა გამყოფი თაღების ერთ დონეზე განლაგება. მისი აზრით ასეთებია: V და V-VI სს-ის შემდეგი ნაგებობები: ბოლნისი, წილკანი, სვეტიცხოვლის გორგასლისეული ბაზილიკა, კაწარეთის სამება, აკაურთა, ურბნისი. მკვლევარის აზრით ამ შენობების თავდაპირველი კომპოზიციის აღდგენა დიდ სირთულეებთანაა დაკავშირებული არასაკმარისი დაცულობის გამო. მისივე აზრით ბოლნისის სიონი და სვეტიცხოვლის ვახტანგ გორგასლისეული ბაზილიკა ორქანობა სახურავით უნდა ყოფილიყო გადახურული.¹⁰²

რუსულდან გვერდწითელის აზრით კაწარეთის, ბოლნისის, ურბნისის და ანჩისხატის გვერდითი ნაგები ნახევარკამარებით იყო გადახურული და არც ერთ ამ ძეგლზე არ ხერხდება სამივე ნავისათვის საერთო ორქანობიანი სახურავის მოწყობა, რამდენადაც, აფსიდის კონქები ვერ თავსდება ამ უკანასკნელის ქვეშ.¹⁰³

მკვლევარი აღნიშნავს, აგრეთვე, რომ ძეგლებზე, რომლებშიაც თავიდანვე ნახევარკამარები იყო მოწყობილი, მათ მონგრევასა და შეცვლას ნახვარწრიული კამარებით ყოველთვის სდევდა რაღაც შეუსაბამობანი-მაგალითად, სახურავი ფარავდა მთავარი ნავის სარკმლებს, ანდა იქმნებოდა დადაბლებული არკატურის მოწყობის აუცილებლობა, როგორც ეს მოხდა კაწარეთში და თელავის ღვთაებაში.¹⁰⁴

კახეთის სამნავიანი ბაზილიკების მაგალითზე, დაწყებული V-VI საუკუნეებიდან IX-X საუკუნეების ჩათვლით, გიორგი ჩუბინაშვილი აღნიშნავდა, რომ აქ არ ჩანს ერთი არქიტექტურული თემის უწყვეტი განვითარება, არამედ არის მეტ-ნაკლებად ერთმანეთთან დაკავშირებული ჯგუფები, რომელთა შორის კავშირი ძალიან ზედაპირულია.¹⁰⁵ ყოველივე ეს ართულებს მათ შესწავლას. ჭირს

პარალელების მოძებნა თოთოეული მათგანისათვის და თუ არის კიდევ გარკვეული მსგავსებები, ეს ტიპის განვითარების შედეგს ნაკლებად წარმოადგენს. ბაზილიკურმა თემამ სივრცობლივ-კომპოზიციური თვალსაზრისით უკვე VII საუკუნეში ამოწურა თავისი შესაძლებლობები. VII – X საუკუნეების ბაზილიკებმა განიცადა გუმბათოვანი არქიტექტურის ძლიერი გავლენა. მისი კომპოზიციის გარკვეული მიმართულებები შეიძლება აიხსნას გუმბათიანი არქიტექტურიდან გამომდინარე.¹⁰⁶

უპირველეს ყოვლისა, ეს აისახა შენობის დამოკლებაში. გეგმა მიუახლოვდა კვადრატს. ამან კი, თავის მხრივ, გამოიწვია ნავთა გამყოფი ბურჯების რაოდენობის შემცირება. ეს პროცესი შეიმჩნევა საქართველოს სხვადასხვა მხარეში არსებული ეკლესიების მაგალითზე: რკონი-VII ს.; ალვანის ნათლისმცემელი VIII-IX სს; ზედაზენი – VIII-IX სს; ვერე – X ს; ვაზისუბნის სანაგირე – IX-X სს.

ზოგიერთ ეკლესიაში გუმბათიანი შენობების გავლენით ნავთა გამყოფი ბურჯები ისეა განლაგებული, რომ საკურთხევლის წინ კვადრატი წარმოიქმნება. მნიშვნელოვან მომენტს წარმოადგენს აგრეთვე დასავლეთი შესასვლელის უარყოფა როგორცაა: ალვანი, ხევის სიონი, ზედაზენი.

ამ პატარა მიმოხილვიდან ჩანს, თუ რა სხვადასხვაგვარია მხატვრული მიდგომა საქართველოში არსებულ სამნავიან ბაზილიკებში, თუმცა გარკვეულად მაინც ჩანს გამოვლენილი ევოლუციური ხაზი.

ბოდბის ტაძრის გეგმის განხილვისას ყურადღებას გავამახვილებთ ისეთ დეტალებზე, როგორცაა სამი შვერილი აფსიდი და ნართექსი. ზოგიერთი მკვლევარი ქართულ ტაძრებში ნართექსის და შვერილი აფსიდების არსებობას ბიზანტიის გავლენით ხსნის. განსაკუთრებით იმ შემთხვევაში, თუ ნაგებობა აფხაზეთში მდებარეობს.

შუა საუკუნეების ქართული არქიტექტურისათვის ნართექსი არ წარმოადგენს უცხო ელემენტს. ადრინდელი ნიმუშებიდან შეიძლება დავასახელოთ: იყალთოს სამების ეკლესია, წრომი, აბაანთა და სხვა; გარდამავალ ხანაში და X საუკუნეში: გურჯაანის ყველაწმინდა, ამბარა, უფლისციხის ბაზილიკა, სანაგირე, ბოდბე, ლექართი, დოლისყანა, ანაკოფია, ლიხნე, ბიჭვინთა.

XII-XIII საუკუნეებში ნართექსი არის გელათში და ყინცვისში, თიღვაში. უფრო მოგვიანებით იგი იშვიათად გვხვდება. მაგალითად შეიძლება დავასახელოთ დერჩის XIV საუკუნის ნათლისმცემლის ბაზილიკა, სადაც ნართექსი სამივე ნავთან კარით არის დაკავშირებული.¹⁰⁷

დასავლეთი სათავსის თანდათან ცალკე გამოყოფის სურათს შეიძლება თვალი გავადევნოთ ბორჯომის ხეობაში, ისტორიულ თორში მდებარე IX-X საუკუნეების სამეკლესიანი ბაზილიკებში. ზოგიერთ მათგანში (გუჯრისხევი), დასავლეთით არსებული სათავსი სრულიად იზოლირებულია.¹⁰⁸

უფლისციხის IX-X სს-ის სამეკლესიანი ბაზილიკაშიც ჩანს ისეთი სურათი, სადაც გარშემოსავლელის დასავლეთი ნაწილი იზოლირებულია სამხრეთი სათავსისაგან, ხოლო ჩრდილოეთისას კარით უკავშირდება. VIII-IX საუკუნის ცხვარიჭამიას სამეკლესიანი ბაზილიკაში გარშემოსავლელის დასავლეთი მონაკვეთითი ტრომპებზე დაყრდნობილი გუმბათითაა გამოყოფილი, რომელიც გარედან ეკლესიის მთავარ ნაწილთან ერთად ორკალთა სახურავითაა გადახურული.¹⁰⁹

საკმაოდ ადრე ეს გამოყოფა ჩანს აფხაზეთში არსებულ სამეკლესიანი ბაზილიკებში: აბანთაში (VI ს.) ნართექსიდან თითო შესასვლელია ეკლესიის ცენტრალური და გვერდით ნაწილებში, ხოლო ამბარაში ნართექსიდან სამი შესასვლელი მხოლოდ ცენტრალურ ნაწილს უკავშირდება.¹¹⁰

ნართექსი და სამი შვერილი აფსიდი აქვს აფხაზეთის და ჰერეთის IX-X საუკუნეების ეკლესიებს: ბოდბე, სანაგირე, ლექართი, ანაკოფია, ლიხნე, ბიჭვინტა. ასე რომ, მხოლოდ ბიზანტიის გავლენით არ უნდა აიხსნას ეს მოვლენა.

შუა საუკუნეების კახეთ – ჰერეთის და აფხაზეთის არქიტექტურის თანხვედრის მრავალი მაგალითის მოყვანა შეიძლება. საინტერესოა, რომ ქრონოლოგიურად კახეთი ოდნავ წინ უსწრებს აფხაზეთის ნიმუშებს. ეს კი გარკვეულ, ხშირად ჩვენთვის ძნელად ასახსნელ კულტურულ-პოლიტიკურ კავშირებზე მიუთითებს, იმ ეპოქაში, როდესაც საქართველო ცალკეულ სამეფო-სამთავროებად იყო დაშლილი და ხშირად ისინი ერთმანეთს ეომებოდნენ.

შუა საუკუნეების ადრეული ეტაპიდან აფხაზეთში ჩნდება და განვითარების თავისებურებით ხასიათდება ქართულ ნიადაგზე წარმოშობილი „სამეკლესიოანი ბაზილიკის“ ტიპი. ერთ-ერთ ადრინდელ მაგალითს წარმოადგენს ძველი გაგრის ეკლესია (VI საუკუნე). „მეტად მნიშვნელოვანია ამგვარი ნაგებობის აფხაზეთის მიწა-წყალზე არსებობის თვით ფაქტი. ქართლსა და, მეტადრე, კახეთში გავრცელებული სამეკლესიოანი ბაზილიკის გეგმით ნაგები, შემკული რელიეფებით, რომელნიც თითქოს ბოლნისის სიონის და ქართლის სხვა ეკლესიების დეკორითაა შთაგონებული, ეს ძველი მოწმობს საქართველოს სხვადასხვა კუთხის არქიტექტურის ერთიანობასა და მთლიანობას მისი განვითარების ადრეულ ეტაპზეც კი“. ¹¹¹

სამეკლესიოანი ბაზილიკის საინტერესო ვარიაციებია აბანთას (VI ს.), და ამბარას (VIII ს.) ეკლესიებში. ორივე ეკლესიას აქვს ნართექსი, საიდანაც ეკლესიის მთავარ სივრცეში, ბოდბის ტაძრის მსგავსად, სამი შესასვლელია მოთავსებული. ამით ხაზგასმულია დასავლეთი შესასვლელის განსაკუთრებული მნიშვნელობა. გარდა ამისა, ამბარას აქვს სამი თაღით გახსნილი და ფრონტონით დასრულებული სამხრეთი შესასვლელი.

რუსუდან მეფისაშვილის აზრით, აქ თითქოს გაერთიანებულია ორი მხატვრული მიდგომა: ბიზანტიისათვის დამახასიათებელი სამი შესასვლელის არსებობა დასავლეთიდან და ამასთან ერთად, ქართული ეკლესიისათვის დამახასიათებელი თაღოვანი სადღესასწაულო შესასვლელის არსებობა სამხრეთიდან.¹¹²

შუა საუკუნეების აფხაზეთის და კახეთის არქიტექტურის საერთო ნიშანია ორნამენტული მორთულობის სიმწირე, რითაც ეს ორი ხუროთმოძღვრული სკოლა განსხვავდება ტაო-კლარჯეთის, ქართლის და დასავლეთ საქართველოს არქიტექტურისაგან. სახასიათოა აგრეთვე იდენტური არქიტექტურული დეტალების გამოყენება. მაგალითისათვის მოვიყვანოთ VIII-IX საუკუნეების ორფერდა სახურავით გადახურული ღია კარიბჭეები ბარცანაში და იყალთოს ფერისცვალების ეკლესიაში კახეთში და ლიხნეში აფხაზეთში.¹¹³

ბოდბის ტაძრის ცენტრალურ აფსიდში არსებული ტრაპეზი წმინდა გიორგის სახელობისაა (1995 წელს აქ გამოვლინდა ტაძრის აგების თანადროული ტრაპეზი). წმინდა ნინოს ეკვდერში ამჟამად XVII საუკუნის ტრაპეზი დგას, რომელიც 1998 წელს გაიხსნა XIX საუკუნის გვიანდელი დანამატებისაგან.

საკურთხევლის ჩრდილოეთით მდებარე სათავსი, რომელიც მასთან გასასვლელით არის დაკავშირებული, თავდაპირველად, ალბათ, სამკვეთლოს წარმოადგენდა, თუმცა მას შესაძლოა, სხვა ფუნქციაც ჰქონოდა შეთავსებულილი, მაგალითად, სადიაკვნესი. მით უმეტეს, რომ მის კედლებში ღრმა, განიერი ნიშებია დატანილი.

ჩვეულებრივ, როდესაც საკურთხევლის მიმდებარე სათავსებს განვიხილავთ, სამხრეთისას სადიაკვნედ მივიჩნევთ. ბოდბეში საკურთხევლის სამხრეთით წმინდა ნინოს ეგვტერია, თავისი დამოუკიდებელი ტრაპეზით. აქვე იბადება კითხვა – რას წარმოადგენდა იგი თავდაპირველად – წმინდანის საფლავზე აგებულ მარტირიონს, სადაც მხოლოდ სულის მოსასხენიებელი ლოცვები წარმოითქმებოდა, თუ დამოუკიდებელ ეკლესიას. ამჟამად აქ სრული ლიტურგია ტარდება.

XIX საუკუნის დასაწყისშიც ეკლესიის ეს ნაწილი ცალკე ეკლესიად მოიაზრებოდა. ტაძრის განმაახლებელი იოანე მაცაშვილი 1836 წელს შედგენილ ანდერძში აღნიშნავს: "ეკლესია დიდი და საფლავის ეკლესია წმ. ნინოსი იყვნენ ფრიად დაძველებულნი და დარღვეულნი. . . . ორივე ეკლესია კარგის მხატვრობით დამიხატვინებია. . . ."114

საკურთხევლის მიმდებარე სათავსების ფუნქციის დაზუსტების პრობლემა უკვე დაისვა ქართულ სახელოვნებათმცოდნეო ლიტერატურაში. ძველი ქართული არქიტექტურა გვიჩვენებს, რომ იგი ერთგვაროვანი არ ყოფილა.

აღნიშნულ საკითხთან დაკავშირებით საკმაოდ ჭრელი სურათია აღმოსავლეთ ქრისტიანულ ქვეყნებშიც. მაგალითად, ბიზანტიაში საბოლოოდ მხოლოდ XIV – XVII სს. დაზუსტდა მათი ფუნქციები. სირიის სამხრეთ მხარეებში საკურთხევლის მიმდებარე სათავსში სანაწილე სარკოფაგთან ერთად მაგიდაც არის დაფიქსირებული, ამიტომ ისინი ან მარტირიუმებია, ან დამატებითი ეკლესიები.¹¹⁵ ვფიქრობთ, სირიის მსგავსი გადაწყვეტა უნდა იყოს ბოდბეში.

ბოდბის ტაძრის შიდა სივრცის დომინანტს შუა ნავი წარმოადგენს. ამას ხელს უწყობს განათებაც. ნართექსიდან ეკლესიის შუა ნავში შესული უცებ აღმოჩნდება განათებულ, მაღალ სივრცეში. თავდაპირველად ნართექსის იატაკი 15-20 სანტიმეტრით მაღლა მდებარეობდა ეკლესიის იატაკთან შედარებით, რითაც კიდევ უფრო გამძაფრებული იქნებოდა უცაბედი შთაბეჭდილება (1996 წელს ნართექსის იატაკი ეკლესიისას გაუთანაბრეს). ამას ხელს უწყობს ნართექსიდან ეკლესიაში შესასვლელი დაბალი დიობების არსებობა, იმ დროს, როდესაც სხვა შესასვლელები, თვით საკურთხევლიდან სამკვეთლოში გასასვლელი კარიც კი საგრძნობლად მაღალია.

დასავლეთიდან ტაძრის ცენტრალურ ნავში შესვლისას ყურადღებას მთლიანად იპყრობს საკურთხევლის თავზე ამართული მაღალი შუბლი, აფსიდის ნახერწრიული თალი და კამარის შეისრული მრუდი. ცენტრალური ნავის შვეული ღერძის წარმოჩენას ხელს უწყობს დაბალი ნავთა გამყოფი თალები, ყურადღება არ იფანტება გვერდითი ნავებისაკენ. ბურჯებზე აყოლებული ერთსაფეხურიანი პილასტრები სივრცის დანაწევრებაში არ მონაწილეობს. ასე რომ, არაფერი უშლის ხელს შუა ნავის სივრცის ერთიან აღქმას.

ნავთა გამყოფი თალები თითქმის თანაბარი სიმაღლის და სიგანისაა. ამით ბოდბე განსხვავდება IX-X საუკუნეების ბაზილიკებისაგან (ვერე, სანაგირე, ხევის სიონი, ოთხთა ეკლესია, პარხალი), სადაც სხვადასხვა სიგანის და სიმაღლის თალები დამაბულობას მატებს შიდა სივრცის აღქმას. ბოდბის ოსტატი, შეიძლება ითქვას, კლასიკური ტრადიციების ერთგულია.

ბოდბეში, საკურთხევლის წინ ბურჯების განლაგებით კვადრატი იკვრება, რაც გარდამავალი ხანისაკენ სწევს ბოდბის ტაძრის აგების ხანას, როდესაც ქართული ბაზილიკები, ცენტრული ნაგებობების გავლენით, მოკლდება და კარგავს სიგრძივ ღერძს.

ბოდბის ტაძრის გვერდითი ნავები დამოუკიდებელ სივრცობრივ ერთეულებს წარმოადგენს, რომელთა აღმოსავლეთით გამოყოფილ სათავსებს იდეურ-ფუნქციური დატვირთვა გააჩნია (ჩრდილოეთით – სამკვეთლო, სამხრეთით - წმ. ნინოს ეკვდერი). ცენტრალური ნავის მსგავსად, გვერდით ნავებშიც ვერ შევხვდებით

პილასტრებს, კაპიტელებს, თუ კედლის თალებს. სხვადასხვაგვარად აღიქმება ბოდბეში ტაძრის სივრცე, იმის მიხედვით, თუ რომელი მხრიდან შევდივართ შენობაში. გვერდითი ნაგებობის შესასვლელიებიდან სულ სხვა სივრცე იშლება: კარის ღიობები ცენტრიდან დასავლეთისაკენ, ბურჯების უკან არის გაჭრილი. აქედან შემსვლელის ყურადღებას იპყრობს განათებული შუა ნავი, რომელსაც იგი კუთხიდან აღიქვამს, რაც უკვე ცხოველხატული სტილის გამოვლინებად შეიძლება ჩაითვალოს.

შიდა სივრცის აღქმაში ამჟამად დიდ როლს ასრულებს ფერწერა, რომელიც XIX საუკუნეშია შესრულებული. თავდაპირველად ტაძარი მოუხატავი იყო და, ცხადია, სივრცის აღქმა უფრო მეტად იყო ხუროთმოძღვრულ ფორმებზე დამოკიდებული. ახლაც, მიუხედავად ფერწერის ოდნავ “გამანეიტრალებელი” ძალისა, ისინი მხოლოდ კი არ მოსაზღვრავენ რაღაც სივრცეს, არამედ გააზრებულად, უდიდესი მხატვრული მუხტით აყალიბებენ მას. თუ იმასაც გავითვალისწინებთ, რომ ეკლესიაში არ იყო “მზერის შემაჩერებელი” დეტალები (კაპიტელები, ბაზები და სხვა. . .), გასაგები ხდება ოსტატის გატაცება ფორმათა პლასტიკურობით.

ეს მკვეთრი არქიტექტონიკა შერბილებული იქნებოდა შეფერილობით. თავდაპირველად ბოდბის ტაძარი არ უყო მოსახატად განკუთვნილი და ინტერიერის აღქმაში დიდ როლს ასრულებდა სადა აგურის წყობა და იატაკის მოვარდიფრო ტონი. ბოდბის ტაძარს ჰქონდა აგურის იატაკი, რომელიც დაფარული იყო ღია ვარდისფერი ნალესობით (კირის ხსნარში არეული დანაყილი აგური).

ბოდბის ტაძრის ხუროთმოძღვრული დეტალების განხილვისას პირველ რიგში აღსანიშნავია დადაბლებული აფსიდი, რომლის თავზე მაღალი შუბლია ამართული.

ეს ხუროთმოძღვრული ფორმა გვხვდება როგორც ადრეული ხანაში (V-VI სს.), ასევე მოგვიანებითაც (IX-X სს.). ბოდბის გვერდითი აფსიდების ზევითაც პლასტიკური მახვილებია დასმული. ეს არის ორსაფეხურიანი ნაშვერი, თუ შეიძლება ითქვას, ორსაფეხურიანი, მცირე სიმაღლის შუბლი.

ცხოველხატული სტილის მომასწავებელი ნიშნებად შიძლება აღვიქვათ სხვადასხვა მოხაზულობის გადახურვები და თაღები: ტაძრის სატრიუმფო თაღი ნახევარწრიულია, ხოლო კამარა – ოდნავ შეისრული. კამარის ფორმას იმეორებს ნართექსიდან ეკლესიაში შესასვლელად გაჭრილი ცენტრალური ღიობი და მის თავზე გადავლებული კედლის თაღი, რომელიც გადახურვას იჭერს.

როგორც ვხედავთ, ბოდბის მშენებელი ინტერიერში იყენებს სხვადასხვა მოხაზულობის კონსტრუქციებს – ნახევარწრიული და შეისრული თაღები, შეისრული და ცილინდრული კამარები. ზოგიერთი ფორმა არ არის სრულყოფილად გამოვლენილი, რასაც, შესაძლოა, ხელს შელესილობა უშლიდეს.

მიუხედავად ფორმათა სხვადასხვაობისა, ინტერიერი ერთიანია. ოსტატი მძლავრი, პლასტიკურად ნაძერწი ფორმების მემვეობით აღწევს სრულ ჰარმონიულობას. ფორმათა მრავალსახეობას იგი მხოლოდ გადამხურავ კონსტრუქციებში იყენებს.

ფასადები

ტაძრის ფასადები ხასიათდება მასათა პროპორციული შეთანხმებით და სისადავით. შიდა სივრცის ყოველი მონაკვეთი, გარედან თავისუფლად იკითხება. იქნება ეს სამი შვერილი აფსიდი, ნართექსის სამნაწილიანი მოცულობა, თუ ბაზილიკის ნაგები. ბოდბის გარე მასები კლასიკურად არის გადაწყვეტილი, თუმცა იგრძობა, რომ უკვე სხვა დროა. ამაზე მეტყველებს შესასვლელის ღერძიდან აცდენა, აღქმის არაფრონტალურობა და თუნდაც, აგურის მოვარდისფრო ტონი, რომელსაც ვერ იგუებდა ადრინდელი, VI-VII საუკუნეების კახეთის არქიტექტურა. ბოდბეში იგი მთავარ გამომსახველობით დატვირთვას იძენს.

თუ გავითვალისწინებთ ქართული არქიტექტურის დეკორაციულობისკენ სწრაფვას მომდევნო საუკუნეებში, ამ ხაზის გაგრძელება შეუძლებელი იყო. გვიან შუა საუკუნეებამდე, მხოლოდ XIII საუკუნის დასაწყისში, აგებულ ორ ტაძარში (ყინცვისის და ტიმოთესუბნის ეკლესიები) ვხედავთ ისევ აგურის არქიტექტურას.¹¹⁶

ჩვენ შევეცადეთ გვეჩვენებინა, რომ ბოდბის ხუროთმოძღვარი კლასიკური ტრადიციების ერთგულია, მაგრამ მის მიერ აგებულ შენობაში გარდამავალი ხანის თავისებურებებიც ჩანს. ამავე დროს, შეინიშნება ცხოველხატული ტენდენციების გავლენა. ყოველივე ამის გათვალისწინებით ნაგებობა დაახლოებით IX საუკუნის დასასრულით შეიძლება დავათარილოთ.

ამავე ხანაზე მეტყველებს შესასვლელების გაფორმება. ბოდბის სამხრეთი და ჩრდილოეთი არქიტრავით გადახურული სწორკუთხა დიობების თავზე არსებული ლუნეტები, ადრე შუა საუკუნეების ეკლესიებისაგან განსხვავებით, შევსებულია. ლუნეტის შემავსებელი შირიმის ქვა კედლის სიბრტყიდან ჩაწეულია. მსგავსი გადაწყვეტაა კახეთის, შიდა ქართლის, ჯავახეთის და აფხაზეთის IX –X საუკუნეების ეკლესიებში. შიდა ქართლში არსებული სნეკვის ეკლესიას ბოდბის თავდაპირველი შესასვლელების მსგავსად თხელი, სულ 12 სანტიმეტრის სისქის არქიტრავის ქვა აქვს.¹¹⁷ აფხაზეთში, წმ. სიმონ კანანელის და ლიხნეს X საუკუნის გუმბათიან ეკლესიებში თხელი არქიტრავის ნაცვლად საკმაოდ მასიური არქიტრავებია.¹¹⁸ ასევეა ჯავახეთის ეკლესიებში – ალანძიასა და სირგვაში, სადაც დამატებითი დეკორაციული ელემენტებია შეტანილი.¹¹⁹ დეკორაციული მორთულობა აქვს ასევე IX საუკუნის წირქოლის ეკლესიის შესასვლელს. აღსანიშნავია, რომ ისევე როგორც ბოდბეში, აქაც თხელი არქიტრავის ქვა და ღრმად ჩამჯდარი ლუნეტის შემავსებელი ერთიანი ქვა დევს.¹²⁰

კახეთში ასეთი გადაწყვეტაა ვაზისუბნის სანაგირის X საუკუნის ბაზილიკაში. ყველაზე ახლოს ბოდბის ტაძრის შესასვლელებთან ოზაანის ამაღლების ეკლესიის შესასვლელია, სადაც მის თავზე აგურის თაღია გადაყვანილი, ხოლო ტიმპანის არე შევსებულია კედლის სიბრტყიდან ჩაწეული შირიმის ქვის ფილით.¹²¹

მხატვრული თვალსაზრისით ბოდბის ტაძრის ნართექსი უნდა განვიხილოთ, როგორც შენობის განუყოფელი ნაწილი, რომლის გარეშეც მისი მხატვრული მთლიანობა დაირღვეოდა. ვფიქრობთ, ნაგებობის ამ ნაწილის მხატვრული ღირებულება მის ფუნქციურ მნიშვნელობაზე მაღლა დგას და გარკვეულად განსაზღვრავს მის პროპორციას და მხატვრულ გაფორმებას.

ნართექსი სამნაწილიანია. ცენტრალური – ცილინდრული კამართაა გადახურული, რომლის ღერძი ეკლესიის შუა ნაწილისას ემთხვევა, ხოლო გვერდითი, ასევე ცილინდრული კამართ გადახურული მონაკვეთები მისდამი პერპენდიკულარულადაა მიმართული. ამასთან ერთად, ნართექსის ცენტრალური – დამოუკიდებელი ორფერდა სახურავითაა გადახურული, ხოლო გვერდითა ფრთებს ცალფერდა სახურავი აქვს.

ასეთი გადაწყვეტა ეკლესიების გარშემოსავლელებსა და კარიბჭეებში გვხვდება VIII საუკუნის ამბარას და X საუკუნის სიმონ კანანელის ეკლესიებში აფხაზეთში;¹²² ასეთივე კახეთში მატანის ცხრაკარას სამხრეთით არსებული კარიბჭე და იყალთოს ფერისცვალების ეკლესიის ნართექსი, რომლის ცენტრალური ორსართულიანი ცენტრალური ნაწილის სიმაღლე დასავლეთი მკლავისას უტოლდება (VIII-IX სს.);¹²³ ოზაანის ამაღლების X საუკუნის ეკლესიის სამხრეთი კარიბჭის ცენტრალური ნაწილი, რომელიც საერთო ორფერდა სახურავშია მოქცეული.¹²⁴

შიდა ქართლში შეიძლება დავსახელოთ ხეითის საბაწმინდის X საუკუნის ეკლესიის გარშემოსავლელი;¹²⁵ ერედვის 906 წლის წმინდა გიორგის ეკლესიის გარშემოსავლელის აღმოსავლეთი მონაკვეთის ცენტრალური ნაწილი ამაღლებულია და ორფერდა სახურავითაა დახურული, ხოლო მის მიმართ პერპენდიკულარულად მიმართული ცილინდრულ კამარებიან ფრთებს ცალფერდა სახურავი აქვს.¹²⁶

XI–XIII საუკუნეებში ეკლესიათა კარიბჭე-სტოის მოწყობაში. ყალიბდება მყარი კომპოზიცია: მკვეთრად გამოყოფილი, დიდი თაღით გახსნილი და ორფერდა სახურავით გადახურული შესასვლელი ნაწილი და არათანაბრად განვითარებული ფრთები.¹²⁷

ბოდბის ტაძრის სამი თაღით გახსნილი ნართექსს, რომელთაგან შუა განიერია, მაღალია და მთლიანად იკავებს ცენტრალური არეს. მას მკვეთრად გამოვლენილი სადღესასწაულო, პომპეზური იერი აქვს. ნართექსის გვერდითი თაღები, ისევე როგორც ნართექსიდან კიდურა ნაგებში არსებული შესასვლელები ხაზგასმულად დაბალია.

ცენტრალური თაღი ოდნავ შეტეხილია. აქ ხუროთმოძღვარი იმეორებს შენობისათვის დამახასიათებელ თავისებურებას – შეტეხილი ფორმები

ცენტრალური სივრცისათვის და ნახევარწრიული გვერდითი ნაწილებისთვის: შუა ნავის კამარა, ნართექსიდან ეკლესიაში ცენტრალური შესასვლელი და თვით დასავლეთი სარკმლის თალი, შეტეხილი ფორმისაა.

ასეთი მოხაზულობის თაღები და კამარები განსხვავდება გვიან შუა საუკუნეებში დამკვიდრებული შეისრული ფორმისაგან. ადრეულ ხანაში, კერძოდ VIII-IX საუკუნეების ნაგებობებში, როგორც საეკლესიო ასევე ფეოდალთა სასახლეებში (კვეტერა, ვაჩნაძიანი), გამოყენებულია ოდნავ შეტეხილი თაღები. საეკლესიო ნაგებობებში აღნიშნული ფორმა გვხვდება გურჯაანის ყველაწმინდაში, ბარცანას გუმბათიან ეკლესიაში, ვაჩნაძიანის ყველაწმინდაში, ალავერდში.

ბოდბეში თალი აგურითაა გადაყვანილი, რაც საკმაოდ რთული უნდა ყოფილიყო. ამ მასალაში „ნამდვილი“ შეისრული თაღების შესრულება უფრო ადვილია, ვიდრე ოდნავ კვერცხისებური და შეტეხილი ფორმის გამოყვანა.

„შეისრულობა“ აქ არ არის მკვეთრად გამოვლენილი, ფორმა ადრინდელია. მას არც XIII საუკუნის ეკლესიებისათვის დამახასიათებელი შეტეხილობა ეტყობა და მით უმეტეს XVI-XVII საუკუნეებში მკვეთრად გამოვლენილი სიხისტე. ამგვარად, არც ეს ეწინააღმდეგება ჩვენ მიერ შემოთავაზებულ თარიღს – IX საუკუნის დასასრული.

სამი თაღით გახსნილი ნართექსი ხუროთმოძღვრული ფორმაა და მას გარკვეული ფუნქციური დატვირთვაც აქვს, მაგრამ წინა პლანზე მისი დეკორაციულობა ჩნდება. ახლა ეს შთაბეჭდილება ოდნავ შესუსტებულია, აქვე მდგარი სამრეკლოს გამო, რომელიც გვიანდელია და თავდაპირველ ჩანაფიქრს არ წარმოადგენს.

სამრეკლოს გამო მნახველი ბოდბის ტაძრის დასავლეთ ფასადს შორი მანძილიდან ვერ აღიქვამს. თავდაპირველად აქედან იქნებოდა მთავარი მისასვლელი ტაძართან. ამით უნდა აიხსნებოდეს დასავლეთ ფასადზე განსაკუთრებული ზრუნვა მოგვიანებითაც, როდესაც იგი მთლიანად შემოსეს მოჭიქული აგურით.

ჩვენ იმასაც გვინდა გავუსვათ ხაზი, რომ ასეთი მძლავრი ხუროთმოძღვრული მახვილის დასავლეთით მოთავსება და ამით მთავარი შესასვლელის ხაზგასმა არ

უნდა ნიშნავდეს ბაზილიკურ ნაგებობებში დასავლეთი შესასვლელის უპირატესობას და მისი ძირის დასავლურ არქიტექტურაში ძიებას. ბოდბეში კონკრეტული ნაგებობის ადგილმდებარეობასთან მიმართება და მხატვრული გადაწყვეტის თავისებურება უნდა იყოს ამოსავალი.

ბოდბის ტაძრის ფასადები სადა და მკაცრია. აგურის ზუსტი წყობა ნაგებობის კუთხეებში შირიმითაა მოჩარჩობებული, აღმოსავლეთით არსებულ სამ შვერილ ნახევარწრიულ აფსიდს დასავლეთიდან აწონასწორებს ნართექსი, რომლის სამი თალით გახსნილი კედელი ნაგებობის ყველაზე უფრო მორთულ ნაწილად შეიძლება ჩაითვალოს კახეთის არქიტექტურის კვალობაზე.

ცხოველხატული სტილისათვის დამახასიათებელი დინამიკურობა, რასაც საქართველოს სხვა მხარეების არქიტექტურაში ორნამენტული მორთულობაც ეხმაურება, კახეთში სხვა მიმართულებით წარიმართა, კერძოდ, არქიტექტურული კომპოზიციების და ფორმათა შეთანხმება – შეხამებაში, რისი მაგალითი ბოდბეშიც ჩანს: სხვადასხვა მოხაზულობის თაღებით, ღიობებით და გახსნილი სადღესასწაულო ნართექსით დასავლეთიდან. ასეთი „ღია“ ნართექსის მოძიება, ალბათ, სხვაგან გავავიჭირდება, თუმცა იგი გამონაკლისი მაინც არ არის.

ბოდბის ტაძარი გეგმის თვალსაზრისით არ წარმოადგენს რაიმე განსაკუთრებულ კომპოზიციას. აქ კარგად ჩანს ქართულ სახელოვნებათმცოდნეო ლიტერატურაში არაერთგზის აღნიშნული გუმბათოვანი ნაგებობის გავლენა ბაზილიკურ შენობებზე, თუმცა იგი მაინც გამოირჩევა სამნავიანი ბაზილიკების ჭრელი მასიდან, რაც ბურჯების რაოდენობით და მათი განლაგებითაა განპირობებული. ეს გარკვეულად, შიდა სივრცის ორგანიზაციაზეც ახდენს გავლენას.

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ბოდბეში ნავთა გამყოფი ერთი წყვილი ბურჯია, თანაც ისე განლაგებული, რომ საკურთხეველის აფსიდის წინ კვადრატი იკვრება. ამ ნიშნით იგი ემსგავსება „ჩაწერილი ჯვრის“ ტიპის ორბურჯიანი გუმბათიანი ეკლესიების გეგმებს. ამასთან დაკავშირებით ისიც უნდა მოვიხსენიოთ, რომ ჩვენ გვაქვს ისეთი ბაზილიკები, სადაც ორი წყვილი ბურჯია და მათ შორის კვადრატი იკვრება. ანუ აქ სახეზეა მსგავსება „ჩაწერილი ჯვრის“ ტიპის გუმბათიანი

ეკლესიების გეგმებთან, სადაც ორი წყვილი ბურჯია (ერწოს სიონი -VIII ს. და ვერეს ბაზილიკა - X ს.).

„ჩაწერილი ჯვრის" ტიპის ორბურჯიანი გუმბათიანი ეკლესიების მსგავსი გეგმები ბოდბის ტაძრის გარდა აქვს მასთან ტერიტორიულად ახლოს მდებარე სანაგირის ბაზილიკას (IX-Xსს.). ქვემო რაჭაში – წმინდა კვირიკეს და ივლიტას სახელობის ეკლესიას – კვირიკეწმინდას (X-XI სს. მიჯნა).

„ჩაწერილი ჯვრის" ტიპის გუმბათიანი ტაძრები, სადაც გუმბათი ეყრდნობა ორ თავისუფლად მდგომ ბურჯს და საკურთხევლის კუთხეებს, ქრონოლოგიურად თითქმის იმავე დროს ჩნდება, როდესაც ზემოთ აღნიშნული ერთი წყვილი ბურჯის მქონე სამნავიანი ბაზილიკები, ბურჯების იმგვარი განლაგებით, სადაც საკურთხევლის წინ კვადრატი იკვრება. ასეთია IX საუკუნის ბარცანა, „გუმბათიანი საყდარი" და ოზაანის ამაღლება კახეთში.¹²⁸ უფრო გვიანდელია ვალეს ტაძარი (თავდაპირველი, X საუკუნის ფენა) სამცხეში.¹²⁹

რაჭაში, სოფ. შეუბანში მდებარეობს ძლიერ დაზინებული ეკლესია, რომელსაც ადგილობრივები „სინა-წმინდას" უწოდებენ. მისი გეგმა გვიჩვენებს, რომ აქაც ორი ბურჯია და საკურთხევლის წინ კვადრატი იკვრება, მაგრამ ტიპის განსაზღვრა ჭირს. სახასიათო არქიტექტურული დეტალების მიხედვით იგი X საუკუნეში უნდა იყოს აგებული და წარმოადგენს სამნავიან, ან გუმბათიან ეკლესიას. თავის დროზე ნაგებობა ანტირელიგიურ მოძრაობას შეეწირა (იგი ააფეთქეს). ეკლესიის საკურთხეველი სწორკუთხა მოხაზულობისაა და დახურულია ტრომპების ორ რიგზე დაყრდნობილი კონქით. ¹³⁰

ბაზილიკური და გუმბათიანი ნაგებობების გეგმების თანხვედრა IX – X საუკუნეებში ყველაზე უფრო მეტად თვალსაჩინოა. სახეზეა ბაზილიკური ნაგებობის მაქსიმალურად მიახლოება ცენტრულ შენობებთან. მათი გეგმები იდენტურია, თუმცა სივრცობრივი გადაწყვეტის წყალობით თითოეული მათგანი ინდივიდუალობას ამჟღავნებს, რაც საბოლოოდ წყვეტს კიდევ ერთსა და იმავე პერიოდში ორივე ტიპის შენობის არსებობის შესაძლებლობას.

მოკლედ განვიხილავთ საქართველოში არსებულ ორბურჯიანი ბაზილიკის „დასავლურ" და „აღმოსავლურ" მაგალითს, რაც კიდევ უფრო თვალნათლივ

დაგვანახებს თითოეული მათგანის ინდივიდუალობას, განსხვავებულ მხატვრულ გადაწყვეტას, მიუხედავად გეგმის მსგავსებისა. ეს დაგვეხმარება ბოდბის ტაძრის უკეთ შეფასებაში.

კვირიკეწმინდაში გეგმა აფსიდის გარეშე (ეკლესიის საკურთხევლის აფსიდი გეგმის სწორკუთხედიდან ხუთწახნაგა შვერილს ქმნის) კვადრატს უახლოვდება. ამასთან ერთად, ბურჯების ერთადერთი წყვილის და საკურთხევლის წინ შექმნილი კვადრატით უარყოფილია ბაზილიკური ნაგებობისთვის დამახასიათებელი სიგრძივი ღერძი.¹³¹

ეკლესიის შიდა სივრცის აღქმაში დომინირებს ცენტრალური ნავი. იგი გვერდითებზე უფრო მაღალია და შედარებით უკეთ განათებული, თუმცა კიდურა ნაგებობაც გარკვეული სივრცობრივი დამოუკიდებლობა ახასიათებს. ეს, ნაწილობრივ, იმით აიხსნება, რომ მათ აღმოსავლეთ ნაწილებში არ არის გამოყოფილი სამკვეთლო და სადიაკვნე. კიდურა ნაგებიდან სამხრეთისა უფრო დამოუკიდებელია, რასაც შესასვლელის წინ ბურჯის განთავსება უწყობს ხელს.

სამხრეთ ნავს გარკვეული ფუნქციური დამოუკიდებლობაც უნდა ჰქონოდა. ამაზე მეტყველებს აფსიდიში არსებული კედლიდან შვერილი თარო, რომელიც ალბათ, ტრაპეზს წარმოადგენდა. ე.ი. სამხრეთ ნავში იყო საკურთხეველი ტრაპეზით მღვდელმსახურებისთვის და ნახევრად იზოლირებული ნავი მლოცველთათვის.

ჩრდილოეთის ნავს არ გააჩნია დამოუკიდებელი შესასვლელი, ამიტომ იგი სივრცობრივად ცენტრალურ ნავზეა დამოკიდებული. ჰქონდა თუ არა მას ისეთივე დამოუკიდებელი ფუნქცია, როგორც სამხრეთ ნავს, საეჭვოა. სამხრეთ ნავში ცენტრალურისაგან დამოუკიდებელი საკურთხევლის არსებობა ეჭვს არ იწვევს

საყურადღებოა, რომ ისეთი მომენტი, როგორცაა შესასვლელის წინ ბურჯის მოთავსება, გვხვდება ორნავიან ბაზილიკებში. ასეთებია: ტაბაკინი (VIII ს.); ღართა (IX ს.); ობოლეთი (X ს.). აქაც ეს ხერხი ხელს უწყობს ნავის იზოლაციას. ორნავიანი ეკლესიები საქართველოში ადრე შუა საუკუნეებიდანვე გვხვდება. „ჩნდება რა სამეკლესიანი ბაზილიკის პარალელურად, იგი აგრძელებს დამოუკიდებელ არსებობას, კვალდაკვალ მისდევს მის განვითარებას და იმ ქრონოლოგიურ

საზღვრამდე არსებობს, რომელამდეც ამ არქიტექტურულმა თემამ იარსება (X-XI სს. მიჯნა)".¹³²

კვირიკეწმინდაში ჩვენ ვხედავთ გუმბათიანი და ორნავიანი ეკლესიებისათვის დამახასიათებელ ნიშნებს.

განვიხილოთ, რა დამოკიდებულაბაშია ბოდბის ტაძარი ზემოთ დახასიათებულ კვირიკეწმინდის ეკლესიასთან. პირველ რიგში ამ უკანასკნელის სამხრეთი ნავის სივრცობლივი დამოუკიდებლობა უნდა აღვნიშნოთ, რაც, ალბათ ფუნქციითაც იყო განპირობებული. ასევეა ბოდბეშიც, სადაც სამხრეთი ნავი სრულდება წმინდა ნინოს ეგვტერით. განსხვავებულია კვირიკეწმინდაში გვერდითი ნავების გახსნილობა აღმოსავლეთით, რაც X საუკუნის სხვა ტიპის ეკლესიებისთვისაცაა დამახასიათებელი (ორნავიანი ეკლესიები: ქილდა, ობოლეთი, დვირი, საკვირიკე, ვანი) და გარკვეულ პერიოდზეც მეტყველებს. ბოდბეში ორივე კიდურა ნავის ბოლოს აფსიდებით დასრულებული დამოუკიდებელი სათავსებია, აქ ჯერ კიდევ არ ჩანს X საუკუნისათვის დამახასიათებელი „გახსნილობა.“ ამ ნიშნით ბოდბის ტაძრის თარიღი ალბათ, არ უნდა გასცდეს IX საუკუნის ზღვარს.

კვირიკეწმინდაში უარყოფილია ჩრდილოეთი ნავის დამოუკიდებლობა, რაც ბოდბეში არ ჩანს. აქ როგორც ჩრდილოეთი ნავი, ასევე სამხრეთისა – დამოუკიდებელ სივრცობრივ ერთეულს წარმოადგენს. თითოეულ მათგანს აქვს საკუთარი შესასვლელი როგორც გრძივი ფასადიდან, ასევე – ნართექსიდან.

კვირიკეწმინდისაგან განსხვავებით როგორც ტერიტორიულად, ასევე საერთო მხატვრული გადაწყვეტყით ბოდბესთან ახლოსაა X საუკუნის სანაგირის ღმრთისმშობლის ეკლესია კახეთში. ამ ორ ნაგებობას მრავალი საერთო ნიშანი გააჩნია. ორივე სამნავიანი ბაზილიკაა და ძირითადად აგურითაა ნაგები. აღმოსავლეთიდან სანაგირეს ბოდბის ტაძრის მსგავსად აქვს სამი შვერილი ნახევარწრიული აფსიდი, ცენტრალური აფსიდის თავზე მაღალი შუბლია ამართული.

დასავლეთიდან ნართექსია, რომლის ცენტრალური ნაწილი შიგნიდან ვარსკვლავისებური კამართაა დახურული ბოდბეშიც ნართექსის ცენტრალური ნაწილი გამოყოფილია, მაგრამ აქ ცილინდრული კამარაა.

აღსანიშნავია აგრეთვე, რომ ცენტრალურ აფსიდს ორივე ნაგებობაში წინ უძღვის ღრმა ბემა. საკურთხევლის მიმდებარე გვერდითი სათავსებიდან ჩრდილოეთი მათგანი ბემაში გაჭრილი თაღოვანი გადასასვლელით უკავშირდება საკურთხეველს. ეს, როგორც ჩანს, ლიტურგიულ მოთხოვნასთანაა დაკავშირებული, რაც არ გვხვდება IX საუკუნეზე ადრე. სანაგირე ბოდბის ტაძარზე მოგვიანებითაა აგებული. ამაზე მეტყველებს მისი შიდა სივრცის გადაწყვეტა, ფასადების გაფორმება და სარკმელთა საპირეები.

შიდა სივრცე სანაგირეში იმგვარადაა ორგანიზებული, რომ უფრო მეტადაა ხაზგასმული ვერტიკალური ღერძი ვიდრე ბოდბის ტაძარში. ეს მიიღწევა ნაგებობის სიმაღლის გაზრდით და ასევე, ნავთა გამყოფი თაღების არათანაბარი სიგანის და სიმაღლის მეშვეობით. საკურთხევლისწინა სივრცე მეტად ატყორცნილი ჩანს. ცხოველხატულ პერიოდთან სიახლოვეზე მიანიშნებს ფასადების დეკორაციული მორთულობა, რომელიც აგურის და რიყის ქვის სახოვანი წყობითაა შესრულებული.

ბოდბის ტაძართან მრავალი საერთო ნიშნის მქონე, ახალი დროის შესაბამისად გადაწყვეტილი სანაგირის ღმრთისმშობლის ეკლესია კიდევ ერთი ნაგებობის გავლენას განიცდის, რაც თავის დროზე გიორგი ჩუბინაშვილმა აღნიშნა. ეს არის ოზაანის ამაღლების გუმბათიანი ეკლესია.¹³³ იგი აგურის ნაგებობაა, სადაც გუმბათი ეყრდნობა ორ თავისუფლად მდგომ ბურჯს და საკურთხევლის კუთხეებს.

გიორგი ჩუბინაშვილი აღნიშნავს, რომ ოზაანის და სანაგირის გეგმები ერთმანეთის იდენტურია. აქაც სამი ნახევარწრედ შვერილი აფსიდია აღმოსავლეთიდან. ოზაანში, როგორც ორბურჯიან „სწორკუთხედში ჩაწერილი“ გუმბათოვან ნაგებობას ახასიათებს, საკურთხევლის წინ კვადრატი იქმნება, რაც გუმბათქვეშა კვადრატის შექმნისათვის აუცილებელია.

ჩვენი მხრიდან დავძენთ, რომ სანაგირის ბაზილიკის და ოზაანის ამაღლების ეკლესიისათვის შთაგონების წყარო ბოდბის ტაძარი უნდა ყოფილიყო, რისი შემჩნევაც XX საუკუნის შუა წლებში გიორგი ჩუბინაშვილს არ შეეძლო, რადგან ამ დროს ბოდბის ტაძარი ჩაფლული იყო გვიანდელ მინაშენებში.

ოზაანის ტაძარი და სანაგირე ბოდბის ტაძარზე გვიანდელ ნაგებობებს წარმოადგენს, რაზეც აგურის ზომებიც მიუთითებს. ამ ორ ნაგებობაში ბოდბეზე უფრო მცირე ზომის აგურია გამოყენებული.

ქრონოლოგიურად ბოდბეს, ალბათ, ოზაანი მოსდევს. შესაძლოა, იგი სულ რამოდენიმე ათეული წლით ჩამორჩება ბოდბეს. ეს პერიოდი ძველი ქართული ხუროთმოძღვრების ისტორიაში შემოქმედებითად ძალზე დატვირთულია, რაც განაპირობებს მხატვრულ გადაწყვეტის მრავალგვარობას, გარდა კონკრეტული ინდივიდუალური ხედვისა.

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ჩვენი ვარაუდით ბოდბის ტაძარი IX საუკუნის დასასრულს მიეკუთვნება. ოზაანის ამაღლება და სანაგირის ღმრთისმშობლის ეკლესია უფრო მეტად X საუკუნისკენ იწევს. თანაც, ალბათ, სანაგირე ოზაანის შემდეგაა აგებული.

ასევე დაათარიღა თავის დროზე გიორგი ჩუბინაშვილმა ეს ორი ნაგებობა, თუმცა მან უფრო დიდი დროის მონაკვეთი ივარაუდა – IX-X სს.¹³⁴ ახლა, როდესაც გამოიკვეთა მათი წინამორბედის, ბოდბის ტაძრის თავდაპირველი სახე, ვფიქრობთ, ამ ორი ნაგებობის თარიღის დაზუსტებაც უფრო შესაძლებელია.

ბოდბის ტაძარი თავისი მნიშვნელობიდან გამომდინარე, როგორც მოციქულთა სწორის საფლავის ზედა ეკლესია, მისაბამი უნდა გამხდარიყო სხვა ეკლესიებისათვის. ნაწილობრივ ამით უნდა აიხსნებოდეს მისი მსგავსება ქრონოლოგიურად და ტერიტორიულად ახლოს მდგომი სანაგირის ღმრთისმშობლის და ოზაანის ამაღლების ეკლესიებისა.

ეს არ არის უბრალო მიმსგავსება, ან მხოლოდ ხუროთმოძღვრული ნაგებობის განვითარების „ეკოლუციურად“ შემდგომი საფეხური. აქ უფრო ღრმა და სიმბოლური აზრი უნდა იყოს ჩადებული.

მხედველობაში გვაქვს შუა საუკუნეებისათვის დამახასიათებელი ერთი საინტერესო მოვლენა, რომელსაც არქიტექტურის არაერთმა მკვლევარმა მიაქცია ყურადღება, მათ შორის საქართველოშიც. მხედველობაში გვაქვს ნიმუშის და პირის ურთიერთმიმართების საკითხი.

„შუა საუკუნეების საეკლესიო ხუროთმოძღვრებაში ფართოდაა გავრცელებული ე.წ. „არქიტექტურული ასლები“, ნაგებობები, რომლებიც ასახავენ სხვა სულიერი თუ მხატვრული მნიშვნელობით გამორჩეულ ნიმუშებს. ისინი იმეორებენ როგორც მაცხოვრის ამქვეყნიურ ცხოვრებასთან დაკავშირებული ადგილების – „წმინდა მიწის“ განთქმულ ნაგებობებს – უფლის საფლავის ეკლესიას, ბეთლემის შობის ბაზილიკას თუ სხვებს, ისე ევროპაში მდგარ ეკლესიებსაც“.¹³⁵

„ქრისტიანული სამყაროს სხვადასხვა რეგიონში აღიარებულ ნიმუშთა მეტნაკლებად ზუსტი პირების გვერდით უფრო დიდი რაოდენობით გვხვდება თავისებური „სიმბოლური პირები“. შუასაუკუნეობრივი აზროვნების ბუნებიდან გამომდინარე, ხუროთმოძღვრული ნიმუშით ხელმძღვანელობისას მშენებელთათვის უფრო ხშირად არსებითი იყო არა მისი ზუსტი მიბაძვა, არამედ გამეორება დედნის მხოლოდ გამორჩეული ელემენტებისა“.¹³⁶

საქართველოში ამის საუკეთესო მაგალითია მცხეთის სვეტიცხოვლის ტაძარში „ქრისტეს საფლავად“ წოდებული მცირე სამლოცველო.¹³⁷ საქართველოში საბერძნეთიდან და პალესტინიდან შემოდიოდა აგრეთვე სახელწოდებები, როგორცაა „გეთსიმანია“, „ანტიოქია“, „სიონი“.¹³⁸

შეიძლება ვიფიქროთ, რომ მოციქულთა სწორის, წმინდა ნინოს საფლავის ეკლესია მისაბაძი გახდებოდა მომდევნო ხანაში. ბოდბის ტაძრის, როგორც ქართველთა განმანათლებლის საფლავზე აგებულ ნაგებობას ოზაანის ამაღლების ეკლესიისა და ვაზისუბნის სანაგირის ღმრთისმშობლის ეკლესიის სახით უნდა გამოსჩენოდა მიმბაძველები. რა თქმა უნდა, ამ ორი ნაგებობის ქრონოლოგიური და რეგიონული სიახლოვეც გასათვალისწინებელია.

როგორც სიმბოლური, ასევე შემოქმედებითი თვალსაზრისითაც ასეთი მიბაძვა ნიჭიერი ოსტატისათვის საკმაოდ კარგი ბიძგი უნდა ყოფილიყო მხატვრულად ახალი ნაწარმოების შესაქმნელად.

უფრო რთულად ასახსნელია ორი საუკუნის შემდეგ აგებული ყინცვისისა და ტიმოთესუბნის ტაძრების განხილვისას შენიშნული მსგავსებები, რაც ხუროთმოძღვრების განვითარებით ვერ აიხსნება. იქნებ, აქაც ბოდბის ტაძრის შედარებით გვიანდელ „მიმბაძველებთან“ გვეკონდეს საქმე. ეს ორი ტაძარი

ფართოდაა ჩაფიქრებული და მათი გამორჩეული ხასიათი მხოლოდ აგურის XII-XIII საუკუნეებში მოხმარებით არ უნდა აიხსნებოდეს.

დიმიტრი თუმანიშვილი, რომელიც განიხილავს ამ ორი ეკლესიის თავისებურებებს აღნიშნავს: „ოზაანი გარკვეულწილად იქნებ ყინცვისზე მეტად ტიმოთესუბანს ენათესავებოდეს (ჩაწეული „საპირების“ გარდა ორივეგან ხომ შვერილავსიდებიანი, ორბურჯიანი, „ჩაწერილი ჯვრის“ სახის ნაგებობაა), მაგრამ თუ სივრცით კომპოზიციასაც გავიხსენებთ, სარწმუნო ხდება ყინცვისელი არქიტექტორის მიერ ოზაანის დათვალიერება“.¹³⁹ „ჩვენ არ ვიცით (ჯერჯერობით მაინც), რას შეეძლო აგურის მშენებლობის სასარგებლოდ განეწყო ყინცვისის მომგებელი, ჭყონდიდელ – მწიგნობართუხუცესი ანტონი გლონისთავისძე თუ ტიმოთესუბნის საგულვებელი ქტიტორები, თორელ-ახალციხელები.“¹⁴⁰

საფიქრებელია, რომ ბოდბის ტაძარმა და მასთან ერთად ოზაანის ამაღლების ეკლესიამ სხვა გარემოებებთან ერთად ნაწილობრივ განაპირობა ყინცვისის და ტიმოთესუბნის მხატვრული სახე, შიდა სივრცის ორგანიზაცია და ცალკეული ხუროთმოძღვრული ფორმებიც (ყინცვისის და ბოდბის ტაძრის „ღია“ ნართექსები, რომელსაც ნაკლებად ეძებნება პარალელები).

შესაძლოა, ისტორიული ვითარების მიმოხილვამ გასცეს პასუხი მრავალ კითხვას ზემოთ მოტანილი ვარაუდის წამოყენებასთან დაკავშირებით. პირველ რიგში, ვგულისხმობთ თუ რატომ შეიძლება გამხდარიყო ყინცვისის და ტიმოთესუბნის ტაძრებისათვის ბოდბის ტაძარი მხატვრული სახის ჩამოყალიბებაში ამოსავალი წერტილი.

როგორია ისტორიული ფონი IX საუკუნის ბოლოს ჰერეთში და კამბეჩოვანში, რომელიც გარკვეული პერიოდიდან მის ერთ-ერთ მხარეს წარმოადგენდა და რა მდგომარეობაა XII-XIII საუკუნეების მიჯნაზე, როდესაც აიგო და მოიხატა ყინცვისის და ტიმოთესუბნის გუმბათიანი ტაძრები. ასევე, ვინ შეიძლება ყოფილიყო ბოდბის ტაძრის მაშენებელი.

ისტორიული ვითარების მიმოხილვა

ჩვენთვის უცნობია, თუ ვინ იყო ბოდბის ტაძრის დამკვეთი და მაშენებელი. ამ პერიოდის ქართულ საისტორიო წყაროებში არა თუ ბოდბის ტაძრის მაშენებლის, ჰერეთის ისტორიის შესახებაც თითქმის არ მოიპოვება ცნობები.¹⁴¹

შუა საუკუნეების კახეთის ხუროთმოძღვრების შესწავლას ართულებს მწირი საისტორიო წყაროები და ეპიგრაფიკული მასალა ნაგებობათა ქტიტორებისა და შენობების აღდგენა-განახლების შესახებ. XV – XVI საუკუნეებამდე წერილობითი წყაროებიც არაფერს გვაუწყებს ამის შესახებ. ამ რთული და საპასუხსაგებო ამოცანის გადაწყვეტა მთლიანად მხატვრულ – სტილისტურ და შედარებით ანალიზს ემყარება.¹⁴²

ბოდბე ისტორიულად ჰერეთს მიეკუთვნება. ჰერეთის არქიტექტურა, როგორც ასეთი დამოუკიდებელი მხატვრული მოვლენა გამორჩეულად არ არსებობს. როდესაც ვსაუბრობთ კახეთის არქიტექტურაზე, მასში უნდა ვიგულისხმოთ ჰერეთიც. მართალია, პოლიტიკურად ეს მხარე გარკვეულ პერიოდში დამოუკიდებლობისაკენ ისწრაფვოდა და აღწევდა კიდევ ამას, მაგრამ კულტურულად იგი მჭიდრო კავშირში იყო საქართველოს სხვა მხარეებთან, განსაკუთრებით კახეთთან, რაც არქიტექტურაშიც ვლინდება. კახეთის და ჰერეთის არქიტექტურის მთლიანობა ეჭვს არ იწვევს. დავით აღმაშენებლის მეფობის ხანაში კახეთ-ჰერეთი პოლიტიკურადაც გაერთიანდა.

დღევანდელი კახეთის დიდ ნაწილს, საინგილოს და ჩრდილო-დასავლეთ აზერბაიჯანის ტერიტორია უძველესი ხანიდან დასახლებული იყო ქართველთა მონათესავე ტომებით და ქართული საისტორიო წყაროების მიხედვით წარმოადგენდა ჰერეთს.¹⁴³

ჰერეთის შესახებ ნიკო ბერძენიშვილი აღნიშნავს: „ქართლის ცხოვრების“ მიხედვით ჰეროსი ქართლოსის ძმაა, ისევეა როგორც ეგროსი. ქართლოსი უფროსი ძმაა. ქართლოსის სამფლობელოში. მაშასადამე, ჰერეთი არ შემოდის, მაგრამ შემდეგ საქმე ისე ჩანს, რომ ჰერეთი უფრო და უფრო ვიწროვდება და მისი ნაწილი სულ

უფრო და უფრო „კახეთში“ შემოდის, ან არადა რჩება ჰერეთადვე, ხოლო რეალურად კახეთად იქცევა. . . . ასე, რომ, როცა VII–VIII საუკუნეებში და უფრო შემდეგ ჰერეთის საერისთავო და შემდეგ „ჰერეთის სამეფო“ წარმოიშვა, ეს არის არა ეთნიკური რეალობა, არამედ ტრადიცია, რომლის შინაარსი მრავალი საუკუნეა რაც ქართული ეროვნული სინამდვილეა".¹⁴⁴

ბოდბე ჰერეთის ერთ-ერთ მხარეს მიეკუთვნება, რომელსაც XV საუკუნიდან ქიზიყი ეწოდება (დღევანდელი ადმ. დანაწოლებით – სიღნაღისა და დედოფლისწყაროს რაიონები). ადრე მას კამბეჩოვანი ერქვა. უძველეს ხანაში იგი დასახლებული იყო ჰერული ტომებით, რომლებიც ეთნიკურად ახლოს იყვნენ ქართველთან და კახებთან. მათი კულტურულ-ეთნიკური შერწყმის პროცესი ანტიკური ხანიდან შეიმჩნევა.

„კამბეჩოვანი დღევანდელი კახეთის სამხრეთ-აღმოსავლეთი მხარე უძველესი დროიდან ფრიად მნიშვნელოვანი რეგიონი იყო, რამდენადაც სამი ამიერკავკასიური სახელმწიფოს – ივერიის (ქართლის), ალვანეთის და სომხეთის ურთიერთსასაზღვრო ტერიტორიას წარმოადგენდა, რომელსაც სამეურნეო თვალსაზრისითაც უაღრესად დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა . . . მასზე გადიოდა ამავე დროს ზემოხსენებულ სახელმწიფოთა დამაკავშირებელი მაგისტრალური სავაჭრო და სამხედრო კომუნიკაციები . . . კამბეჩოვანის მიწაზე იხლართებოდა ამიერკავკასიის სახელმწიფოთა სტრატეგიული, ეკონომიკური და კულტურული ინტერესები".¹⁴⁵

საისტორიო წყაროების მიხედვით კამბეჩოვანი ისეთივე მხარე იყო, როგორც ქართლი, კახეთი, სამცხე, ჯავახეთი. მისი ცენტრი იყო ციხე-ქალაქი ხორნებუჯი, რომელიც მდებარეობს დღევანდელი დედოფლისწყაროს ჩრდილოეთით. იგი ფლობდა საკმაოდ დიდი ტერიტორიას და აკონტროლებდა აქ გამავალ მნიშვნელოვან გზებს.¹⁴⁶

ვახუშტი ბატონიშვილის აღწერით: „ყარაღაჯის სამხრით, სადაცა დასწყდების ჰერეთის მთა ანუ ცივის მთა, მუნ არს ხორნაბუჯი, და აწ უწოდებენ ჭოეთს. აქ კლდესა ზედა, შენი არს ციხე მაგარი, და იყოცა ქალაქი კარგი."¹⁴⁷ იგი მნიშვნელოვან როლს ასრულებდა ჰერეთის ისტორიაში XIII საუკუნის შუა

ხანებამდე, ბერქა ყენის გამანადგურებელ ლაშქრობებამდე – „ესეცა ბერქას გამოსლვასა მოხრდა“ – აღნიშნავს ბატონიშვილი ვახუშტი.¹⁴⁸

ვახტანგ გორგასალმა აქ დაარსა ერთ-ერთ-საეპისკოპოსო. ამ საეპისკოპოსოს ფუნქცია მალე ბოდბეზე გადავიდა (ხორნაბუჯის ეპისკოპოსი, ფაქტობრივად, მხოლოდ ვახტანგ გორგასლის დროს იხსენიება). ხორნაბუჯი დარჩა ამ მხარის პოლიტიკური ცენტრი: „ქალაქი კამბეჩოვანისა, რომელ არს ხორნაბუჯი“¹⁴⁹

XIII საუკუნეში და XIV საუკუნის პირველ ნახევარში კამბეჩოვანის ცენტრი ისევ ხორნაბუჯშია, ხოლო ამის შემდეგ იგი კარგავს ადრინდელ სიძლიერეს და მხოლოდ ციხე-სიმაგრედ იქცევა.¹⁵⁰

არქეოლოგიური მასალის საფუძველზე დგინდება, რომ III-IV საუკუნეებში კამბეჩოვანი ქართული კულტურის სფეროს მიეკუთვნება, რაც კიდევ უფრო განმტკიცდა IV საუკუნეში, როდესაც ბოდბეში დაკრძალეს წმინდა ნინო.¹⁵¹

წმ. ნინოს ბოდბეში დაკრძალვის შემდეგ აქ შეიქმნა დიდი სარწმუნოებრივი ცენტრი, რამაც ხელი შეუწყო ქრისტიანობის დამკვიდრებას და ფაქტიურად დაასრულა ჰერული ტომების აღმოსავლურ ქართულ ტომებთან კულტურულ-ეთნიკური შერწყმა.¹⁵²

VI საუკუნის მეორე ნახევრიდან ხორნაბუჯი ბაგრატიონთა ერთი შტოს ხელშია და იგი ცალკე ადმინისტრაციულ ფეოდალურ ერთეულის ცენტრს წარმოადგენს, რომელსაც სათავეში უდგას მთავარი.¹⁵³

ბაგრატიონთა მიერ ხორნაბუჯის ხელში აღება – რაც მარტო ციხის ხელში ჩაგდებას არ ნიშნავდა, არამედ გარკვეულ ტერიტორიაზე ჰეგემონიის დამყარების პრეტენზიას – არ მომხდარა უმტკივნეულად.

ამ დროს ხორნაბუჯში ირანელთა ჯარი იდგა და ბაგრატიონთა წარმომადგენლებს ასამ და ვარაზვარდს, როგორც სუმბათ დავითის ძე გვამცნობს – „გარდაუქციეს ერი ვეზანს, ერისთავსა ბაჰარ ჩუბინისსა, და მოკლეს, და დაიპყრეს კამბეჩოანი“.¹⁵⁴

„საფიქრებელია, რომ ასამ და ვარაზვარდ ბაგრატიონები კამბეჩანის აზნაურ-წარჩინებულებთან შეთანხმებით მოქმედებდნენ. კამბეჩანში ირანელთა წინააღმდეგ მოძრაობას სახალხო ხასიათი ჰქონდა. ირანელთა ბატონობით უკმაყოფილო

კამბეჩანის აზნაურებმა საერთო ენა გამონახეს ასამ და ვარაზვარდ ბაგრატიონებთან და შეერთებული ძალებით, ბუნებრივია, ჩაებნენ ამ მოძრაობაში."¹⁵⁵

VIII საუკუნის შუა წლებიდან კამბეჩოვანი და მისი ცენტრი ხორნაბუჯი შედის ჰერეთის დამოუკიდებელი პოლიტიკურ ერთეულის - ჯერ სამთავროს, ხოლო შემდეგ სამეფოს - შემადგენლობაში. მეფის შემდეგ ჰერეთის მმართველთა უმაღლესი ფენას წარმოადგენდნენ „მთავრები" და „ერისთავები". „მთავრები" ეწოდებოდათ შედარებით დიდი შეძლების და უფლებების მქონე ერისთავებს. ხორნაბუჯის ერისთავი „მთავრად" მოიხსენიება. ¹⁵⁶

VI საუკუნის მეორე ნახევრიდან დაწყებული XI საუკუნის პირველი მეოთხედის ჩათვლით ხორნაბუჯში მყოფი ბაგრატიონები დიდ როლს ასრულებენ ამ მხარის ცხოვრებაში. დაახლოებით ამ პერიოდს ემთხვევა ჰერეთ-ალბანეთში მონოფიზიტური და ქალკედონური ეკლესიების ბრძოლის პერიოდი.

V საუკუნის მანძილზე ქართლი სომხეთი და ალბანეთი განუწყვეტლივ აჯანყებებს აწყობდნენ ირანის წინააღმდეგ. ამ ქვეყნების ეკლესიის წარმომადგენლებს არ მიუღიათ მონაწილეობა ქალკედონის კრებაზე, რომელიც 451 წელს ჩატარდა. მხოლოდ VI საუკუნეში შემოაღწია საქართველოში მსოფლიო ეკლესიაში მიმდინარე პოლემიკამ. მანამდე „სომხები, ქართველები და ალბანელები არ იყვნენ არც მონოფიზიტები და არც ქალკედონიტები". ¹⁵⁷

ჰერეთის საკუთარი გავლენის ქვეშ მოქცევას ცდილობდნენ საქართველოს სამეფო-სამთავროები. იმავე ტენდენციებს ამჟღავნებდა სომხეთი, რაც მონოფიზიტობა-დიოფიზიტობის ჭიდილში აისახებოდა. VII-X საუკუნეებში მიმდინარეობდა ეს მწვავე და ხანგრძლივი ბრძოლა ჰერეთში. საბოლოოდ იგი ქართული ეკლესიის გამარჯვებით დამთავრდა იშხანიკის და მისი დედის დინარ დედოფლის მმართველობის პერიოდში, რაც ქართული სახელმწიფოებრიობის გამარჯვებასაც ნიშნავდა.¹⁵⁸

დინარ დედოფალი იყო ადარნასე II ქალიშვილი. მისი ძმა იყო გურგენ IV, რომელსაც საისტორიო წყაროები მოიხსენიებენ, როგორც დიდ ერისთავთერისთავს, რომელიც გარდაიცვალა 941 წელს. იშხანიკის და დინარ დედოფლის მმართველობის ხანა შეიძლება განისაზღვროს X საუკუნის 40-60-იანი წლებით.

ეს იყო ამ მხარის ისტორიული განვითარების შედეგი და არ წარმოადგენდა მხოლოდ ჰერეთის ხელისუფალთა დამსახურებას. ამ შემთხვევაში გადამწყვეტი როლი შეასრულა ჰერებისა და იბერების ახლო ეთნიკურმა ნათესაობამ, რამაც გადაწყვიტა სარწმუნოებრივი ორიენტაცია. „იმ კულტურულ-ისტორიული კავშირებიდან, რომლებიც ძველ ჰერებს დამყარებული ჰქონდათ მეზობელ ხალხებთან (იბერები, ალბანელები, სომხები და სხვ.), ყველაზე უფრო ღრმა და მჭიდრო იყო მათი ურთიერთობა ქართულ სამყაროსთან.“¹⁵⁹.

ამგვარ ისტორიულ ვითარებაში, წმინდა ნინოს დაკრძალვის ადგილზე ახალი ტაძრის მშენებლობას დიდი მნიშვნელობა ექნებოდა მართლმადიდებლობის და, მასთან ერთად, ქართული სახელმწიფოებრიობის განსამტკიცებლად. ამ პერიოდში განსაკუთრებით იყო მომძლავრებული იყო ჰერეთში სომხური გავლენა. დავით მუსხელიშვილი აღნიშნავს, რომ თვით ჰერეთის მმართველი დინასტია სომხური უნდა ყოფილიყო. მისივე აზრით, ეს არ გამორიცხავს ჰერეთს სამეფო კარზე ქართული ორიენტაციის ძლიერი გავლენის არსებობას.¹⁶⁰

არქიტექტურის მიხედვით თუ ვიმსჯელებთ, აქ სომხური გავლენა არ ჩანს. საამისოდ ხორნებუჯის ციხესთან ახლოს მდებარე ოზანის ამაღლებაც საკმარისია, რომელიც, იქნებ, ხორნაბუჯელთა საგვარეულო ეკლესიას წარმოადგენდა.

ძველი კამბეჩოვანის შუა საუკუნეების არქიტექტურაში არ შეინიშნება „სომხური მწვანელობის“ კვალი. ხუროთმოძღვრების განვითარება ამ პერიოდში თავისი აღმავალი გზით მიედინება. შესაძლოა, ადგილი ჰქონდა ლოკალურ შემთხვევებს, მაგრამ ეს არ ცვლის საერთო სურათს.

იმ შემთხვევაშიც კი, თუ ჰერეთის მმართველი დინასტია სომხური წარმომავლობის იყო (ჰამამ ბაგრატუნი, რომელიც IX საუკუნის დასასრულს მეფის ტიტულს იღებს; მისი შვილიშვილის სახელი – იშხანიკ სომხურია), ჩანს ისინი ქართული კულტურის მატარებელი და ქართული სახელმწიფოს ინტერესების გამტარებელი ყოფილან.

ვინ შეიძლება ყოფილიყო IX საუკუნის დასასრულს ბოდბის ტაძრის მშენებელი. ცხადია, ეს არ იქნებოდა რიგითი ფეოდალი. სავსებით შესაძლებელია,

რომ ხორნაბუჯის ერისთავები იყვნენ ბოდბის ტაძრის მაშენებლები. დიდი შეძლების გამო ისინი „მთავრად“ იწოდებოდნენ.

სავარაუდოა, რომ VI საუკუნიდან ხორნაბუჯში დამკვიდრებული ბაგრატიონთა შთამომავლი IX საუკუნის დასასრულს ბოდბეში აგებს ახალ ტაძარს, რომლებსაც საამისოდ საკმაო შეძლებაც ჰქონდა, სათანადო ამბიციაც და რაც მთავარია, ინტერესი.

ამის შემდეგ ხდება, ალბათ, ბოდბის ტაძარი მისაბამ ნაგებობად ქრონოლოგიურად ტერიტორიულად ახლოს მდებარე ოზაანის ამალეების და სანაგირის ღმრთისმშობლის ტაძრებისათვის. მოგვიანებით კი XII-XIII საუკუნეების მიჯნაზე აგებული ყინცვისის და ტიმოთესუბნის ტაძრებისათვის.

ბოდბის ტაძარმა და მასთან ერთად ოზაანის ამალეების ეკლესიამ სხვა გარემოებებთან ერთად, ნაწილობრივ მაინც, განაპირობა ყინცვისის და ტიმოთესუბნის მხატვრული სახე, შიდა სივრცის ორგანიზაცია და ცალკეული ხუროთმოძღვრული ფორმებიც („ღია“ ნართექსები ყინცვისში და ბოდბეში, რაც თიღვაშიც მეორდება).

ამ საკითხთან დაკავშირებით ყურადღება გვინდა გავამახვილოთ ახალ მონაცემებზე ყინცვისის მოხატულობის შესწავლასთან დაკავშირებით. 2000-2001 წელს, სარესტავრაციო სამუშაოების მსვლელობისას, დადგინდა, რომ ტაძრის სამხრეთ-დასავლეთი ბურჯის ზედა ნაწილში წარმოდგენილია წმინდა ნინოს ფიგურა, რომელსაც ცალ ხელში ჯვარი უჭირავს.

მარიამ დიდებულიძე ასკვნის, წიგნი მოციქულობის ნიშანია და ეს ფიგურა წმინდა ნინოს გამოსახულებააო. მხატვრობის კვლევის ულტრაიისფერი განათებით გამოკვლევამ აჩვენა გამოსახულების თანმხლები წარწერა – „წმ. ნინო განმანათლებელი“. წმინდა ნინოს ამგვარი გამოსახულება იშვიათობას წარმოადგენს ქართულ ხელოვნებაში.¹⁶¹ უკანასკნელმა გამოკვლევამ ცხადყო აგრეთვე, რომ ყინცვისის საკურთხევლის მოხატულობის პროგრამის შინაარსში ანტიმწვალებლური სულისკვეთებაა ასახული.¹⁶²

„რატომ დასჭირდათ XII-XIII საუკუნეების მიჯნაზე საქართველოში ამ თემის საგანგებო ხაზგასმა? რა ხდებოდა იმ დროს საქართველოს ეკლესიის ცხოვრებაში ან

ქართულ ღვთისმეტყველებაში, რა საკითხები იყო აქტუალური? თუ გადავხედავთ ჩვენი ქვეყნისა და ეკლესიის იმდროინდელ ისტორიას, დავინახავთ, რომ მწვალებლობასთან, კერძოდ კი მონოფიზიტობასთან ბრძოლა საკმაოდ აქტუალურია" ¹⁶³. ეს საკითხი მხოლოდ სარწმუნოებრივი ხასიათის არ იყო, არამედ სახელმწიფო ინტერესებსაც ასახავდა.

ყინცვისის მოხატულობა მისმა მომგებელმა, ჭყონდიდელ-მწიგნობართუხუცესმა, ანტონ გლონისთავისძემ, ნიკოლოზ გულაბერიძეს მიუძღვნა. „ეს არც არის გასაკვირი. ნიკოლოზ გულაბერიძე უაღრესად დიდი და გამორჩეული პიროვნება იყო, რომელმაც უდიდესი წვლილი შეიტანა ქართული სახელმწიფოსა და კულტურის ისტორიაში". ¹⁶⁴

ყინცვისის მოხატულობაში აღსანიშნავია აგრეთვე ეროვნულ წმინდანთა თემის წინ წამოწევა. კერძოდ, წმინდა ნინოს და ასურელ მამათა ხაზგასმულად წარმოდგენა. „ამრიგად, შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ ყინცვისის ეკლესიის მოხატულობის პროგრამის შედგენისას ამოსავალი წერტილი იყო მწვალებლობასთან (კერძოდ, მონოფიზიტობასთან) ბრძოლა . . . ." ¹⁶⁵

ყინცვისის მოხატულობა ტაძრის აგების თანადროულია და მისი პროგრამაც ხუროთმოძღვრებასთან ერთად უნდა განვიხილოთ. თუ გავითვალისწინებთ მოხატულობასთან დაკავშირებულ ზემოთ გამოთქმულ მოსაზრებებს, ხუროთმოძღვრებისთვის ამოსავალ წერტილად წმინდა ნინოს საფლავის ეკლესიისადმი ყურადღების მიპყრობა არ არის გასაკვირი.

ბოდბის ტაძარი, რომელიც IX საუკუნის დასასრულს, მონოფიზიტობის წინააღმდეგ ბრძოლის ვითარებაში აიგო და ამით, შესაძლოა, ყინცვისის ტაძრის მომგებელისთვის მისაბამ მაგალითს წარმოადგენდეს. ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ თამარ მეფის ხანაში წმინდა ნინოს თემა განსაკუთრებით აქტუალური ხდება (ქალი მეფე, ქალი მოციქული).

IX საუკუნეში, როდესაც ბოდბეში წმინდა ნინოს საფლავზე ახალი ტაძარი აიგო, ეს იყო ძველ ქიზიყში მართლმადიდებლობის და მასთან ერთად ქართული სახელმწიფოებრივი ინტერესების გამარჯვება, ისტორიული პროცესის ლოგიკური დაგვირგვინება.

თავის დროზე შესაძლოა, რომ “ზაგრატიონთა დამკვიდრება და განმტკიცება უკავშირდებოდეს ჰერეთში მიმდინარე მონოფიზიტური და ქალკედონიტური ეკლესიების ბრძოლას, ხოლო ქართველ ხელისუფალთა მოქმედება, ზაგრატიონთა სახლის გადასაქცევად ჰერეთის ერთ-ერთ ფეოდალურ საგვარეულოდ, ქალკედონიტური ეკლესიის პოზიციების განმტკიცების ზრუნვით აიხსნას”.¹⁶⁶

ამგვარ ისტორიულ ვითარებაში, წმინდა ნინოს დაკრძალვის ადგილზე ახალი ტაძრის მშენებლობას დიდი მნიშვნელობა ექნებოდა მართლმადიდებლობის და მასთან ერთად, ქართული სახელმწიფოებრიობის განსამტკიცებლად, თუმცა რაღაც მწვავე რელიგიურ დაპირისპირებას ამ დროს არ უნდა ჰქონოდა. ყოველ შემთხვევაში, არქიტექტურაში ეს არ ჩანს.

XII-XIII საუკუნეების მიჯნაზე საქართველოში სხვა ვითარებაა. ამ დროს მონოფიზიტური სომხეთი საქართველოს შემადგენლობაში შემოდის, მაგრამ ეს თემა მაინც აქტუალურია, მაგრამ არც ახლა ჩანს აშკარა და მწვავე კონფესიური დაპირისპირება.

რა აერთიანებს ყინცვისის მომგებელს ანტონ ჭყონდიდელსა და ტიმოთესუბნის ტაძრის სავარაუდო ქტიტორებს, რომლებიც შესაძლოა, თორელთა საგვარეულო განშტოების ახალციხელების საგვარეულოს წარმომადგენლები ყოფილიყვნენ.¹⁶⁷

ეს იყო სამეფო ხელისუფლებისადმი უსაზღვრო ერთგულება. ყინცვისის მომგებლისთვის „სამეფო ხელისუფლების მსახურება უპირველესი მოვალეობა იყო. ამიტომაც გამოახატვინა ისინი საზეიმოდ, ყველაზე განათებულ ადგილზე, თაღნარის ქვეშ”.¹⁶⁸

რაც შეეხება თორელ-ახალციხელებს, ისინიც სამეფო ხელისუფლების ერთგული იყვნენ. მათგან საისტორიო წყაროებში პირველად იხსენიებიან შალვა და ივანე ახალციხელები. შალვა ახალციხელი იყო მეურჭლეთუხუცესი, შემდეგ მანდატურთუხუცესი, ჯავახეთის ერისთავთერისთავი და მონაპირე.

თორელთა სახლში მაშინ წესად იყო ლაშქრობაში წინამბრძოლობა და ძმები – შალვა და ივანე თორელ – ახალციხელები სახელგანთქმული მეომრები იყვნენ.

თამარის ისტორიკოსების ცნობით, 1195 წელს შამქორის ომიდან შალვას დავლად წამოუღია ხალიფას დროშა და თამარ მეფისთვის მიურთმევია.¹⁶⁹

1225 წელს ჯალალედინის შემოსევისას, შალვა და ივანე ახალციხელები გარნისის ომში წინამბრძოლთა ჯარს სარდლობდნენ. ჟამთააღმწერელის ცნობით ძმების მიმართ შურით განმჭვალულმა ივანე მხარგრძელმა კრიტიკულ მომენტში მათ ჯარი არ მიაშველა. ამ ომში შალვა ახალციხელი დატყვევებული იქნა და შემდეგ მოკლული „არა დატყვევისათვის სჯულისა“.¹⁷⁰

ანტონ ჭყონდიდელთან და შალვა და ივანე ახალციხელებთან ერთად თუ გავიხსენებთ ძველ კამბეჩანში დამკვიდრებული ბაგრატიონებს, მათ აერთიანებს სამეფო ხელისუფლებისადმი და მართლმადიდებლობისადმი დიდი ერთგულება, რაც, საბოლოო ჯამში, ქართული სახელმწიფოებრიობისადმი ერთგულებას ნიშნავდა.

თავი მესამე

ისტორიული ცნობები ბოდბის წმინდა ნინოს საეპისკოპოსო სასახლის შესახებ; სამონასტრო შენობის აღწერა გახსნამდე; ახლად გამოვლენილი სასახლის აღწერა; იოანე ბოდბელი, როგორც დამკვეთი; მხატვრულ-ისტორიული ანალიზი

ბოდბეში საუკუნეების მანძილზე მოქმედებდა საეპისკოპოსო კათედრა. ბუნებრივია, საეპისკოპოსო სასახლეს აქვე უნდა ყოფილიყო. XVIII საუკუნეებში ადრინდელი ცნობები მისი არსებობის შესახებ არ არის შემონახული. ამ საუკუნის მეორე ნახევარში იოანე ბაგრატიონი (მწერალი, ლექსიკოგრაფი, ქართლ-კახეთის მეფის გიორგი მეტორმეტის ვაჟი) მოიხსენიებს ბოდბეს და ბოდბელის სასახლეს: „ქ. ჰერეთსა და ხორანთა რაც მიეწერებოდა ქისიყი და მისი ხეობა. სამეფო, საეკლესიო და სააზნაურო ადგილი და სოფლები წინამხარი და უკანამხარი, არიან ესენი,

ქ. ქედელი

ქ. ბოდბე

ქ. წ(მიდ)ა ნინო ბოდბლის სასახლე და სადაც ეკლესია წ(მიდ)ა ნინოსი და მუნ ასვენია."¹⁷¹

ზემოთ მოყვანილი ცნობიდან ჩვენ ვიგებთ, რომ XVIII საუკუნის მეორე ნახევარში ნამდვილად არსებობდა საეპისკოპოსო სასახლე ბოდბეში. ამავე საუკუნის მოგვიანო ცნობა გვამცნობს, რომ სასახლე მდებარეობდა მთავარ ტაძართან ახლოს.

„ეკლესიის გვერდზე დგას პატარა სახლი ბერებისათვის და ერთი ცოცხალი მთავარეპისკოპოსისათვის" – აღნიშნავს გერმანელი მეცნიერი იოჰან გიულდენშტედტი, რომელმაც ბოდბე 1772 წელს მოინახულა.¹⁷²

ზემოთ აღნიშნული ნაგებობა არ არის შემონახული. ბოდბეში საეპისკოპოსო სასახლე ამ ბოლო ხანებში აღმოჩნდა. იგი XX საუკუნის დასაწყისში აგებულ სამსართულიან შენობაშია ჩაფლული და რეკონსტრუქციისათვის მოსამზადებელი სამუშაოების დროს გაიხსნა. ეს ნაგებობა მონასტრის ზედა ტერასაზე მდებარეობს, მთავარი ეკლესიის ჩრდილოეთით. იგი ადრევე იქცევადა ყურადღებას ტრადიციული ქართული საცხოვრებლისათვის დამახასიათებელი ოთახებით პირველ სართულზე.

ბოდბეში საეპისკოპოსო სასახლის მშენებლობის შესახებ ცნობები მოიპოვება ბატონიშვილი ვახუშტის ნაშრომის – აღწერა სამეფოსა საქართველოსა – ერთ-ერთი გადამწერის, დავით ინანიშვილის (XIX ს.) კომენტარებში: ". . . აღაშენა ყოვლად სამღუდელომ იოანე ბოდბელმა მაცაშვილმა სასახლე ფრიად კეთილი და ეკლესია, მცირე, სასახლეშივე, დაუჯდომლობისა, ფრიად კეთილშენიერი, არს სასახლე ორგვარი – რუსთა და ყიზილბაშთ გვარისა, ერთად, საყდრითურთ, ფრიად საქებელი".¹⁷³

როგორც შემდგომში გაირკვა, სასახლე მართლაც იოანე ბოდბელის (1743 – 1837) მიერაა აგებული. მდიდარი საარქივო მასალის, XIX-XX საუკუნეების პრესაში დაცული ცნობების და საარქივო ფოტოების მიხედვით შესაძლებელია სასახლის პირვანდელი სახის წარმოდგენა და მისი ისტორიის აღდგენა, შენობის გეგმარების, ინტერიერის გაფორმების და სათავსების ფუნქციონირების დაზუსტება. ირკვევა აგრეთვე სასახლის მომდევნო პერიოდის გადაკეთებები და სახეცვლილება.

დიდი დანაკარგების გამო სასახლის რესტავრაცია შეუძლებელი აღმოჩნდა. ამჟამად სამონასტრო შენობამ, რომელიც ბოდბელისეულ სასახლეს მოიცავს, სხვა ფუნქცია შეიძინა. სასახლის ნაშთების გარკვეული ნაწილი კვლავ ახლად რეკონსტრუირებულ შენობაში მოექცა და მისი მრავალი ხუროთმოძღვრული დეტალი მხოლოდ გახსნის დროს შესრულებულ ნახაზებსა და ფოტოსურათებზე შეიძლება ვნახოთ.

სასახლის თავდაპირველი სახის წარმოსადგენად უძვირფასეს ცნობებს გვაწვდის იოანე ბოდბელის მიერ 1836 წელს შედგენილი ანდერძი, სადაც ავტორი თავად აღწერს შენობას: "ზევით სასახლე ჩვენი სადგომი. ძირას საჯინიბო თავს და ბოლოს ორი ოთახი სტუმართ სადგომი. იმას ზემოთ სასახლე თავის ოთახი და დიდი . . . ამასთან ზალა დიდი. ზალაზედ მობმული ბოლოს ოთახი ყიზილბაშური. მეორე რიგობაში თავს სალოცავი სახლი, მასთან მობმით საბურბალე სახლი. ესე იგი ჩაის, ჩაის იარაღისა, სტოლის იარაღისა, ბუთლიკის საქსონისათვის შესანახი. ამაზედ მობმით საფენის დასაწყობი ოთახი და სტოლებისა და სხვისა რა შანდრის, ამაზედ მობმით ეკლესია სასახლისა მღუთის მშობლის მიძინებისა, რომელიც შემკობილ არს ჩოქულთმის კანკელით, ხატი კანკელი ვარაყით დახატული და ზედ ეკლესია მხატვრობით დახატული და თლილის ქვით დაფენილი, ესენი სრულებით ჩვენგან არის გაკეთებული.

ამასვე სასახლის წინ არის გაკეთებული ჩვენგან სასახლე ძირას სახლებათ სამი სარდაფი ქვითკირით ამოყვანილი. ზევიდგან ერთი კარგი ოთახი. მეორე შესანახი საკუჭნაო საზრდოსი, მესამე სამზარეულო თავისი ფეხით. აქვე არის მარანი ქვითკირის საწნახელით და ოცდაათის საპალნის ქვევრით, რომელიც არის დახურვილი ფიცრით.

ამის გვერდით სახაბაზო ქვითკირის თავის ფეხით. გვერდით ამა სასახლის თავლა საზაფხულო ქვითკირისა ზევიდამ ფიცრით დახურვილი, და ქვემოთ ამისა დაცილებით საბზელი ქვითკირისა შესანახი ბზის.

ამასვე სასახლის წინ ბაღი რომელსაც ოთხსავე კუთხივ ავლია გალავანი, და ავსებული არის მიწით. ესე ყოველივე არის ჩვენი შრომით და ხარჯით

გაკეთებული, რომელსა განიხილავთ თვალთა თქვენითა თუ რაოდენი შრომა დადებულ არს და ჭირნახული. თვით თვალთა თქვენითა განიხილავთ".¹⁷⁴

შენობის აღწერა გახსნამდე

შენობა, რომელიც მოიცავს იოანე ბოდბელის სასახლეს დახრილ რელიეფზეა განთავსებული, რის გამოც ზურგის მხრიდან ორსართულიანია, ხოლო სამხრეთისაკენ მიქცეული ნაწილი – სამსართულიანი. გვერდით მდგომი მოგვიანებით აგებულ სამონასტრო შენობაზე მიდგმული ნაგებობასთან ერთად მისი ჩრდილოეთი ფასადი გადის მცირე ეზოს მხარეს, საიდანაც შესაძლებელია ორივე შენობაში მოხვედრა.

ეზო ჩრდილოეთიდან მოზღუდულია აგურისა და ქვის მონაცვლეობით ნაგები დაბალი გალავნით. მის ჩრდილო-აღმოსავლეთ კუთხეში XX საუკუნის დასაწყისის მცირე ზომის ორსართულიანი შენობა დგას, რომელსაც გვერდიდან კიბე აუყვება ზემოთ აღწერილ ეზოში ასასვლელად.

ჩვენთვის საინტერესო ნაგებობა, გარდა ეზოს ნაწილისა, რეკონსტრუქციამდე გარედან ცემენტით იყო შელესილი. ნაღესობის მოხსნის შემდეგ აღმოჩნდა, რომ პირველი სართული გარედან ძირითადად რიყის ქვითაა ამოყვანილი. ეს წყობა ნაწილობრივ შენარჩუნებულია მეორე სართულის გვერდით ფასადებზეც.

რიყის ქვით ნაგები კედლები საეპისკოპოსო სასახლეს მიეკუთვნება. ჩრდილო-აღმოსავლეთ კუთხეში ჩართული მცირე ზომის ეკლესიის ფასადებიც რიყის ქვისაა. მხოლოდ კარნიზია კუთხით დაწყობილი, აგურის ორი რიგისაგან შემდგარი.

შიგნით ბოდბელისეული სასახლის კედლები ძირითადად აგურისაა, რეკონსტრუქციის დროს გაიხსნა მუხის მორებით დაგებული მძლავრი სართულშუა გადახურვის კოჭები, რომელზეც მოწყობილი იყო ფენილი გვიანდელი იატაკის მოსაწყობად.

შენობის მთავარი ფასადი სამხრეთისკენაა მიმართული, რომელიც მთლიანად გვიანდელ ნაგებობას მიეკუთვნება. პირველი სართული თაღებითაა გახსნილი.,

რომლის გვერდითა ნაწილებზე მცირე ფრონტონებით დასრულებული პორტიკებია მოწყობილი.

მეორე და მესამე სართულს პილასტრისებრ შვერილებს შორის ამართული თაღები აუყვება. მათ შორის თაღოვანი დიობებია ჩართული (მეორე სართულზე – შეწყვილებული, მესამე სართულზე – თითო). ნაგებობის ჩრდილო-დასავლეთ კუთხეს ფარავს უშუალოდ მასზე მიბჯენილი გვიანდელი სამონასტრო შენობა. უკანა ეზოს მხარეს ფასადის დიობები თაღოვანია. მეორე სართულზე ფართო სარკმლებია გაჭრილი.

ცნობილია, რომ დროთა ვითარებაში საერო შენობები უფრო მეტად ექვემდებარება გადაკეთებას და სახეცვლას, ვიდრე საკულტო ნაგებობები. საამისოდ მრავალი მიზეზი არსებობს: ფუნქციის, ან მეპატრონის შეცვლა, დროის სხვადასხვა პერიოდის განსხვავებული მოთხოვნები და ა. შ.

დიდი ცვლილებები განიცადა იოანე ბოდბელის მიერ აგებულმა სასახლემაც. ბოლო დრომდე არავისთვის იყო ცნობილი მისი არსებობის შესახებ. მხოლოდ 2003 წელს გაირკვა, რომ შემონახულია საეპისკოპოსო სასახლის გეგმარებითი სტრუქტურა, ფასადების და ინტერიერის სახასიათო დეტალები.

ძველი შენობის ახალ ნაგებობაში ამგვარად შენარჩუნება გარკვეულ სიძნელესთან უნდა ყოფილიყო დაკავშირებული და საგანგებო ზომების მიღების გარეშე შეუძლებელიც იქნებოდა. ეს ამგვარად გამოვლინდა მისი გახსნის დროსაც.

უნდა ვიფიქროთ, რომ კახელი ოსტატები, რომლებიც ასრულებდნენ მონასტრის მესვეურების დაკვეთას ცდილობდნენ ბოლომდე არ წაეშალათ სასახლის კვალი.

მათ მცდელობას უკვალოდ არ ჩაუვლია. ერთი საუკუნის შემდეგ, როდესაც იოანე ბოდბელის მოღვაწეობა მკვლევართა ყურადღების ცენტრში აღმოჩნდა, ცნობილი გახდა მისი სასახლის აქამდე მრავალი უცნობი დეტალი.

ყოველივე ეს კიდევ ერთხელ უსვამს ხაზს ჩვენში არაერთგზის შემჩნეულ ტენდენციას – ნაგებობის ძველი ნაწილების შენარჩუნება (თუნდაც თვალს მოფარებული), რომელიც ახალ მოცულობაში ექცევა და მასთან ერთად აგრძელებს არსებობას.

იოანე მაცაშვილის სასახლე, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ჯერ ქალთა სასწავლებლად გადაკეთდა, ხოლო მესამე სართულის დამატების შემდეგ აქ ახალი ეკლესია ამოქმედდა.

საბჭოთა პერიოდში ამ შენობაში ერთ ხანს საავადმყოფო ფუნქციონირებდა, შემდეგ- მხარეთმცოდნეობის მუზეუმი. მისი შიდა გეგმარება იცვლებოდა, მაგრამ იოანე ბოდბელის სასახლის გეგმის „ამოცნობა“ მაინც შესაძლებელია.

ახლად გამოვლენილი სასახლის აღწერა

ახლად გამოვლენილი სასახლის აღწერისას გამოვიყენებთ როგორც ადგილზე არსებულ მასალას, ასევე საარქივო დოკუმენტებში დაცულ მონაცემებს და XIX-XX საუკუნეების ფოტომასალას, სადაც ბოდბის კომპლექსის საერთო ხედებში კარგად ჩანს საეპისკოპოსო სასახლე.

ფოტოებზე აღბეჭდილი შენობა უკვე გადაკეთებული სახითაა მოცემული. ქვემოთ ცალკე ქვეთავი ეთმობა შენობის გადაკეთების ისტორიას, სადაც მისი გარე მასების ზოგადი სახის ცვლილებებია მოცემული. ნაშრომის ამ ქვეთავში, შენობის ცალკეული ნაწილების აღწერისას, შევეცდებით გავამახვილოთ ყურადღება თითოეული მათგანის შემდგომ ცვლილებებზე.

იოანე ბოდბელის სასახლე იყო ორსართულიანი შენობა. გეგმა წაგრძელებული სწორკუთხედის მოყვანილობისაა, სადაც სათავსები ორ მწკრივად, ერთმანეთის გასწვრივაა იყო ორივე სართულზე დალაგებული. წინა რიგის კიდურა ნაწილებში შედარებით მომცრო, კვადრატული ოთახებს შორის დიდი ოთახი იყო მოქცეული.

საშენ მასალად ფასადებისთვის ძირითადად რიყის ქვაა გამოყენებული, ხოლო სასახლის შიდა კედლებისთვის რიყის ქვა და კვადრატული აგური (აგურის ზომა – 22 X 22 სმ). აგური გამოყენებულია საცხოვრებელ სათავსებში. ამავე მასალითაა ამოყვანილი კონსტრუქციულად საპასუხსაგებო ნაწილები.

ზურგით ფერდზე მიბჯენილ სასახლეს მეორე სართულის წინა მხარეს, ორივე სართულზე გააჩნდა ლოჯია-აივანი. მეორე სართულის აივანი ეყრდნობოდა ხის

სწორკუთხა მოყვანილობის ბოძებს და მძლავრ ხის კოჭებს. ორივე სართულის აივანი არქიტრაველად იყო გადახურული. შენობის სამხრეთ-დასავლეთ კუთხეში არსებულ, გეგმის სწორკუთხედიდან შვერილ აივანს მეორე სართულზე გააჩნდა მუშარაბიანი შუშაბანდი.

პირველ და მეორე სართულს შორის კავშირი გარედან მიშენებული კიბით ხორციელდებოდა, რომელიც იწყებოდა შენობის სამხრეთ – დასავლეთ კუთხეში და აუყვებოდა ნაგებობის გვერდით ფასადს, სადაც მოაჯირიანი ბაქნის სახით სრულდებოდა. აქედან შესაძლებელი იყო მეორე სართულის ლოჯია-აივანზე მოხვედრა, ხოლო შემდეგ – ოთახებში. შენობის მეორე სართულს ზურგის მხარეს, სადაც იგი მხოლოდ ერთი სართულით გადიოდა, გააჩნდა ღიობები. ნაგებობის ეს მხარე მხოლოდ გეგმის დონეზე გამოვლინდა შენობის გახსნის პროცესში. იგი თითქმის მთლიანად ახალია.

პირველი სართულის წინა რიგის ოთახებს ჰქონდა საცხოვრებელი და სამეურნეო ფუნქცია. ამ სართულის უკანა რიგის სათავსები მხოლოდ სამეურნეო მიზნებისთვის გამოიყენებოდა.

პირველ სართულზე წინა რიგის შუა ნაწილში განთავსებული იყო საჯინიბო (მოგვიანებით, იგი საცხოვრებელად იქნა გადაკეთებული). აქ მოხვედრა შესაძლებელი იყო სასახლის მოკლე ფასადიდან არსებული შესასვლელით, რომელიც დერეფნით უკავშირდებოდა საჯინიბოს.

მოკლე ფასადზე არსებული შესასვლელი გაფორმებულია გვიანი შუა საუკუნეებისათვის დამახასიათებელი, სწორკუთხა ჩარჩოში, კედლის სიბრტყიდან ჩაწეული შეისრული თაღით და კუთხით დალაგებული აგურის ორი რიგით თაღის თავზე. ამ შესასვლელს ამჟამად მთლიანად ფარავს მოგვიანებით მიდგმული სამონასტრო შენობა.

საფასადო მხრიდან საჯინიბოს, კედლის ზედა ნაწილში გაჭრილი სასინათლო და საჰაერო ღიობები გააჩნდა. მისი საცხოვრებლად გადაკეთების შემდეგ ისინი ჩვეულებრივ სწორკუთხა ღიობებად იქნა გადაკეთებული.

2003 წელს სრულად გაიხსნა იოანე ბოდბელის ანდერძში მოხსენიებული საჯინიბო პირველ სართულზე. იგი წარმოადგენს წაგრძელებულ სათავსს, რომელიც

სიგრძივად გაყოფილია გეგმაში სწორკუთხა კვეთის, უხეშად თლილი ხის სვეტებით და მარტივი კაპიტელებით. გადახურვა ბრტყელია. საჯინბოს კედლებში დატანილია თაღოვანი და სწორკუთხა თახჩები. კედლის სისქეში ჩაყოლებულ ხის ძელებზე დღემდე შემონახულია ცხენის მისაბმელი რგოლები.

საჯინბოს ორივე მხარეს კარგად იკითხება ბოდბელისეული თახჩებიანი "სტუმართ სადგომი ოთახები". ამ სათავსებმაც განიცადა გვიან ხანაში ცვლილება, მაგრამ ახლაც კარგად იკითხება მისი თავდაპირველი სახე.

კედლებში დატანილია ჰორიზონტალური ხის სარტყელები, რომლებიც შუაზე ყოფს კედლის სწორკუთხა ნიშებს და სარკმლებს. ეს სისტემა კარგადაა შენარჩუნებული აღმოსავლეთ და დასავლეთ კედლებზე, ხოლო დანარჩენი ორი კედელი გადაკეთებულია. ამჟამად აქ გვიანდელი ღუმელებია გამართული. შესასვლელი ორივე ოთახს გააჩნდა საფასადო მხრიდან.

სასახლის პირველი სართულის მეორე რიგში არსებული სათავსები, გარდა ერთი, დასავლეთით არსებული ოთახისა, ამჟამად შეუღწევადია. მეორე რიგის ამჟამად ფუნქციონირებად ერთადერთ ოთახს ახლაც სამეურნეო დანიშნულებით იყენებენ. იგი მონასტრის პროდუქტების საწყობს წარმოადგენს. აქ ინტერიერში ნაწილობრივ კლდე იჭრება, რაც გრილი ტემპერატურის შენარჩუნებას უწყობს ხელს.

შენობის მეორე სართულის დასავლეთი ნაწილის ორი ოთახი იოანე ბოდბელის სამყოფს წარმოადგენდა - "დიდი და პატარა თავის ოთახი" – როგორც თვითონ აღნიშნავს. მრავალჯერადი გადაკეთებების შედეგად ყველაზე უფრო იოანე ბოდბელის სამყოფი ოთახები დაზარალდა.

ბოდბელის სამყოფი ოთახები გადიოდა მუშარაბიან შუშაბანდში, რომელსაც დასავლეთიდან ღია აივანიც გააჩნდა. აქედან მოჩანდა ალაზნის ველის ვრცელი პანორამა. შუშაბანდი ცალკე გასასვლელით იყო დაკავშირებული აგრეთვე სამხრეთ ფასადის გაყოლებაზე არსებულ მეორე სართულის ლოჯია-აივანთან.

XIX საუკუნის დასასრულის ფოტოზე ლოჯია - აივნის მოაჯირი პირველ სართულზე გადაჯვარედინებული ხის ძელებისაგანაა შემდგარი, ხოლო მეორე სართულზე რიკულებიანია. მათ შორის ჩართულია თეთრად შეღებილი, ალბათ ხის

მასალის, წრიული კოლონები. მუშარაბიანი შუმბანდს ჰქონდა ხის ასაწევ-დასაწევი საჩრდილობელი, რომელიც კარგად ჩანს ფოტოზე.

ბოდბელის დიდი ოთახიდან შემონახულია დასავლეთ კედელში გაჭრილი სწორკუთხა ღიობი (ამჟამად ამოქოლილი) და ამავე მხარეს არსებული ასეთივე სარკმლის ფრაგმენტი. ღიობების თავი და ძირი ხის ძელებითაა მოსაზღვრული. ეს მიანიშნებს, რომ, ისევე როგორც სასახლის სხვა ოთახებში, იოანე ბოდბელის სამყოფ ოთახებშიც ღიობები განთავსებული იყო ხის ჰორიზონტალურ სარტყელებს შორის.

სასახლის მეორე სართულის მეორე რიგში, ზურგის მხარეს გამოვლენილია გეგმის დონეზე შემორჩენილი სამეურნეო დანიშნულების ოთახები. ბოდბელისეული "საბურბალე სახლი" და "საფენის დასაწყობი ოთახი". ამ რიგს აღმოსავლეთიდან კეტავს ღვთისმშობლის მიძინების სახელობის პატარა დარბაზული ეკლესია, რომელიც თავის დროზე ვარაყით მორთული კანკელით და კედლის მხატვრობით ყოფილა დამშვენებული.

ახლა იგი შელესილ-შეთეთრებულ, შეისრულკამაროვან მცირე სამლოცველოს წარმოადგენს ნახევარწრიული აფსიდით, რომლის წინ ასევე შელესილი და შეთეთრებული კანკელია აღმართული.

ეკლესიაში შესასვლელი ახლა დასავლეთიდანაა. ადრე იგი სასახლის მეორე სართულის ცენტრალური, დიდი ოთახიდან იყო მოწყობილი.

იოანე ბოდბელი სასახლის მეორე სართულის ცენტრალურ დარბაზს "ზალას" უწოდებს. ეს უკანასკნელი აივნის მხარეს იხსნებოდა შესასვლელით და სასინათლო ღიობებით. მათი ქვედა, გვიანდელ შენობაში ჩართული ნაწილი ახლახან გამოვლინდა შენობის გახსნის დროს.

"ზალაზედ მობმული ოთახი ყიზილბაშური" მეორე სართულის აღმოსავლეთ ნაწილშია მოქცეული. მისი შიდა კედლები ძირითადად აგურითაა ამოყვანილი. გახსნის შემდეგ გამოვლინდა, რომ ოთახის კედლებიც ხის ჰორიზონტალური სარტყელებითაა დანაწევრებული. ისინი შუაზე ყოფს კარ-სარკმლებს. მათი ზედა ნაწილი შეისრულთაღიანია. აღმოსავლეთით ნიშების ქვევით არსებული

სწორკუთხა ღიობებიდან შესანიშნავი პანორამა იშლება ტყით დაფარულ გორაკებსა და ხეობისკენ.

„ციზილბაშური ოთახი“ ერთადერთია, რომელსაც ნაწილობრივ შერჩა სამხრეთის ლოჯია-აივანზე გამავალი ღიობების სისტემა. როგორც სასახლის ყველა სათავსის, ამ ოთახის კედელიც ხის ძელებითაა ჰორიზონტულად დანაწევრებული (ღიობები გამოვლინდა შენობის გახსნის შემდეგ).

პირველ სართული და მეორე სართულის ოთახებს ბრტყელი გადახურვა ჰქონდა. შენობა დახურული იყო ოთხკალთა, კრამიტით დაბურული სახურავით.

ინტერიერში ადგილ-ადგილ გამოჩნდა თავდაპირველი, გაჯით სუფთად შელესილი კედლის ფრაგმენტები. შიდა მხატვრულ გაფორმებას, თუ ასეთი საერთოდ არსებობდა, ჩვენამდე არ მოუღწევია.

შენობის გახსნის დროს გამოვლინდა აგრეთვე ერთიან ქვაში გამოკვეთილი ბუხარი და კედლის სისქეში დატანებული კვამლის გასასვლელი სისტემა. ბუხარი „ციზილბაშურ ოთახში“ უნდა ყოფილიყო განთავსებული. ბუხრები უნდა ჰქონოდა აგრეთვე იოანე ბოდბელის სამყოფ ოთახებსაც. ძველ ფოტოებზე კარგად ჩანს საკვამლე მიწები შენობის ამ ნაწილში.

სასახლის შიდა მოწყობილობის შესახებ საინტერესო ცნობებს გვაწვდის იოანე ბოდბელის ანდერძი. მხედველობაში გვაქვს ავეჯი და სხვა ყოველდღიური სახმარი ნივთები. განსაკუთრებით საყურადღებოა თავად იოანე ბოდბელის სამყოფი, რომელიც, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ორი ოთახისაგან შედგებოდა - "ჩვენი სადგომი ოთახი" და "ჩვენი სადგომი დიდი ოთახი" - აღნიშნავს ანდერძის ავტორი. იგი შემდეგნაირად აღწერს ამ ოთახებს:

„რომელიც ჩვენი სადგომი ოთახი არის, შიგნით იმ ოთახში კრაოტი სდგას ხავერდგადაკრული. ამაზედ უნდა გაშალოთ მისნათის ქეჩა ყუითუქის მუთაქა და ბალიში ყუითუქისა და მეორე, მხარეზედ კრაოტი. მასზედ არის გაშლილი ხალიჩა. აქავე სტოლი გარდასაფარებლით. ზედ საწერელი ვეცხლისა თავის განწყობილობით და ორი მანდარი ბრინჯაოსი. ესენი ასე განწყობით მიერთვას საეკლესიოთ.

მეორე ჩვენი სადგომი დიდი ოთახი რომ არის, კრაოტი დადგმული ხავერდგადაკრული, ზედ ქეჩა გაშლილი. აქვე სტოლი დადგმული ზედ პატარა ხალიჩა გაშლილი, ამას ორი ვეცხლით დაფენილი შანდრები, ექვსი სკამი თალათინით გარდაკრულები, ტაშტით თითბრისა და თუნგი სპილენძის. აქვე ოთახში ხატი მაცხოვრისა, წმიდას ნინასი და მოსე წინასწარმეტყველის, ეს ასე განწყობილი მიერთვას ეკლესიას.

ზედ ამასზედ მობმით ზალა დიდი ამაში დიდი კრაოტი ზედ გაშლილი ფარდაკი და ზევიდამ დიდი ქეჩა, რომელსაც ვშლიდით ხოლმე, სკამი თორმეტი თალათინის აქვე მძევალი სტოლი პატარა თავის გარდასაფარებლით. ამავე ზალაში ხომლი ბროლის დაკიდებული.

ამასზედ ოთახი ყიზილბაშური, ამაში კრაოტი ხავერდით გადაკრული და ზედ ქეჩა გაშლილი. აქვე სტოლი დადგმული თითბრის შანდრებით, თუნგით და ტაშტით; ამა ოთახში ასვენია ხატები წმ. სამებისა, მაცხოვრისა, რომელიც არის სერობისა, იოანე ოქროპირისა . . . . ესენი განწყობით მიერთვას ეკლესიასა.

ქვევით სასტუმრო ოთახი. იმაში არის ორი კრაოტი ზედ არიან გაშლილი ერთზედ ძირს ნაბადი დიდი და ზევიდამ ორი ხალიჩა და ორი ცალი ხალიჩა და მათ ზევიდან ქეჩა.¹⁷⁵

სასახლის ჭურჭლეულიდან ანდერძის ტექსტში ფიგურირებს სპილენძის ტაშტები და თუნგები, ვერცხლის დანაჩნგალი, "საქსონის თეფშები" და სხვა. . .

სასახლის აღდგენა – გადაკეთებების ისტორია

იოანე ბოდბელის გარდაცვალების შემდეგ (1837წ.) სასახლე, როგორც ჩანს, ერთ ხანს უცვლელად იდგა. იგი გადაკეთებებს განიცდის XIX საუკუნის მეორე ნახევრიდან.

1860 წლით დათარიღებულ საბუთში აღნიშნულია, რომ საჯინიბო უნდა გადაკეთდეს სასტუმრო ოთახად. 1862 წლით დათარიღებულ საბუთის მიხედვით ბოდბეში მივლენილი სინოდალური კანტორის არქიტექტორი აღნიშნავს, რომ სასახლის ქვედა სართულიდან სასწრაფოდ უნდა იქნას გადატანილი საჯინიბო.

იმავე არქიტექტორის შეფასებით, ნაგებობის ზედა სართული შესანიშნავ მდგომარეობაშია, მხოლოდ სახურავია მცირეოდენ შესაკეთებელი. საჯინიბოს გატანის საკითხი 1863 წელსაც აქტუალური ყოფილა.

ნაგებობის შედარებით მოგვიანო პერიოდის შესახებ საარქივო ფოტოების მიხედვით შეიძლება მსჯელობა. ერთ-ერთ მათგანზე გამოსახულია მეორე სართულის მუშარაბიანი შუშბანდი. ფოტოზე აშკარად ჩანს, რომ იგი დაზიანებულია, შელახულია სახურავიც. როგორც ჩანს, არქიტექტორის შეფასების შემდეგ - რომელიც 1860 წელს აღნიშნავდა, რომ შენობის მეორე სართული კარგ მდგომარეობაშიაო – საკმაო დროა გასული.

გაზეთი "კავკაზი" 1879 წელს იტყობინება, რომ ბოდბელი მიტროპოლიტის ორსართულიანი სასახლეში სასურველია გაიხსნას ქალთა სასწავლებელი.¹⁷⁶ იგივე თემა გრძელდება სტატიაში, რომელიც მოთავსებულია 1882 წლის გაზეთ დროებაში, სადაც ავტორი მოუწოდებს საზოგადოებას დაისვას საკითხი აქ ქალთა სასწავლებლის გახსნის შესახებ.

სტატიის ავტორი იმასაც აღნიშნავს, რომ თუ შენობას ფუნქცია გამოენახება, შესაძლებელი იქნება მისი შენარჩუნება – "ამ გზით ესეც დაეცვა დაქცევისაგან." თავად შენობა ასეა დახასიათებული: "ეს უზარ-მაზარი სასახლე კარგის ეკვლესიით, სამზარეულოებით, საჯინიბოთი, მარნით და სხვა". აღწერიდან ჩანს, რომ სასახლე ჯერ კიდევ არ არის გადაკეთებული, რადგან სტატიის ავტორი კვლავ მოიხსენიებს საჯინიბოს.

აღნიშნული საკითხით იმხანად სტატიის ავტორმა, როგორც ჩანს, საქართველოს ეგზარხოსის გარდა ვერავინ დააინტერესა: "ეს წადილი და განზრახვა დარჩა წინაშე ჩვენის საზოგადოებისა ხმად მდალადებლად უდაბნოში, მაგრამ საქართველოს ექსახოსისაგან კი მიიქცია ყურადღება და თანაგრძნობა. მან ეს ადგილმდებარეობა დაათვალიერა, გარემოება გამოკითხა ადგილობრივ დაწვრილებით . . . და აღსთქვა მეცადინეობა და შუამდგომლობა თვისი, სადაცა და ვისდამიცა ჯერ არს, ამ სობოროს დედად მონასტრათ გადაკეთებაზედ ქალების სასწავლებლითურთ სამეურნეო განყოფილებითურთ." ¹⁷⁷

როგორც ჩანს, საქართველოს ეგზარხოსმა თავისი დანაპირები შეასრულა. 1889 წლის გაზეთი მწყემსი გვამცნობს: "საქართველოს ექსარხოსის პალატის ბრძნებისამებრ ადგილობრივმა სამღვდელოებამ დიდის ამბით შეასრულა წირვა ბოდბის წმ. ნინოს მონასტრის ტაძარში. შემდეგ წირვისა სამღვდელოება ლიტანიით გაემგზავრა უწინდელი სამიტროპოლიტო სასახლის ძირა სართულში, სადაც დროებით გაიხსნა ქალების სასწავლებელი. დღეს ახლად გახსნილ დედათა სასწავლებელში სწავლობს თორმეტი ქალი".¹⁷⁸

როგორც ჩანს, ამ დროს გაუქმდა პირველ სართულზე არსებული საჯინიბო. ამავე პერიოდში განიცადა ცვლილება გვერდითმა ოთახებმაც – გაიჭრა ფანჯრები და შესასვლელი სამხრეთ კედელში, ხოლო ჩრდილოეთ კედელზე გამართეს ღუმელები.

XIX საუკუნის 80-იანი წლებში და უფრო მოგვიანებით მუშარაბი მოშალეს და მის ნაცვლად ღია აივანი გამართეს. ამ პერიოდის ფოტოზე სახურავიც შეკეთებული ჩანს.

1899 წლიდან დაიწყო ნაგებობის ძირეული გადაკეთება, რაზეც იუწყებოდა პირველი სართულის საფასადო წყობაში ჩასმულ მარმარილოს ფილაზე შესრულებული რუსული წარწერა: „1899-го года Мая 9 дня Въ царствование Государя Императора Николая || совершена закладка сего Храма во имя Святителя Николая. Высокопреосвященъишимъ Флавианом, Экзархом Грузии при первой настоятельнице сей обители Игумении Ювеналии“.

XIX-XX სს. მიჯნაზე მთლიანად მოხსნეს ნაგებობის ლოჯია-აივანი და შენობას დაადგეს მესამე სართული. მეორე და მესამე სართულებზე განთავსდა წმ. ნიკოლოზის ტაძარი. აღსანიშნავია, რომ ამ გადაკეთების დროს ყველაზე ძლიერად იოანე ბოდბელის სამყოფი ორი ოთახი შეილახა.

საბჭოთა პერიოდის საწყის ეტაპზე ბოდბელისეულ სასახლეში იმართებოდა სოფელ ქედელის კომკავშირული, თუ პარტიული აქტივისტების კრებები. შენობის ერთ-ერთ შესასვლელზე არსებულ ფანქრით შესრულებულ 1928 წლის მინაწერში მათი ხელმოწერებიცაა დაფიქსირებული. ერთ-ერთ აქტივისტს, რომელიც, ალბათ, წერა-კითხვის უცოდინარი იყო, ხელმოწერის ნაცვლად ჯვარი დაუსვამს.

ნაგებობა ამჟამად ბოდბის მონასტრის კომპლექსის განუყოფელი ნაწილია და იგი სარეკონსტრუქციო სამუშაოების დასრულების შემდეგ ახალ ფუნქციას შეიძენს.

იოანე ბოდბელი როგორც დამკვეთი

იოანე ბოდბელმა ცხოვრების საკმაოდ ხანგრძლივი და საინტერესო გზა განვლო (1743-1837). იგი 94 წლის ასაკში გარდაიცვალა. ამდენად, მისი მოღვაწეობა დაემთხვა XVIII საუკუნის დასასრულისა და XIX საუკუნის დასაწყისის, დიდი ცვლილებებით აღსავსე ეპოქას საქართველოში. თავის ანდერძში იგი ასე ახასიათებს საკუთარ თავს: "უკეთუ ვისმე გცოდეთ ვითარცა კაცმან სოფელსა ამასშა, კაცი ვიყავ დიდების მოყვარე და უკეთუ გცოდეთ ნუ მამაგებთ მაგიერს არამედ მომიტევეთ".

მაყაშვილები წარმოშობით იყალთოდან იყვნენ, სადაც ახლაც არის შემონახული მათი საგვარეულო ციხე-დარბაზი კარის ეკლესიითურთ. იყალთოს იოანე ბოდბელიც არაერთგზის ახსენებს თავის ანდერძის წიგნში. მას განუახლება იქ არსებული ეკლესიები და შეუწირავს მათთვის არაერთი ძვირფასი ნივთი.

ბოდბის ტაძრის დასავლეთი შესასვლელის თავზე მოთავსებული ფრესკული წარწერა გვაუწყებს იოანე მაყაშვილის წოდებას: ". . . სიღნაღისა და ქიზიყის მიტროპოლიტი და კავალერი". აქ გარდა სასულიერო რანგისა ისიცაა ხაზგასმული, რომ იოანე ბოდბელი გახლდათ წმ. ანნას ორდენის კავალერი.

1811 წლის ერთ-ერთ საბუთი გვაუწყებს, რომ იოანე მაყაშვილი, როგორც მღვდელთმთავართა შორის ყველაზე აღმატებული თავისი ღირსებით, ინიშნება კახეთისა და ალავერდის ეპარქიების მმართველად.

იოანე ბოდბელი თავისი დროისათვის დიდად განათლებული პიროვნება ჩანს. მის პირად ბიბლიოთეკაში გარდა საეკლესიო ლიტერატურისა ინახებოდა "საფილოსოფოსო" ლიტერატურაც: "დრამატიკა, რიტორება, ლოდიკა, ეთიკა და სხვა სწავლების წიგნები".

პლატონ იოსელიანის აღნიშნავს, რომ იოანე მაცაშვილი იყო „დიდი პურადი, დიდი ეკლესიათა ძველთა განმაახლებელი. დიდად მეცადინეობდა შემდგომად თვისსა ყოფილიყო ვინმე მღვდელმთავრად ბოდბეს და ვერავინს დააჯერა. მრავალი ვიცი მისგან ძველი ამბავი და მრავალი მაქვნდა მასთან ბაასი მრავალთათვის საგანთა". პლატონ იოსელიანი იმასაც აღნიშნავს, რომ იოანე ბოდბელს გიორგი მეთორმეტის ძმასთან, ალექსანდრესთან ჰქონდა საიდუმლო მიმოწერა.¹⁷⁹

პლატონ იოსელიანი იმასაც გვამცნობს, რომ 1798 წელს, იგი იყო ერთ-ერთი მღვდელმთავარი, რომელმაც მეფე ერეკლე მეოერეს გადაუხადა პანაშვიდი. მისი სიტყვებით გიორგი მეთორმეტემ მამის გარდაცვალების შემდეგ – „იტირა მეფე-მამა: გარდაახდევინა პანაშვიდი მღვდელმთავართა მუნ მყოფთა ბოდბელს იოანეს, რუსთაველსა სტეფანეს და ნინოწმინდელსა მიხაილს."¹⁸⁰

ნივთიერად დიდად შეძლებული მღვდელმთავრი გამოირჩეოდა თავისი კაცთმოყვარეობით. იგი ყველას უწევდა შემწეობას, როგორც წარჩინებული გვარისა თუ მაღალი ჩინის მქონე პირებს, ასევე უბრალო ხალხს – "ციხესა შინა პყრობილნი, განა ტყვენი და სასნეულოში მყოფნი".

საინტერესოა ერთი საარქივო დოკუმენტი, საიდანაც ჩანს, რომ იოანე მაცაშვილმა გენერალ-მაიორ თავად ალექსანდრე ჭავჭავაძეს და გენერალ-მაიორ იოანე აფხაზს ასესხა იმ დროისათვის საკმაოდ სოლიდური თანხა, რომლის დაბრუნება მას არ მოუთხოვია. თამასუქები, რომლებიც ამის შესახებ აღმოჩნდა მისი გარდაცვალების შემდეგ, როცა აღიწერა სასახლის ინვენტარი.¹⁸¹

განსაკუთრებით დიდი ამაგი დასდო იოანე მაცაშვილმა ბოდბის ტაძარს. "რაოდენიც ვყოფილვარ ამ ეკლესიაში ღვაწლი და შრომა გამიწევია და თავი არ დამიზოგავს ეკლესიისათვის უწყის უფალმან" – აღნიშნავს იგი. იოანე მაცაშვილის სახელს უკავშირდება ბოდბის ტაძრის ძირეული განახლება 1823 წელს, რაზეც მეტყველებს ტაძრის დასავლეთ შესასვლელის თავზე არსებული წარწერა და საისტორიო საბუთები.

1836 წელს შედგენილი აღწერის მიხედვით ბოდბის ტაძარში დაცული ნივთების ჩამონათვალი გაყოფილია ორ ნაწილად . . . "იოანე ბოდბელ

მიტროპოლიტის შემოსვლამდე " და დროსა შემოსვლისა წმიდის ნინას ეკლესიასა შინა ეპარხიულად ყ-დ უსამღვდელოესი იოანე ბოდბელ მიტროპოლიტისა". თუ ამ ორ ჩამონათვალს შევადარებთ, ცხადი გახდება, რომ უკანასკნელი დიდად აღემატება პირველს.¹⁸²

იოანე მაცაშვილი, როგორც ჩანს, ძალიან კარგი ორგანიზატორი იყო. იგი თავის საეკლესიო მოღვაწეობას კარგად ათავსებდა საზოგადოებრივ და სამეურნეო საქმიანობასთან. ანდერძის ტექსტი გვამცნობს: „ნასომხარში თორმეტი დუქანი გამიკეთებია, ქვითკირისა, კარგები და ზევიდგან ჩალით არის დახურული. ერთი სამღებრო ქვითკირის კარქი და ზევიდამ ჩალით დახურული, ერთი კომლი კაცი მიყიდნია და იქავ დამისახლება ქვევით ზვარში. მიყიდნია მესამეც ადგილი და შემამატებია. ამა ზვარში მარანი გამიკეთებია ქვითკირის . . . ესენი ჩვენი ნაჭირნახულები და შემატებული არის და რაოდენიცა დროს ვყოფილვარ ამ ეკლესიაში ღვაწლი და შრომა გამიწევია და თავი ჩემი არ დამიზოგავს ეკლესიისთვის უწყის უფალმან.“¹⁸³

იოანე ბოდბელს ეკუთვნის აგრეთვე სამშენებლო საქმიანობის წარმოება დავით გარეჯის იოანე ნათლისმცემლის მონასტერში, სადაც იგი არქიდიაკონის ხარისხში მოღვაწეობდა XVIII საუკუნის სამოცდაათიან წლებში. გარეჯის ნათლისმცემელში მან ააგო კოშკი. აქვეა კლდეში გამოკვეთილი მისი ოთახი.¹⁸⁴

ჩვენ შევეცადეთ, წარმოგვედგინა იოანე ბოდბელის პიროვნება, რასაც დიდი მნიშვნელობა აქვს მისივე აგებული სასახლის უკეთ შესაცნობად და შესასწავლად. გარდა იმისა, რომ ამ ტიპის შენობებში არეკლილია დროის გარკვეული პერიოდის მხატვრული მისწრაფებები, სოციალური ვითარება და თანადროული საზოგადოების ცხოვრების სხვა მახასიათებლები, საცხოვრებელი ხუროთმოძღვრული მემკვიდრეობის ის ნაწლია, რომელიც მისი ამგების ხასიათის და გემოვნების გამოხატულებაცაა. დრო და პიროვნება ამ შემთხვევაში განუყოფელი და ურთიერთგანმსაზღვრელია.

იოანე ბოდბელი კახეთის სახელოვან მღვდელმთავართა ტრადიციის გამგრძელებელი იყო – ძლიერი პიროვნება, შორსმჭვრეტელი, უხვი და მოწყალე, რომლებიც აქტიურ როლს ასრულებდნენ როგორც საეკლესიო, ასევე

საზოგადოებრივ ცხოვრებაშიც. საინტერესოა, რომ ისინი თავის დროზე (XV საუკუნის II ნახევრიდან საქართველოს რუსეთთან მიერთებამდე) სამხედრო საქმეებსაც განაგებდნენ. „ეპისკოპოსი უნდა იყოს სარდალი ქვეყნისა, ძლიერი საქმითა მორჩილებასა შინა მომყვანი დიდთა და მცირეთა“; გვართ განთქმული კაცი, "რომელსაცა ექმნება ხმა დიდი და კავშირი". ასეთი იყო სახელმწიფოებრივი მოთხოვნა სამღვდელოების მიმართ იმ შფოთიან დროს, როდესაც ქვეყანაში ეკლესია მეფის ხელისუფლების ძირითადი დასაყრდენი იყო. საქართველოს უკანასკნელი მეფის, გიორგი XII დახასიათებით – ". . . ჯერეთ ესრეთი გვინდანან კაცი და მშვიდობისა დროთათვის მეუდაბნოენი და მოღვაწენიცა ადვილად განაგებენ ეკლესიათა".¹⁸⁵

მხატვრულ-ისტორიული ანალიზი

იოანე მაცაშვილის სასახლე ანფილადური გეგმარების მქონე ნიმუშს წარმოადგენს. საცხოვრებლის "ანფილადური" ტიპი ყველაზე უფრო სიცოცხლისუნარიანი აღმოჩნდა, მან საუკუნეების განმავლობაში შეინარჩუნა ძირითადი სტრუქტურული, ფუნქციური, მხატვრული თავისებურებები და XIX საუკუნეში ქალაქური საცხოვრებელის ძირითად სახეობად იქცა.¹⁸⁶

შუაფეოდალურ ხანაში და გვიან შუა საუკუნეებში ამგვარ საცხოვრებელს აგებენ მსხვილი ფეოდალები და მაღალი სასულიერო წოდების პირები. ასეთია IX-X სს. სასახლეები კახეთში: კვეტერა, ნეკრესი, ვანთა, ვაჩნაძიანი, ჭერემი;¹⁸⁷ ამავე პერიოდის სასახლე ზემო ნიქოზში;¹⁸⁸ მათსავე რიცხვს მიეკუთვნება XIII საუკუნით დათარიღებული "მონასტრის" სატრაპეზო პირღებულის კომპლექსში.¹⁸⁹

შედარებით გვიანდელია კახთა მეფე ლევანის (1520 – 1574) სასახლე; საბატუსიშვილის სასახლე (XVIII ს.) ნინოწმინდაში;¹⁹⁰ ხობის მონასტრის სასახლე (XVIII ს.) დასავლეთ საქართველოში;¹⁹¹ "გარიყულა" ქართლში (XIX ს. 50-იანი წლები).¹⁹²

აღნიშნულ ნაგებობებს ახასიათებს გეგმის ერთგვაროვანი სტრუქტურა; სართულიანობა (იშვიათი გამონაკლისის გარდა სასახლეები ორსართულიანია); ფუნქციური დანაწილება სართულების მიხედვით (ქვედა სართული - სამეურნეო.

ზედა - საცხოვრებელი და სადარბაზო); ბრტყელი გადახურვები ინტერიერში; აივნების, ღია ტერასების და კიბეების მოწყობა.

ნაგებობებს მეორე სართულზე აუცილებლად გააჩნდა მოზრდილი დარბაზი, რომელსაც ორივე მხრიდან ემიჯნება მცირე ზომის ოთახები. ზედა სართულზე ასასვლელად გამოიყენებოდა გარედან მიშენებული კიბე. დიდი ყურადღება ექცეოდა ადგილმდებარეობის შერჩევასაც. სასახლე იდგმებოდა მაღალ ადგილზე, საიდანაც ფართო პანორამა იშლებოდა.

განვიხილოთ, როგორ ეხმიანება ამ ზოგად მახასიათებლებს იოანე ბოდბელის სასახლე. ორი ეპოქის მიჯნაზე აგებული, იგი ყველაზე გვიანდელია ზემოთ ჩამოთვლილ სასახლეებს შორის, თუმცა ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ მისი მაშენებელი უფრო მეტად XVIII საუკუნის ტრადიციის მატარებელია.

ნაგებობის მდებარეობა, სამშენებლო მასალა

სასახლის ადგილმდებარეობა ტრადიციულია. იგი დგას მონასტრის შემადგენელ ადგილზე, საიდანაც იშლება ფართო ხედები. დასავლეთით – ალაზნის ველზე. აღმოსავლეთით – მუხის ხეობით დაბურული გორაკებისკენ, ხოლო სამხრეთით მონასტრის მთავარი ტაძრისკენ. შესაბამისად, შენობის სამი მხარე გახსნილი იყო ღიობებით. ზურგის მხრიდან მას ჰქონდა მცირე ეზო, სადაც ბაღი იყო გაშენებული.

ტრადიციულია აგრეთვე სამშენებლო მასალის შერჩევა. ფასადები რიყის ქვისაა, აგურით ინტერიერში ამოყვანილია საპასუხსაგებო ნაწილები (თაღები, ნიშები) და კედლები. რიყის ქვის და აგურის ასეთი განაწილება კახეთის არქიტექტურის შუა ფეოდალური ხანისათვისაა დამახასიათებელი.

გეგმა, სათავსების ფუნქციური დანაწილება

ტრადიციასთან კავშირს არ წყვეტს ნაგებობის გეგმა, რომელიც ანფილადურია, ორ მწკრივად დალაგებული სათავსებით, სადაც წინა რიგში საგანგებოდ

გამოყოფილი დიდი ოთახით შუაში, ხოლო კიდურა ნაწილებში – მცირე სათავსებით. პირველი და მეორე სართულის წინა რიგის სათავსების განლაგება ერთმანეთის იდენტურია. ეს ფორმულად ქცეული სქემა საუკუნეების მანძილზე გრძელდება. ამას უნდა დაემატოს პირველი და მეორე სართულების დამაკავშირებლად გარედან კიბის მიშენება.

რაც შეეხება ფუნქციას, აქაც არ იცვლება სურათი. მართალია, იოანე ბოდბელი პირველ სართულზე „სტუმართ სადგომ“ ოთახებს ათავსებს, მაგრამ ამ სართულის უმეტესი ფართობი არასაცხოვრებელია. ცენტრალური ნაწილი საჯინიბოს უკავია. საჯინიბოსა და სასტუმრო ოთახების ერთმანეთის გვერდზე მოთავსებასთან დაკავშირებული გარკვეული უხერხულობა დამლეულია შესასვლელების მკვეთრად გამიჯვნით მათ შორის.

მეორე სართულის წინა რიგის სათავსები საცხოვრებლად და სადარბაზოდ იყო გამოყენებული, რაც ასევე ტრადიციასთანაა დაკავშირებული. მეორე რიგის ცენტრალური ნაწილი ეკავა დამხმარე სამეურნეო სათავსებს, სადაც სხვადასხვა საყოფაცხოვრებო ინვენტარი ინახებოდა, ხოლო ამ რიგის კიდურა ნაწილებში ერთი მხრივ იოანე ბოდბელის ოთახი იყო, ხოლო მეორე მხრივ – კარის ეკლესია.

სასახლის უკანა ეზოში განთავსებული იყო დამხმარე სამეურნეო სათავსები: სამზარეულო, სახაბაზო, საზაფხულო თავლა და სხვა.

შიდა სივრცე, ფასადები

სასახლის საცხოვრებელი ოთახების შიდა სივრცეზე მხოლოდ პირველი სართულის კიდურა ოთახების და ნაწილობრივ მეორე სართულის „ყიზილბაშური ოთახის“ მიხედვითღა შეიძლება მსჯელობა (იოანე ბოდბელის სამყოფი ორი ოთახი და მისაღები დიდი ოთახი ადრინდელ გადაკეთებას შეეწირა).

შემორჩენილი ოთახების შიდა სივრცე და პროპორცია დამორებულია შუა საუკუნეების სასახლეების მონუმენტურობისაგან. აქ უფრო მეტი კამერულობა

იგრძნობა. სივრცე კომპაქტურია და შეკუმშული. ინტერიერის აღქმაში მონაწილეობს კედლების ორ იარუსად დანაწევრებული სხვადასხვა მოყვანილობის თახჩები და კარსარკმლები. ფერწერის არსებობა შენობის გახსნის დროს არ გამოვლინდა. კედლები გაჯის თხელი ფენით იყო დაფარული. არც იოანე ბოდბელი ახსენებს თავის ანდერძში მოხატულობის შესახებ რაიმეს.

გაუგებარია რატომ გამოყოფს სხვა სათავსებიდან სამხრეთ-აღმოსავლეთის სათავსს, რომელსაც იგი „ყიზილბაშურს“ უწოდებს.

ირანული ხუროთმოძღვრული ფორმების გავლენა საქართველოში გვიანი შუა საუკუნეების საქართველოში ცნობილი ფაქტია. „კახეთში ეს ცვლილებები XVI საუკუნიდან დამკვიდრდა, ქართლში კი ყველა ნიშნის მიხედვით, ირანულ ზნე-ჩვეულებათა დანერგვა სწირდ ირანელთა მიერ მეფედ დასმული როსტომის დროიდან იწყება. . . . ამასთანავე, მაინც უეჭველია (მცირერიცხოვან ნიმუშთა მიხედვითაც), რომ ფეოდალთა და, ზოგჯერ მეფეთა სასახლეებიც ინარჩუნებს გარკვეულ კავშირს ტრადიციასთან. ხშირად, როგორც ჩანს, ირანული მოდა გაფორმების ფარგლებს არ სცილდებოდა. შენობის გეგმა და მასები კი ძველებურ ხაზს აგრძელებდა“. ¹⁹³

ბოდბელისეულ „ყიზილბაშური“ ოთახის კედლები ისევეა დანაწევრებული ორ სართულად განლაგებული ნიშებითა და კარ-სარკმლებით, როგორც სასახლის ყველა დანარჩენი სათავსი. განსხვავებულია მხოლოდ ზედა იარუსის შეისრული თაღები. ორ რეგისტრად გაყოფილი შეისრული ნიშები, როგორც ვიცით, ირანული მოტივია, რომელიც გვიანი შუა საუკუნეების არაერთ სასახლეში გვხვდება, მაგრამ XVIII საუკუნის ბოლოს იცვლება სწორკუთხა მოხაზულობის კედლის თახჩებით, რასაც ვხედავთ ნინოწმინდაში, საბა ტუსიშვილის სასახლეში.

ბოდბელისეულ „ყიზილბაშური“ ოთახში შეისრული ფორმის გამოყენება არ ცვლის საერთო შთაბეჭდილებას. თუ ადრინდელ ნიმუშებში ეს ფორმა შიდა სივრცის ორგანიზებაში აქტიურად მონაწილეობდა, ბოდბეში იგი მხოლოდ კედლის დამანაწევრებელ ელემენტად იქცა. ამაში სათავსის პროპორციის გარდა, მისი ბრტყელი გადახურვაც მოქმედებს.

ბოდბეში სასახლის ორივე სართული ბრტყელჭერიანია. აქ არ არის კამაროვანი გადახურვა, რაც საქართველოს გვიანი შუა საუკუნეების „ყიზილბაშური რიგის“ საერო ნაგებობებში გვხვდება. შიდა სივრცეც შეკუმშულია და კომპაქტურია. ასეთ ვითარებაში კედლების ნიშებით დამუშავება სხვა მხატვრულ დატვირთვას იძენს.

როგორც ზევით მოყვანილი აღწერილობიდან ჩანს, იოანე ბოდბელის „ყიზილბაშური“ ოთახის ავეჯით გაწყობაც არ არის აღმოსავლური ხასიათის. ამ სათავსის შიდა სივრცის გადაწყვეტა, მორთულობა და ავეჯი უფრო მეტად ევროპულს უახლოვდება. ამკარად ჩანს, რომ უკვე სხვა დროა და სასახლის მაშენებელის დახასიათება ნაგებობის ერთ-ერთი სათავსის „ყიზილბაშური“ ხასიათის შესახებ რეალურად არ შეესაბამება სინამდვილეს.

საინტერესოა დავით ინანიშვილის შეფასება იოანე ბოდბელის სასახლის შესახებ: „არს სასახლე ორგვარი – რუსთა და ყიზილბაშთა გვარისა, ერთად“. შეფასება მნიშვნელოვანია, მაგრამ იგი პირდაპირი მნიშვნელობით არ უნდა გავიგოთ. როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ბოდბელის სასახლეს სპარსული ხასიათი არ აქვს. მით უმეტეს, იგი არც რუსულია.

აღსანიშნავია სასახლის მეორე სართულის ხის რიკულებიან აივნის რიგში ჩართული წრიული მოყვანილობის კოლონები. ეს კლასიციკლური და ადგილობრივი ტრადიციის შრეწყმის ერთ-ერთ ადრეული და მხატვრულად არც თუ გამართლებული მაგალითი უნდა იყოს.

ამასთან დაკავშირებით უნდა აღინიშნოს იოანე ბოდბელის მიერ დავით გარეჯში, იოანე ნათლისმცემლის მონასტერში აგებული, მოჭიქული აგურით შემკული კოშკი და მისივე ოთახი, სადაც წრიული მოხაზულობის კოლონებია გამოყენებული. იოანე მაცაშვილი ამ მონასტერში მოღვაწეობდა დაახლოებით მეთვრამეტე საუკუნის სამოცდაათიან წლებში, არქიდიაკონის ხარისხში. დავით გარეჯში არსებული ოთახი მოხატული იყო აღმოსავლურ ტიპის ორნამენტული მორთულობით. აქ აღმოსავლური მორთულობა შერწყმულია სუფთა დასავლურ კოლონებთან.¹⁹⁴

თუ შეიძლება იოანე ბოდბელის სასახლის აღმოსავლურ ხასიათზე საუბარი, ეს ყველაზე მეტად მის მუშარაბიან შუშაბანდზე ითქმის, რომელიც ზემოთ ხსენებული კოლონების გვერდზე იყო განთავსებული.

შემონახული ფოტოს მიხედვით მუშარაბი დანაწევრებულია არათანაბარი ზომის რეგისტრებად. თითოეული რეგისტრის ნახატი განსხვავებულია. ფოტოზე აშკარად ჩანს აგრეთვე ხის მოძრავი საჩრდილობელი, რომელიც ჩარჩოზე არსებულ დარებზე მოძრაობდა. მუშარაბი გამოცდილი ოსტატის ნახელავს წარმოადგენს, რომელსაც, ალბათ, არაერთი ასეთი ნაწარმოები ექნებოდა შექმნილი.

იოანე ბოდბელის სასახლის ფასადების წყობა რიყის ქვის თანაბარი რიგებისაგან შედგებოდა, რომელიც ნალესობით არ უნდა ყოფილიყო დაფარული. სასახლის ერთიან ბლოკში მოქცეული კარის ეკლესიის აღმოსავლეთ ფასადზე ცისფრად მოჭიქული აგურის ჩანართებია. როგორც ჩანს, მოჭიქული აგურის მოხმარებას ბოდბეში ხანგრძლივი ისტორია აქვს.

იოანე ბოდბელის სასახლეს არ გააჩნია სათავდაცვო არქიტექტურისატვის დამახასიათებელი ელემენტები, რაც გარკვეულ ორიენტირს წარმოადგენს ნაგებობის უფრო ზუსტი თარიღის განსაზღვრისათვის.

ქართლში გვიანი შუა საუკუნეების ჰორიზონტალურად გაშლილ სასახლეებში აუცილებელ ატრიბუტს წარმოადგენდა სასახლის გვერდით მდგომი, ან მასზე უშულოდ გადაბმული კოშკი. ასეთებია: ძალინა, კოდისწყარო, ყორნისი, და სხვა.¹⁹⁵

არის მაგალითები, სადაც ორივე ფუნქცია შერწყმულია და ერთ ნაგებობაშია მოქცეული. ასეთია თხინვალი თბილისის მიდამოებში, რუისპირის ადამანთ ციხე და ჯანდიერების ციხე კახეთში. ნინოწმინდაში საბა ტუსისიშვილის სასახლეს კოშკი არ ახლავს, რასაც ვ. ბერიძე იმ გარემოებით ხსნის, რომ აქვე დგას XVI საუკუნის სამრეკლო, რომელსაც სათავდაცვო ფუნქციაც აქვს შეთავსებული. გარდა ამისა კათედრალი გარშემორტყმულია გალავნით. ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ შუა საუკუნეებში კოშკი ფეოდალის აუცილებელ ატრიბუტს წარმოადგენდა, რაც ნინოქმინდელი ეპისკოპოსს არ მოეთხოვებოდა.¹⁹⁶

რა მდგომარეობაა ამ მხრივ ბოდბეში – გვიან შუა საუკუნეებში ბოდბე, ისევე როგორც კახეთის სხვა მხარეები აკლებული იყო ლეკების შემოსევისაგან. ცნობილია

ბოდბელი მიტროპოლიტის კირილე ჯორჯაძის ლეკებთან ბრძოლის დროს დაღუპვის ფაქტი. აქედან გამომდინარე, XIX საუკუნის დასაწყისამდე, რუსების საქართველოში შემოსვლამდე ბოდბეში თავდაცვის აუცილებლობა რეალურად არსებობდა.

ჩვენ ზუსტად ვიცით იოანე ბოდბელის მოღვაწეობის პერიოდი ბოდბეში. ტაძარში არსებული ეპიტაფიის მიხედვით იგი გარდაიცვალა 1837 წელს. სასახლეში სათავდაცვო ელემენტების არქონა უნდა გამორიცხავდეს მის აგებას XVIII საუკუნეში. ნაგებობა XIX საუკუნის დასაწყისს შეიძლება მივაკუთვნოთ.

XIX საუკუნეში, როდესაც ისტორიული კანონზომიერების შედეგად აღარ იყო საჭირო ციხე-დარბაზების და სათავდაცვო ნაგებობების აუცილებლობა, „ქართული ეროვნული არქიტექტურის ტრადიციები, განდევნილი ოფიციალური მშენებლობის სფეროებიდან, „თავს აფარებს“ მხოლოდ საცხოვრებელი სახლის არქიტექტურას, რომელიც დიდ ცხოველუნარიანობას იჩენს.“¹⁹⁷

ანფილადური ტიპი დაედო საფუძვლად ახალ ვითარებაში საცხოვრებლის განვითარებას, რომელსაც ძალიან დიდი ტრადიცია გააჩნდა. იგი „ვითარდება, იცვლება, ეგუება ახალ პირობებს, ახალ სოციალურ ფენებს, განიცდის მთელ რიგ კომპოზიციურ ცვლილებებს და ახალი სახით წარმოგვიდგება XIX საუკუნის საცხოვრებელ სახლებში“.¹⁹⁸

იოანე ბოდბელის სასახლე ქართული საერო ხუროთმოძღვრების მნიშვნელოვან ნიმუშს წარმოადგენს. იგი შემაერთებული რგოლია ძველსა და ახალი დროის საცხოვრებელ არქიტექტურას შორის. ნაგებობაში ჩანს საეპისკოპოსო „პალატებისთვის“ ნიშნული, ადრეული ხანიდანვე მომდინარე ძირითადი ტრადიციული მახასიათებლები, რომლებსაც XIX საუკუნეშიც არ დაუკარგავს მნიშვნელობა

დასკვნა

ჩვენ განვიხილეთ ბოდბის წმინდა ნინოს მონასტრის მთავარი ეკლესია, რომელიც ტრადიციისამებრ, ქართველთა განმანათლებლის, მოციქულთა სწორის

წმინდა ნინოს დაკრძალვის ადგილზეა აგებული. ამასვე ადასტურებს შედარებით გვიანდელი (XVII ს.) საისტორიო საბუთები და ტაძრის მრავალსაუკუნოვანი ისტორია.

წმინდა ნინოს საფლავზე აგებულ უძველეს ეკლესიას, რომელიც საისტორიო წყაროებში და ძველი ქართული ლიტერატურის ძეგლებშია მოხსენიებული, ჩვენამდე არ მოუღწევია. ბოდბის წმინდა გიორგის და წმინდა ნინოს ტაძარი მოგვიანო ხანას მიეკუთვნება. საისტორიო ცნობები მისი აგების შესახებ არ შემონახულა, არც დამკვეთი და მაშენებელია ცნობილი.

საუკუნეების მანძილზე ტაძარმა დიდი ცვლილებები განიცადა, რაც უფრო მეტად, ფასადებს შეეხო. 1980-იან წლებამდე, სანამ სარესტავრაციო სამუშაოები დაიწყებოდა, ბოდბის ტაძარი წარმოადგენდა სამნავიან ბაზილიკას კონტრფორსებით შემაგრებული სამი შვერილი აფსიდით აღმოსავლეთიდან და ნართექსით დასავლეთიდან, კარიბჭეებით გრძივ ფასადებზე და ცრუგუმბათით ცენტრალური ნავის თავზე. სამი ფასადი შელესილი და შეთეთრებული იყო, ხოლო დასავლეთი ფასადი – ჭიქურით დაფარული ფერადოვანი აგურით მოპირკეთებული.

ასეთი სახე მიიღო ტაძრმა დიდი განახლების შემდეგ, რომლის ინიციატორი იყო მაყაშვილი, ბოდბელი იოანე. ამის შესახებ მოგვითხრობს ნართექსიდან ეკლესიაში შესასვლელის თავზე მოთავსებული 1823 წლით დათარიღებული წარწერა.

ქართველ მკვლევართა უმრავლესობის აზრით წერილობით წყაროებში სხვადასხვაგვარად მოხსენიებული გეოგრაფიული პუნქტი - ბოდი, ბუდი, ბოდისი, ბოდინი, სადაც აღესრულა და დაიკრძალა წმინდა ნინო არის ის ადგილი, სადაც ამჟამად მდებარეობს ბოდბის წმინდა ნინოს მონასტერი.

ამ საკითხთან დაკავშირებით არსებობს განსხვავებული აზრი, რომლის გაზიარებაც შეუძლებელია, რადგან იგი ძირითადად აგებულია საისტორიო, ლიტერატურული წყაროების და არქიტექტურული ნაგებობების არასწორ ინტერპრეტაციაზე.

მკვლევართა და მოგზაურთა ინტერესი ბოდბის ტაძრის მიმართ ყოველთვის ძალზე დიდი იყო. XIX საუკუნის მკვლევარები (პლატონ იოსელიანი, დიმიტრი ბაქრაძე, ალექსანდრე ხახანაშვილი, დიმიტრი ფურცელაძე) ნაშრომებში მოცემულია შენობის აღწერა, დათარიღება, და სამხრეთ ფასადზე არსებული წარწერის წაკითხვის მცდელობები, რომლის დროსაც დაშვებული იყო შეცდომები.

XIX საუკუნის ავტორთა მიერ მოყვანილი ისტორიული მონაცემები, რომლებიც ეხება ბოდბის ტაძრის აგება და მის ისტორიას, პირველწყაროს მითითების გარეშეა მოცემული და ხშირად ურთიერთსაწინააღმდეგო ცნობებს შეიცავს.

გიორგი ჩუბინაშვილი, რომელიც კახეთის არქიტექტურისადმი მიძღვნილ ფუნდამენტურ ნაშრომში ბოდბის ტაძარსაც განიხილავს, აღნიშნავს, რომ შენობა მრავალჯერაა გადაკეთებული და ნაგებობის გახსნის გარეშე შეუძლებელია მისი გაღრმავებული კვლევა. მკვლევარის ვარაუდით წმინდა ნინოს ეგვიპტური მიეკუთვნება უძველეს ფენას, რომელიც მოგვიანებით მოაქციეს სამნავიანი ბაზილიკის მოცულობაში.

1979-1989 და და 2002-2003 წლებში ბოდბეში ეტაპობრივად მიმდინარეობდა სარესტავრაციო სამუშაოები, რომლის მიზანი იყო ნაგებობის გვიანდელი ფენების მოხსნა, თავდაპირველი სახის გამოვლენა და დაცვა.

1995 წელს ტაძრის იატაკის გამოცვლასთან დაკავშირებით ტაძრის მთელ პერიმეტრზე, გარდა წმინდა ნინოს ეგვიპტურისა, ჩატარდა არქეოლოგიური კვლევა-ძიება. ჩატარებულმა სამუშაომ აჩვენა, რომ ეკლესია ერთიანადაა აგებული. საშენ მასალად გამოყენებულია აგური (ზომა: 27X27X6სმ.; 26X26X6სმ.; 24X24X6სმ). ეს არის თავიდან ბილომდე აგურის არქიტექტურა. აგურისაა გვიანდელი აღდგენებიც.

არქეოლოგიური სამუშაოთა მსვლელობისას დაფიქსირდა იატაკის რამოდენიმე ფენა. თავდაპირველი იატაკი, შემორჩენილი ფრაგმენტების მიხედვით, იყო აგურით მოგებული და გადალესილი დაფხვნილი აგურნარევი კირხსნარის თხელი ფენით. გამოვლინდა შენობის თანადროული ტრაპეზი. მის ძირში 22 სმ. სიღრმეზე აღმოჩნდა 5 სმ-ის სიმაღლის XVII საუკუნის ვერცხლის ტაკუკი, რომელსაც მუცელზე შემოუყვება მხედრული წარწერა: ("ქ. სვმნ, მდივნის შეწირული წ-ის ნინოს").

აფსიდის ჩრდილო-აღმოსავლეთ ნაწილში პირვანდელი იატაკის დონეზე აღმოჩნდა მწვანე, თეთრი, ყვითლად მოჭიქული IX საუკუნის ფიალა, ბრინჯაოს ზარი და კრამიტის ნატეხი.

1995 წლის არქეოლოგიური გათხრების შედეგად არ დადასტურდა ბოდბის ტაძრის ცენტრალურ საკურთხეველში საფლავის არსებობა. აქ მთელ ფართობზე დედაქანი ხელუხლებელია, გარდა ცენტრალური ნაწილისა, სადაც ტრაპეზია ჩადგმული. ამან ნათელყო, რომ სინამდვილეს არ შეეფერება გიორგი ჩუბუნაშვილის მიერ 1920-იან წლებში დაფიქსირებული ზეპირი გადმოცემა, თითქოს XIX საუკუნეში წმინდა ნინოს წმინდა ნაწილები ტაძრის სამხრეთი ეკვდერიდან ცენტრალურ საკურთხეველში გადაასვენეს.

1979-1989 წწ. მიმდინარეობდა ბოდბის მონასტერში სარესტავრაციო სამუშაოების პირველი ეტაპი. ამ დროს მოიხსნა XIX საუკუნეში აგებული კარიბჭეები, ცრუ გუმბათები და აღმოსავლეთ ფასადთან არსებული კონტრაფორსები; ნართექსის დასავლეთ ფასადს მოშორდა ჭიქურიანი აგურის ფერადოვანი ფენა. გამოვლინდა ეკლესიის ცენტრალური ნავის სამხრეთ კუთხეში არსებული ასომთავრული წარწერა, რომელიც ჭიქურიანი აგურის ფენის ქვეშ იყო მოქცეული. ცენტრალური ნავი და დასავლეთი ფასადი შეილესა ცემენტის ხსნარით

სამუშაოების მსვლელობისას დადგინდა აგრეთვე, რომ ტაძრის ქვედა კორპუსს სამი მხრიდან (გარდა დასავლეთისა) შემოშენებული აქვს 50 სმ-ის სიგანის აგურით ნაგები დამატებითი კედელი. გათხრების დროს გამოიკვეთა თავდაპირველი კანკელის საძირკვლის ანაბეჭდი და ახლანდელი კანკელის რიყის ქვით ნაგები საძირკველი.

2002 – 2003 წწ. მიმდინარეობდა სარესტავრაციო სამუშაოების მეორე ეტაპი ბოდბეში, რასაც წინ უძღოდა ხანგრძლივი დისკუსიები რესტავრაციის მეთოდის შერჩევასთან დაკავშირებით. რესტავრაციის პროექტი ითვალისწინებდა შემდეგ სამუშაოებს: გვიანდელი კედლის მოხსნა ტაძრის ქვედა კორპუსზე; ცემენტის ნალესობის მოხსნა ფასადებიდან; შენობის კონსტრუქციული გამლიერება; დაზიანებული კედლის ზედაპირის აღდგენა ფასადებზე; ღიობების აღდგენა;

ეკლესიის სახურავების დაწევა პირვანდელ დონეზე, კარნიზის აღდგენა და ახალი სახურავის მოწყობა.

გვიანდელი ფენების მოხსნის შემდეგ გამოვლენილმა ახალმა მონაცემებმა ყოველგვარ მოლოდინს გადააჭარბა. თანდათან გამოიკვეთა ტაძრის თავდაპირველი პროპორციები და მხატვრული სახე.

დამატებითი კედლის მიშენება, როგორც ჩანს, სრულდებოდა სწრაფად და დაუდევრად. მისი მოხსნის პროცესში გამოვლინდა მეტად საყურადღებო დეტალები: თავდაპირველი კარნიზი, რომელიც წარმოადგენს ჰორიზონტალურად და კუთხით დაწყობილ აგურის ორ რიგს; ნართექსის გადახურვის პირვანდელი დახრილობა; ნახევარწრიული აფსიდების სახურავების გადახურვის თავდაპირველი დონე.

გაირკვა აგრეთვე, რომ თავდაპირვლად საკურთხევლის აფსიდში სამი სარკმელი იყო. ეს „სამსარკმლიანობა“ შენარჩუნდა დამატებითი კედლის მიშენების შემდეგ, რომელიც მოგვიანებით ამოქოლეს. ზონდაჟებმა აჩვენა, რომ სარკმლები თაღოვანია და სრულდება შირიმის მთლიან ქვაში ამოკვეთილი ღიობის თაღოვანი ნაწილით. აღმოსავლეთ ფასადზე აგურის წყობა სარკმლების ზევით განახლებულია.

თავდაპირველად ნართექსი დასავლეთიდან გახსნილი იყო სამი თაღით. ცენტრალური – ოდნავ შეტეხილი და მაღალი, ხოლო მის ორივე მხარეს – დაბალი ნახევარწრიული თაღები. ამასთან ერთად გაირკვა, რომ ამალღებულია ნართექსის შუა და გვერდითი ნაწილების სახურავები (გამოიკვეთა კარნიზის რამდენიმე დონე).

დადგინდა, რომ განახლებულია ტაძრის ცენტრალური ნავი. ეს გადაკეთება XII საუკუნეში უნდა მომხდარიყო, რასაც შუა ნავის დას. და სამხრ. კედლების შესაყარზე, აგურის წყობაში კუთხით ჩართული ქვის სამხრეთ და დასავლეთ მხარეს მოთავსებული ასომთავრული წარწერაც (წარწერის დასავლეთი ნაწილი რესტავრაციის პირველი ეტაპის დროს გამოვლინდა) ადასტურებს. მისი შინაარსიდან ირკვევა, რომ დავით აღმაშენებლის ძის დემეტრეს მეფობის ხანაში (1125-1156), ექვს თვეში განუახლებიათ ტაძარი. ამ დროს შენარჩუნებული იქნა ნაგებობის პროპორცია, სარკმლების განლაგება და კამარის მოხაზულობა.

ნართექსის შუა, ამალღებული ნაწილის ცენტრში გამოვლინდა სწორკუთხა მოხაზულობის სახატე ნიშა. გვიანდელი კედლისაგან და ცემენტის ნალესობისაგან ფასადების განთავისუფლების შემდეგ დაზიანებული კედლის სიბრტყის აღდგენა მოხდა სპეციალურად დამზადებული აგურით კირის ხსნარის გამოყენებით.

სამუშაოთა მსვლელობისას გაირკვა, რომ თითქმის ყველა დიობი დაზიანებული, ან გადაკეთებულია. მხოლოდ ცენტრალური აფსიდის გვერდითი, ახლად გამოვლენილი ორი სარკმლია შენარჩუნებული პირვანდელი სახით ფასადზე. გვიანდელი კედლის მოხსნის შემდეგ დაზუსტდა სამხრეთი და ჩრდილოეთი შესასვლელების გაფორმება. რესტავრაციის შედეგად შენობა განთავისუფლდა გვიანდელი ფენებისაგან, გამოიკვეთა მისი თავდაპირველი პროპორცია და ხუროთმოძღვრული ფორმები.

ბოდბის ხუროთმოძღვარი კლასიკური ტრადიციების ერთგულია, მაგრამ მის მიერ აგებულ შენობაში გარდამავალი ხანის თავისებურებებიც ჩანს. ამავე დროს, შეინიშნება ცხოველხატული ტენდენციების გავლენა. ყოველივე ამის გათვალისწინებით ნაგებობა დაახლოებით IX საუკუნის დასასრულით შეიძლება დავათარილოთ.

გეგმის თვალსაზრისით იგი არ წარმოადგენს რაიმე განსაკუთრებულ კომპოზიციას. აქ კარგად ჩანს ქართულ სახელოვნებათმცოდნეო ლიტერატურაში არაერთგზის აღნიშნული გუმბათოვანი ნაგებობის გავლენა ბაზილიკურ შენობებზე. იგი იმ დროსაა აგებული, როდესაც ბაზილიკური და გუმბათიანი ნაგებობების თანხვედრა მეტად თვალსაჩინოა. სახეზეა ბაზილიკის მაქსიმალურად მიახლოება ცენტრულ შენობებთან. მათი გეგმები იდენტურია, თუმცა სივრცობლივი გადაწყვეტის წყალობით თითოეული მათგანი ინდივიდუალობას ამჟღავნებს.

ბოდბის მშენებელი ინტერიერში იყენებს სხვადასხვა მოხაზულობის კონსტრუქციებს – ნახევარწრიული და შეისრული თაღები, შეისრული და ცილინდრული კამარები. მიუხედავად ფორმათა სხვადასხვაობისა, ინტერიერი ერთიანია. ოსტატი მძლავრი, პლასტიკურად ნაძერწი ფორმების მეშვეობით აღწევს სრულ ჰარმონიულობას. ფორმათა მრავალსახეობას იგი მხოლოდ გადამხურავ კონსტრუქციებში იყენებს.

შიდა სივრცის აღქმაში ამჟამად დიდ როლს ასრულებს ფერწერა, რომელიც XIX საუკუნეშია შესრულებული. თავდაპირველად ტაძარი მოუხატავი იყო და ცხადია, სივრცის აღქმა უფრო მეტად იყო ხუროთმოძღვრულ ფორმებზე დამოკიდებული.

ფასადები ხასიათდება მასათა პროპორციული შეთანხმებით და სისადავით. შიდა სივრცის ყოველი მონაკვეთი, გარედან თავისუფლად იკითხება. იქნება ეს სამი შვერილი აფსიდი, ნართექსის სამნაწილიანი მოცულობა, თუ ბაზილიკის ნაგები.

ცალკე საკითხია სხვადასხვა ფერის ჭიქურიანი აგურის მოხმარება, რომლითაც დაფარული იყო დასავლეთი ფასადი სარესტავრაციო სამუშაოებამდე. მსგავს მოვლენას ქართულ სატაძრო არქიტექტურაში ბოდბემდე ადგილი არ ჰქონია. ამ მხრივ იგი ჩვენამდე მოღწეულ ერთადერთ მაგალითს წარმოადგენდა.

ფერადოვნება ყოველთვის იყო ქართული არქიტექტურის დამახასიათებელი თვისება. არც კერამიკის გამოყენებაა უჩვეულო ძველი ქართული ხუროთმოძღვრებისათვის. დეკორაციული მიზნებისათვის საქართველოში ადრეული ხანიდანვე აწარმოებდნენ მოჭიქულ აგურს. კერამიკული ჩანართები ამშვენებს XIII საუკუნის დასაწყისის ტიმოთესუბნის გუმბათის ყელს. ოზაანის ამაღლების ეკლესიის საკურთხევლის აფსიდი კერამიკული ფილებით იყო დაფარული, ხოლო სახურავი - მწვანე და ყავისფერი მოჭიქული კრამიტით.

თუ გავითვალისწინებთ კერამიკული წარმოების განვითარების გზას და ბოდბის ტაძრის განახლების პერიოდებს, დასავლეთი ფასადის ჭიქურიანი აგურით შემკობა დაახლოებით XIV – XVI საუკუნეებში უნდა მომხდარიყო.

შესაძლოა, ეს იყოს შედეგი იმ მხატვრული ტენდენციების ხორცშესხმისა, რასაც ამავე ეპოქაში, ოლონდ სხვა მასალაში (ქვაში) ახერხებდნენ ოსტატები. რა თქმა უნდა, უკანასკნელ პლანზე არც ჩვენთვის უცნობი დამკვეთი იქნებოდა.

ბოდბის ტაძარი თავისი მნიშვნელობიდან გამომდინარე, როგორც მოციქულთა სწორის საფლავის ზედა ეკლესიისა, მისაბადი უნდა გამხდარიყო.

ნაწილობრივ ამით უნდა აიხსნებოდეს მისი მსგავსება ქრონოლოგიურად და ტერიტორიულად ახლოს მდგომი სანაგირის ღმრთისმშობლის და ოზაანის

ამაღლების ეკლესიებისა. უფრო რთულად ასახსნელია ორი საუკუნის შემდეგ აგებული ყინცვისისა და ტიმოთესუბნის ტაძრების განხილვისას შენიშნული მსგავსებები. ამოსავალი აქაც ბოდბის ტაძარი უნდა იყოს.

ბოდბე ისტორიულად ჰერეთს მიეკუთვნება. პოლიტიკურად ეს მხარე გარკვეულ პერიოდში დამოუკიდებლობისაკენ ისწრაფვოდა და აღწევდა კიდეც ამას, მაგრამ კულტურულად იგი მჭიდრო კავშირში იყო საქართველოს სხვა მხარეებთან, განსაკუთრებით კახეთთან, რაც არქიტექტურაშიც ვლინდება.

VII-X საუკუნეებში აქ ერთმანეთს ეცილებოდა მონოფიზიტური და ქალკედონური მიმდინარეობები. ეს ბრძოლა ქართული ეკლესიის გამარჯვებით დასრულდა, რაც დიდი ხნით ადრე დაწყებული პროცესის შედეგს წარმოადგენდა და ქართული სახელმწიფოებრიობის გამარჯვებას ნიშნავდა.

შესაძლებელია, წმინდა ნინოს საფლავზე ახალი ეკლესიის მაშენებლები ყოფილიყვნენ ძველი კამბეჩოვანის მფლობელები, ხორნაბუჯის ერისთავები, რომლებიც დიდი შეძლების გამო „მთავრად“ იწოდებოდნენ.

საფიქრებელია, რომ ბოდბის ტაძარმა და მასთან ერთად ოზაანის ამაღლების ეკლესიამ სხვა გარემოებებთან ერთად, ნაწილობრივ განაპირობა ყინცვისის და ტიმოთესუბნის მხატვრული სახე, შიდა სივრცის ორგანიზაცია და ცალკეული ხუროთმოძღვრული ფორმებიც (ყინცვისის და ბოდბის ტაძრის „ღია“ ნართექსები, რომელსაც ნაკლებად ეძებნება პარალელები).

ყინცვისის მოხატულობის შესწავლასთან დაკავშირებით უნდა აღინიშნოს, რომ როგორც 2000-2001 წელს, სარესტავრაციო სამუშაოების მსვლელობისას, დადგინდა, რომ ტაძრის სამხრეთ-დასავლეთი ბურჯის ზედა ნაწილში წარმოდგენილია წმინდა ნინოს ფიგურა, რომელსაც ცალ ხელში ჯვარი უჭირავს, ხოლო მეორეში – წიგნი. მოხატულობის პროგრამის შინაარსში ანტიმწვალებლური სულისკვეთება იგრძნობა.

ამ დროს. ე.ი. XII-XIII საუკუნეების მიჯნაზე მონოფიზიტობასთან ბრძოლა საკმაოდ აქტუალური ყოფილა საქართველოში. ასეთ ვითარებაში წმინდა ნინოს საფლავზე აგებული ეკლესიის გავლენა არ უნდა იყოს გასაკვირი, რასაც ვხედავთ ყინცვისში და ტიმოთესუბანში.

ანტონ ჭყონდიდელთან (ყინცვისის ტაძრის ქტიტორი) და შალვა ახალციხელთან (ტიმოთესუბნის სავარაუდო ქტიტორი) ერთად თუ გავიხსენებთ ძველ კამბეჩანში დამკვიდრებულ ბაგრატიონებს (წმინდა ნინოს საფლავზე აგებული ეკლესიის სავარაუდო ქტიტორებს), მათ აერთიანებს სამეფო ხელისუფლებისადმი და მართლმადიდებლობისადმი დიდი ერთგულება, რაც საბოლოო ჯამში ქართული სახელმწიფოებრიობისადმი ერთგულებას ნიშნავდა. მათი აგებული ტაძრებიც ამის დადასტურებად შეიძლება ჩაითვალოს.

სასახლე

ბოდბეში საუკუნეების მანძილზე მოქმედებდა საეპისკოპოსო კათედრა. ბუნებრივია, საეპისკოპოსო სასახლეს აქვე უნდა ყოფილიყო. წერილობითი წყაროების მიხედვით XVIII საუკუნეში ეპისკოპოსის სასახლე მდებარეობდა მთავარ ტაძართან ახლოს.

2003 წელს ბოდბის მონასტერში გაიხსნა საეპისკოპოსო სასახლე, რომელიც XX საუკუნის დასაწყისში აგებულ სამსართულიან შენობაშია ჩაფლული. შემონახულია მთლიანი შენობის დაახლოებით სამოცი პროცენტი. დიდი დანაკარგების გამო სასახლის რესტავრაცია შეუძლებელი აღმოჩნდა.

საარქივო დოკუმენტების მიხედვით გაირკვა, რომ იგი ბოდბელი მიტროპოლიტის იოანე მაცაშვილის (1743 – 1837) მიერაა აგებული. იოანე ბოდბელი კახეთის სახელოვან მღვდელმთავართა ტრადიციის გამგრძელებელი იყო – ძლიერი პიროვნება შორსჭვრეტელი, უხვი და მოწყალე, რომლებიც აქტიურ როლს ასრულებდნენ როგორც საეკლესიო, ასევე საზოგადოებრივ ცხოვრებაშიც.

სასახლის თავდაპირველი სახის წარმოსადგენად უძვირფასეს ცნობებს გვაწვდის მის მიერ 1836 წელს შედგენილი ანდერძი, სადაც ავტორი ზედმიწევნით ზუსტად აღწერს შენობას. ამ შენობას XIX საუკუნეში) მოიხსენიებს აგრეთვე დავით ინანიშვილი (ბატონიშვილი ვახუშტის ნაშრომის გადამწერი).

შენობა, რომელიც მოიცავს იოანე ბოდბელის სასახლეს, დგას ბოდბის ტაძრის ჩრდილოეთით, მონასტრის ზედა ტერასაზე, საიდანაც შესანიშნავი ხედები იხსნება. ნაგებობა წინა მხრიდან სამსართულიანია, ხოლო ზურგის მხრეს –

ორსართულიანი. საბჭოთა პერიოდში ამ შენობაში ჯერ საავადმყოფო იყო განთავსებული, შემდეგ- მხარეთმცოდნეობის მუზეუმი.

იოანე ბოდბელის სასახლე მიეკუთვნება საცხოვრებლის ანფილადურ ტიპს, რომელის ადრეული ნიმუშები ჯერ კიდევ IX-X სს. მოიპოვება საქართველოში. შენობის გეგმა წაგრძელებული სწორკუთხედის მოყვანილობისაა, სადაც სათავსები ორ მწკრივად, ერთმანეთის გასწვრივაა დალაგებული. საშენ მასალად გამოყენებულია რიყის ქვა და აგური.

ორივე სართულზე წინა მხარეს შენობას გააჩნდა ლოჯია-აივანი, ხოლო მეორე სართულის აივანი, ხოლო სამხრეთ-დასავლეთ კუთხეში – მუშარაბიანი შუშაბანდი. პირველ და მეორე სართულს შორის კავშირი გარედან მიშენებული კიბით ხორციელდებოდა. პირველი სართულის წინა რიგის ოთახებს ჰქონდა საცხოვრებელი და სამეურნეო ფუნქცია. ამ სართულის უკანა რიგის სათავსები მხოლოდ სამეურნეო მიზნებისთვის გამოიყენებოდა.

შენობის მეორე სართულის დასავლეთი ნაწილის ორი ოთახი იოანე ბოდბელის სამყოფს წარმოადგენდა. მეორე სართულის წინა რიგის ცენტრალური ნაწილში დიდი დარბაზი იყო განთავსებული "ზალაზედ მობმული ოთახი ყიზილბაშური," როგორც მას იოანე ბოდბელი უწოდებს, ამ რიგის აღმოსავლეთ მხარეს იყო მოქცეული.

სასახლის მეორე სართულის მეორე რიგში, გეგმის დონეზე შემორჩენილია რამდენიმე სათავსი, რომელიც აღმოსავლეთით სრულდება ღმთისმშობლის მიძინების სახელობის პატარა დარბაზული ეკლესიით. ორივე სართული ბრტყელადაა გადახურვა. შენობა დახურული იყო ოთხკალთა, კრამიტით დაბურული სახურავით.

ინტერიერში კედლები დანაწევრებული იყო ხის სარტყელებით დაყოფილი, ორ იარუსად დალაგებული კარ-სარკმლებით. სასახლე გაწყობილი იყო ქართული და ევროპული ავეჯით, ფარდაგებითა და ხალიჩებით. ჭურჭლეულიდან ანდერძის ტექსტში ფიგურირებს სპილენძის ტაშტები და თუნგები, ვერცხლის დანაჩნგალი, "საქსონის თევზები" და სხვა. ინტერიერში კედლები ადგილ-ადგილ გაჯით იყო შელესილი.

ბოდბეში სასახლის გეგმარება ძველ ტრადიციაზე დამყარებული. იგივე ითქმის სამშენებლო მასალაზე, ადგილმდებარეობის შერჩევაზე და სათავსების ფუნქციურ დანაწილებაზე.

იოანე ბოდბელის გარდაცვალების შემდეგ (1837წ.) სასახლე ერთ ხანს უცვლელად იდგა. XIX საუკუნის მეორე ნახევრიდან ხდება მისი სხავადსხვა სახის გასაკეთებები. ერთ ხანს აქ ქალთა სკოლაც იყო განთავსებული. XIX-XX სს. მიჯნაზე მთლიანად მოხსნეს ნაგებობის ლოჯია-აივანი და შენობას დაადგეს მესამე სართული.

შუაფეოდალურ ხანაში და გვიან შუა საუკუნეებში ამგვარ საცხოვრებელს აგებენ მსხვილი ფეოდალები და მაღალი სასულიერო წოდების პირები. ასეთია IX-X სს. სასახლეები კახეთში: კვეტერა, ნეკრესი, ვანთა, ვაჩნაძიანი, ჭერემი; ამავე პერიოდის სასახლე ზემო ნიქოზში; მათსავე რიცხვს მიეკუთვნება XIII საუკუნით დათარიღებული "მონასტრის" სატრაპეზო პირღებულის კომპლექსში.

შედარებით გვიანდელია კახთა მეფე ლევანის (1520 – 1574) სასახლე; საბა ტუსიშვილის სასახლე (XVIII ს.) ნინოწმინდაში; ხობის მონასტრის სასახლე (XVIII ს.) დასავლეთ საქართველოში, "გარიყულა" ქართლში (XIX ს. 50-იანი წლები).

აღნიშნულ ნაგებობებს ახასიათებს გეგმის ერთგვაროვანი სტრუქტურა; სართულიანობა (იშვიათი გამონაკლისის გარდა სასახლეები ორსართულიანია); ფუნქციური დანაწილება სართულების მიხედვით (ქვედა სართული - სამეურნეო. ზედა - საცხოვრებელი და სადარბაზო); ბრტყელი გადახურვები ინტერიერში; აივნების, ღია ტერასების და კიბეების მოწყობა.

ნაგებობებს მეორე სართულზე აუცილებლად გააჩნდა მოზრდილი დარბაზი, რომელსაც ორივე მხრიდან ემიჯნება მცირე ზომის ოთახები. ზედა სართულზე ასასვლელად გამოიყენებოდა გარედან მიშენებული კიბე. დიდი ყურადღება ექცეოდა ადგილმდებარეობის შერჩევასაც. სასახლე იდგმებოდა მაღალ ადგილზე, საიდანაც ფართო პანორამა იშლებოდა.

მიტროპოლიტ იოანე მაცაშვილის სასახლეში ყველა ზემოთ ჩამოთვლილი ნიშანი სახეზეა, თუმცა შემორჩენილი ოთახების შიდა სივრცე და პროპორცია დამორებულია შუა საუკუნეების სასახლეების მონუმენტურობისაგან. აქ უფრო

მეტი კამერულობა იგრძნობა. სივრცე კომპაქტურია და შეკუმშული. ინტერიერის აღქმაში მონაწილეობს კედლების ორ იარუსად დანაწევრებული სხვადასხვა მოყვანილობის თახჩები და კარსარკმლები. ინტერიერის ამგვარი დანაწილება ირანული არქიტექტურისათვისაა დამახასიათებელი, მაგრამ ბოდბის საეპისკოპოსო სასახლის პროპორცია ბრტყელ გადახურვასთან ერთად სხვაგვარ, უფრო ევროპული არქიტექტურის განწყობას ქმნის.

თუ შეიძლება იოანე ბოდბელის სასახლის აღმოსავლურ ხასიათზე საუბარი, ეს ყველაზე მეტად აწ უკვე აღარ არსებულ მუშარაბიან შუშაბანდზე ითქმის, რომელიც გასაოცარი ოსტატობით იყო შესრულებული.

იოანე ბოდბელის სასახლეს არ გააჩნია სათავდაცვო არქიტექტურისათვის დამახასიათებელი ელემენტები, რაც გარკვეულ ორიენტირს წარმოადგენს ნაგებობის უფრო ზუსტი თარიღის განსაზღვრისათვის.

ჩვენ ზუსტად ვიცით იოანე ბოდბელის მოღვაწეობის პერიოდი ბოდბეში. ტაძარში არსებული ეპიტაფიის მიხედვით იგი გარდაიცვალა 1937 წელს, 94 წლის ასაკში. აქედან 54 წელი, ე.ი. 1883 წლიდან 1937 წლის ჩათვლით ბოდბეში მოღვაწეობდა.

სასახლეში სათავდაცვო ელემენტების არქონა უნდა გამორიცხავდეს მის აგებას XVIII საუკუნეში. ნაგებობა XIX საუკუნის დასაწყისს შეიძლება მივაკუთვნოთ.

იოანე ბოდბელის სასახლე ქართული საერო არქიტექტურის მნიშვნელოვან მაგალითს წარმოადგენს. იგი შემაერთებელი რგოლია ძველსა და ახალი დროის საცხოვრებელ არქიტექტურას შორის. ნაგებობაში ჩანს საეპისკოპოსო „პალატებისთვის“ ნიშნული, ადრეული ხანიდანვე მომდინარე ძირითადი ტრადიციული მახასიათებლები, რომლებსა XIX საუკუნეშიც არ დაუკარგავს მნიშვნელობა.

შენიშვნები

1. თ. თოდრია, ქიზიყის ისტორიული გეოგრაფიის საკითხები, საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის კრებული, ტ. VI, თბ., 1982, გვ., 79;
დ. მუსხელიშვილი, ციხე – ქალაქი უჯარმა, თბ., 1966, გვ., 44;
დ. მუსხელიშვილი, ქიზიყის ძველი ისტორია, თბ., 1997; თ. პაპუაშვილი, ჰერეთის ისტორიის საკითხები, თბ., 1970, გვ., 126 – 127; ივ. შაიშმელაშვილი, ქიზიყი, თბ., 1973, გვ., 42 – 62; ლ. მირიანაშვილი ბოდისი, ბოდბის ლოკალიზაციისა და წმინდა ნინოს ნეკროპოლისის საკითხისათვის, თსუ-ს სიღნაღის (კახეთის) ფილიალის სამცხ. შრ. კრ. , V, 2004
2. იოანე ბაგრატიონი, ქართლ-კახეთის აღწერა, თბ., 1986, გვ. 108
3. С.Какабадзе, Ниноцмидский памятник, Бюллетень Кавказского историко – археологического института в Тифлисе, № 4, Тифл., 1928, გვ.6
4. გ. ჩუბინაშვილი, ქართული ხელოვნების ისტორია, ტ. I, ტფილისი., 1936, გვ., 69-74; Г. Н . Чубинашвили, Архитектура Кахетии, Тб., 1959, გვ.. 83-86; ვ. ბერიძე, ძველი ქართული ხელოვნება, თბ., 1974, გვ., 28-29; დიმიტრი თუმანიშვილი, აღმოსავლეთქრისტიანული ხუროთმოძღვრების ტიპოლოგიის შესახებ. მისსავე წიგნში: წერილები, ნარკვევები, თბ., 2001, გვ., 4-12
5. ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, ტ. II, თბ., 1948 გვ., 37; თ. პაპუაშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ., 127
6. ბ. მჭედლიშვილი, ქალაქ უჯარმისა და დაბა ბოდის ლოკალიზაცია, მეგლის მეგობარი, 1968, გვ., 51-57
7. ციციანო ჩაჩხუნაშვილი, მერაბ ძნელაძე, ლალი ახალაია, ახალი მონაცემები ბოდბის წმ. ნინოს ეკლესიის შესახებ, კრებულში: სვეტიცხოვლობისადმი მიძღვნილი პირველი სამეცნიერო კონფერენცია 11-13 ოქტომბერი, 1995, თბ., 1998, გვ. 392
8. ზურაბ კიკნაძე, თენგიზ მირზაშვილი, ნინოწმინდას უჯარმის კარსა, "ლიტერატურული საქართველო, 1988, 27, გვ., 5
9. П.Иоселиани, Путевые записки по Кахетии, Тифл. 1846, გვ., 29-30

10. მ. საბინინი, საქართველოს სამოთხე, პეტერბურდი, 1882, ბოლო გვერდზე მოთავსებული ილუსტრაცია
11. ჯიბო ლომაშვილი, ვლადიმერ აბრამიშვილი, ბოდისა და ბოდბის შესახებ, "ცისკარი", 1972, 4, გვ., 127-138
12. ლადო მირიანაშვილი ბოდისი, ბოდბის ლოკალიზაციისა და წმინდა ნინოს ნეკროპოლისის საკითხისათვის, თსუ-ს სიღნაღის (კახეთის) ფილიალის სამცნ. შრ. კრ. , V, 2004, გვ 41-60
13. იქვე, გვ., 57-58
14. მერაბ მამარდაშვილი, საუბრები ფილოსოფიაზე, თბ., 1992, გვ., 168
15. П.Иоселиани, Путевые записки по Кахетии, Тифл. გვ., 129-141.
16. Муравьев, Грузия и Армения, ч. 1, спб, 1848, გვ., 129-132
17. Дм. Бакрадзе, Кавказ в древних памятниках христианства, Тифл., 1875, გვ., 40-41
18. Д. Пурцеладзе, Историко-археологическое описание Бодбийского собора, Тифл., 1888, გვ., 3-20
19. А. С. Хаханов, Экспедиция на Кавказ 1892, 1892 и 1895 г. – Материалы по Археологии Кавказа, Вып. IV, М.1898, გვ., 20-21
20. Почитание св, Нины во Франции, Весь Кавказ, Тифл. 1903, გვ., 51
21. Г. Н. Чубинашвили, Архитектура Кахетии, Тб., 1959, გვ., 83-86
22. ნათელა ჯაბუა, სამნავიანი ბაზილიკის არქიტექტურული ტიპი საქართველოში, ავტორეფერატი ხელოვნებათმცოდნეობის კანდიდატის სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად, თბ., 1995
23. მათა ნეზირიძე, უცხოელ მოგზაურთა ცნობები ბოდბეს წმინდა ნინოს დედათა მონასტერზე (XVII-XXსს.), კულტურის ისტორიის და თეორიის საკითხები, 2002, 13, გვ., 121-130
24. "მოქცევაჲ ქართლისაჲ," ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, დასაბეჭდად მოამზადეს ილ. აბულაძემ, ნ. ათანელაშვილმა, ლ. ქაჯაიამ, ც. ქურციკიძემ, ც. ჭანკიევმა და ც. ჯღამაიამ ილია აბულაძის ხელმძღვანელობით და რედაქციით, თბ., 1963, წ. I, გვ., 161
25. იქვე, გვ., 162
26. დ. მუსხელიშვილი, ციხე-ქალაქი უჯარმა, გვ., 61

27. არსენი ბერი, ცხოვრება ნინოსის, ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურული ძეგლები, დასაბეჭდად მოამზადეს ილ. აბულაძემ, ე. გაბიძაშვილმა, ნ. გოგუაძემ, მ. დოლაძემ, გ. კიკნაძემ და ც. ქურციკიძემ ილია აბულაძის ხელმძღვანელობით და რედაქციით, თბ., 1971, წ. III გვ., 45
28. ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, წიგნი I, თბ., 1979, გვ., 338, სქ., 3; თ. პაპუაშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ., 142-143
29. ი. დოლიძე, ქართული სამართლის ძეგლები, ტ., I თბ., 1965, გვ., 50
30. ქართლის ცხოვრება, ტ. IV, ბატონიშვილი ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ. თბ., 1973 გვ., 568, 584
31. იქვე, გვ., 542
32. ს. კაკაბაძე, ისტორიული საბუთები, ტ. I, თბ., 1913, გვ., 18
33. М. Полиевктов, Материалы по истории грузино-русских взаимоотношений, 1615-1640 гг. Тб., 1937, გვ., 118
34. იოანე ბაგრატიონი, ქართლ-კახეთის აღწერა, გვ. 68
35. გიულდენშტედტის მოგზაურობა საქართველოში, გერმანული ტექსტი ქართული თარგმანითურთ გამოსცა და გამოკვლევა დაურთო გ. გელაშვილმა, ტ., I, თბ., 1962, გვ., 23
36. ქართლის ცხოვრება, ტ. IV, ბატონიშვილი ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, გვ., 542
37. იქვე, გვ., 542, სქ. 1
38. Д.Пурцеладзе, Грузинские церковные гуджари, Тифл., 1881, გვ., 44
39. Акты, собранные Кавказского Археографического комиссиею, Т.IV, Тифл., 1870, გვ., 162
40. ქართლის ცხოვრება, ტ. IV, ბატონიშვილი ვახუშტი, დასახ. ნაშრ. გვ., 542, სქ. 4
41. პლატონ იოსელიანი, ცხოვრება გიორგი მეცამეტისა, თბ., 1978, გვ., 252
42. საქართველოს ცენტრალური სახელმწიფო ისტორიული არქივი, ფონდი 489, საქმე 5110, გვ., 3
43. იქვე, გვ., 82

44. აღწერა წმიდისა მოციქულთა სწორისა ნინა ქართველთ განმანათლებლის სობოროს ეკლესიისა და მას შინა მდებარე ნივთთა, განაშენებისთვის მისისა და ყოვლის გარემოებისა სახლებთა და სხვათა 1836-წელსა" საქართველოს ცენტრალური სახემწიფო ისტორიული არქივი, ფონდი 489, საქმე 5110, გვ., 56
45. საქართველოს ცენტრალური სახემწიფო ისტორიული არქივი, ფონდი 489, საქმე 5647, აღწ. 1, გვ., 118
46. "დროება", 271, 1880 წ. გვ., 2,3
47. "დროება" , 1882, 196, გვ., 1 (შენიშვნა)
48. Кирион, Краткий очерк истории грузинской церкви и экзархата за XIX столетии, Тифл. 1901 გვ. 315-316
49. "ივერია" 1892, 14, გვ., 2
50. "კვალი", 1895,, 4, გვ., 9-10
51. "ცნობის ფურცელი" 1897, 82, გვ., 3
52. მ. ნებიერიძე-ვაჩნაძე, საქართველოს ეკლესიის მოღვაწე ბოდბელი ილუმენი დედა – თამარ მარჯანიშვილი- იუვენალია II, თსუ-ს სიღნაღის (კახეთის) ფილიალის სამცნ. შრ. კრ. , V, 2004, გვ., 63-72
53. Духовный вестник грузинского экзархата, 1898, № 20, გვ.,17-18
54. საქართველოს ცენტრალური სახელმწიფო ისტორიული არქივი, ფონდი 1612, აღწერა, 1, საქმე 26, გვ., 4
55. თ. ბარნაველი, კახეთის ისტორიული წარწერები, თბ., 1961, გვ., 36
56. ციციხო ღაჩხუნაშვილი, მერაბ ძნელაძე, ლალი ახალაია, ახალი მონაცემები ბოდბის წმ. ნინოს ეკლესიის შესახებ, კრებულში: სვეტიცხოვლობისადმი მიძღვნილი პირველი სამეცნიერო კონფერენცია 11-13 ოქტომბერი, 1995, თბ., 1998, გვ. 374 – 392
57. ივ. სურგულაძე, საქართველოს სახელმწიფო და სამართლის ისტორიისათვის, ტ. I, თბ., 1952, გვ., 229-239
58. თ. ბარნაველი, კახეთის ისტორიული წარწერები, გვ., 37

59. მზია ჯანჯალია, წმ. ნინოს ცხოვრების ციკლი ბოდბის ტაძრის მოხატულობაში, ავტორეფერატი ხელოვნებათმცოდნეობის კანდიდატის სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად, თბ., 1994, გვ.,13
60. მზია ჯანჯალია, წმინდა ნინოს ცხოვრების ციკლი ბოდბის ტაძრის მოხატულობაში, ახალგაზრდა მეცნიერთა და ასპირანტთა რესპუბლიკური კონფერენცია მიძღვნილი აკადემიკოს გ. ჩუბინაშვილის დაბადების 100 წლისთავისადმი, მუშაობის გეგმა და მოხსენებათა თეზისები, 1986 წლის 28-30 აპრილი, თბ., 1986, გვ., 33-34
61. მზია ჯანჯალია, წმ. ნინოს ცხოვრების ციკლი ბოდბის ტაძრის მოხატულობაში, ავტორეფერატი, გვ., 23
62. იქვე, გვ., 13
63. Г. Н. Чубинашвили Пещерные монастыри Давид Гареджи Тб., 1948., გვ., 117
64. Рене Шмерлинг, Малые формы в архитектуре средневековой Грузии, Тб., 1962, გვ. 218
65. Г.Н. Чубинашвили, Из истории средневекового искусства Грузии, избранные труды, М. 1990, გვ., 125
66. ირინე ელიზბარაშვილი, მანანა სურამელაშვილი, ციცინო ჩაჩხუნაშვილი, ხათუნა ჭურღულია, საქართველოს არქიტექტურული მემკვიდრეობა, დაცვის ტრადიციები და მეთოდები, თბ. 2005 (ელექტრონული ვერსია)
67. ძველი ქართული აგიოგრაფიული ძეგლები, ილია აბულაძის რედაქციით, თბ., 1963, წიგნი I, გვ., 98-163
68. ქართლის ცხოვრება, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, თბ., 1955, ტ. I, გვ., 72 – 130
69. ძველი ქართული აგიოგრაფიული ძეგლები, ილია აბულაძის რედაქციით, თბ., 1971, წიგნი III, გვ., 7-51
70. იქვე, გვ., 52-83
71. მარინე ჩხარტიშილი, ქართული ჰაგიოგრაფიის წყაროთმცოდნეობის შესწავლის პრობლემა, თბ., 1987, გვ., 5
72. იქვე, გვ., 92

73. ზაზა ალექსიძე, "მოქცევაჲ ქართლისაჲს" სტრუქტურისათვის, სვეტიცხოვლობისადმი მიძღვნილი პირველი სამეცნიერო კონფერენცია 11-13 ოქტომბერი, 1995, თბ., 1998, გვ. 25, 29
74. Кетеван Маниа, Изучение письменных источников по истории христианства в Грузии, Международный симпозиум –христианство прошлое, настоящее, будущее, Тб, 2000, გვ. 69; Майа Начкебия, Материалы к датировке „Жития св. Нино" Международный симпозиум –христианство прошлое, настоящее, будущее, Тб, 2000, გვ. 79-80
75. ნათელა ვაჩნაძე, წმინდანი და მისი ატრიბუცია, სვეტიცხოვლობისადმი მიძღვნილი პირველი სამეცნიერო კონფერენცია, გვ., 169
76. „მოქცევაჲ ქართლისაჲ", ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, წიგნი I გვ., 161
77. შატბერდის კრებული, თბ., 1979, გვ., 328
78. ძველი ქართული აგიოგრაფიული ძეგლები, წიგნი III, გვ., 45
79. არსენ ბერი, ცხორებაჲ ნინოჲსი, ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურული ძეგლები, III, გვ 45
80. ჩვენი საუნჯე, ტ. I, 1960, გვ., 545
81. სულხან-საბა ორბელიანი, ლექსიკონი ქართული, ავტობიოგრაფიული ნუსხების მიხედვით მოამზადა, გამოკვლევა და განმარტებათა ლექსიკის საძიებელი დაურთო ილია აბულაძემ, თბ., 1993
82. М. Полиевктов, Материалы по истории грузино-русских взаимоотношений, 1615-1640 гг. Тб., 1937, გვ., 118
83. თენგიზ თოდრია, ქიზიყის ისტორიული გეოგრაფიის საკითხები, საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის კრებული, VI, თბ., 1982, გვ., 78-79; მანანა სინაურიძე, გვიანანტიკური და ადრეფეოდალური ხანის სამარხები ყოლოთოდან, საქ. მუზეუმის მოამბე, ტ. XXVII- , თბ., 1967, გვ., 125-126
84. თინათინ ყაუხჩიშვილი, წილკნის აკლდამის ბერძნული წარწერა, მაცნე, ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიისა და ხელოვნების ისტორიის სერია, 1982, 2, გვ., 473; ნიკოლაიშვილი, ვ., ახლად აღმოჩენილი ძეგლები ისტორიული დიდი მცხეთის ტერიტორიაზე, "ძეგლის მეგობარი", 1983, 36,

85. Г. Н . Чубинашвили, Архитектура Кахетии, 592-598; Г. Н . Чубинашвили, О первоначальных формах христианского храма, Вопросы истории искусства, 1, Тб, 1970, ст, 36-43; Вахтанг Беридзе, Грузинская культовая архитектура, II Международный симпозиум по грузинскому искусству, Тб, 1977
86. Г. Н . Чубинашвили, О первоначальных формах христианского храма, Вопросы истории искусства, т.I გვ., 41
87. Г. Н . Чубинашвили, Архитектура Кахетии, გვ-97-109: Нико Чубинашвили, Зедазени, Кликис ძვარი, გვიარა, ქართული ხელოვნება 7, თბ., 1971, გვ., 27-66
88. თამაზ სანიკიძე, ბრეთის „მამა პიროსი“, ძეგლის მეგობარი, 1974, 35, გვ., 48-57
89. ნიკოლოზ ვაჩიშვილი, ერთი უცნობი მოვლენის შესახებ ქართულ საეკლესიო ხუროთმოძღვრებაში, ადრე შუა საუკუნეების „ღია“ ეკლესიები, საქართველოს სიძველენი, 1, თბ., 2002, გვ., 24-33
90. გივი გაფრინდაშვილი, თმოგვის გუმბათიანი ეკლესიის 1303 წლის საამშენებლო წაწერა, კრებულში: მესხეთი, ისტორია და თანამედროვეობა, ახალციხე, 2000
91. Г. Н . Чубинашвили, Архитектура Кахетии, გვ. 139, 584
92. ზ. მაისურაძე, შორენკეცების საკითხისათვის, ქართული ხელოვნება 3, 1950, გვ., 205
93. დ. თუმანიშვილი, ნაირფერადოვნების შესახებ V-XIII სს., მისსავე წიგნში, წერილები, ნარკვევები, თბ., 2001, გვ., 94-106
94. მარინე მიწიშვილი, მოჭიქული კერამიკის განვითარების ძირითადი ეტაპები შუა საუკუნეების საქართველოში, მაცნე, ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიის და ხელოვნების ისტორიის სერია, 1, 1975, გვ., 152-158
95. ჯავახეთი, ისტორიულ-ხუროთმოძღვრული გზამკვლევი, თბ., 2000, გვ 21
96. ვ. ბერიძე, სამცხის ხუროთმოძღვრება, XIII – XVI საუკუნეები, თბ., 1955, გვ., 227

97. Русудан Меписашვილი, Вахтанგ Цинცაძე, Архитектура нагорной части исторической провинции Грузии Шида Картли, Тб, 1975, გვ., 121-125
98. ვახტანგ ბერიძე, XVI-XVIII საუკუნეების ქართული საეკლესიო ხუროთმოძღვრება, თბ., 1994, გვ., 15-18; 123-124; 167-168
99. გიორგი ჩუბინაშვილი, ქართული ხელოვნების ისტორია, ტ. I, თბ., 1936, გვ., 32; პ. ზაქარაია, თ. კაპანაძე, ციხეგოჯი-არქეოპოლისი-ნოქალაქევი, ხუროთმოძღვრება, თბ., 1991, გვ., 165-215
100. დიმიტრი თუმანიშვილი, შუა საუკუნეების ქართული ხუროთმოძღვრების ეროვნული ერთიანობის შესახებ, წერილები, ნარკვევები გვ., 75
- 101 გიორგი ჩუბინაშვილი, ქართული ხელოვნების ისტორია, ტ. I, გვ., 35
- 102 Вахтанг Цинцадзе. Некоторые особенности базилик раннесредневековой Грузии и архитектура базилики V века Свети-ицховели в Мцхета, ქართული ხელოვნება 10, თბ., 1991, გვ., 17-50
- 103 რუსუდან გვერდწითელი, "წმ. მარიამის" ეკლესია თბილისში, ანჩისხატი, გვ., 69-70
- 104 იქვე, გვ., 70
- 105 Г. Н. Чубинашвили, Архитектура Кахетии, , გვ., 133
- 106 Г. Н. Чубинашвили, Болнисский Сион, Из истории средневекового искусства Грузии, избранные труды, М., 1990, გვ., 63-68
- 107 დ. ბერძენიშვილი, ი. ბანძელაძე, მ. სურამელაშვილი, ლ. ჭურღულია, ლეჩხუმი, თბ., 1983, გვ., 55-56
- 108 დ. ხომტარია, X საუკუნის სამონასტრო ეკლესიები ტაძრის-საკირის მიდამოებში, მაცნე, ისტორიის არქეოლოგიის და ხელოვნების ისტორიის სერა, 1986, 3, გვ., 140
- 109 რ. მეფისაშვილი, VIII-IX საუკუნეების სამეკლესიანი ბაზილიკა სოფ. ცხვარიჭამიაში, ძეგლის მეგობარი, 62, 1983, გვ., 12
- 110 Л. Д. Рчеулишвили, Купольная архитектура VIII-X веков в Абхазии, Тб., 1988 გვ., 73-74
- 111 მარიკა დიდებულიძე, ძველი გაგრის ეკლესია, ძეგლის მეგობარი 45, 1977, გვ., 16-26

- 112 Русудан Меписашვილი, основные особенности развития трехцерковных базилик Грузии, II Международный симпозиум по грузинскому искусству, Тб, 1977, გვ.10
- 113 Л. Д. Рчеулишვილი, Купольная архитектура VIII-X веков в Абхазии, გვ.,76
- 114 იოანე ზოდბელის ანდერძი, საქართველოს სუტეფდგკშ სახელმწიფო ისტორიული არქივი, ფონდი 489, აღწერა 1, საქმე 5647, გვ. 118
- 115 G. Descoudres, Die Pastodhorien in syrobyzantinischen Osten, Wiesbaden, 1983, გვ. 17-19
- 116 დ. თუმანიშვილი, ყინცვისის წმ. ნიკოლოზის ტაძრის ხუროთმოძღვრების გაგებისათვის, წერილები, ნარკვევები, თბ., 2001, გვ.,122 - 142
- 117 Русудан Меписашვილი, Вахтанг Беридзе, Архитектура нагорной части исторической провинции Грузии Шида Картли, გვ., 93
- 118 Л. Д. Рчеулишვილი, купольная архитектура VIII-X веков в Абхазии, Тб., 1988 табл 13, 16
- 119 ჯავახეთი, ისტორიულ-ხუროთმოძღვრული გზამკვლევი, თბ., 2000, ტაბ. 183, 421; Н. Чубинашვილი, Архитектурный памятник на месте древнего селения Сирго, საქ. სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე, ტ. IX, 9, 1948
- 120 R. Mepisaschwili, W. Zinzadze, Georgien: Wehrbauten und Kirhen, Leipzig, 1986, გვ., 198
- 121 Г. Н . Чубинашვილი, Архитектектура Кахетии, გვ. 126, 129, ტაბ.. 272, III
- 122 Л. Д. Рчеулишვილი, დასახ. ნაშრომი, ტაბ. 10
- 123 Г. Н . Чубинашვილი, Архитектектура Кахетии, , გვ., 48, 342-343,
- 124 იქვე, 359
- 125 Русудан Меписашვილი, Вахтанг Цинцадзе გვ., 48-49
- 126 რ. მეფისაშვილი, ერედვის 906 წლის ხუროთმოძღვრული ძეგლი, ქართული ხელოვნება, 4, თბ., 1955
- 127 ვ. ბერიძე, მაღალანთ ეკლესია, ქართული ხელოვნება ტ. 5, 1959,გვ.,208-209
- 128 Г. Н . Чубинашვილი, Архитектектура Кахетии, გვ. 349-354; 354-363; დიმიტრი თუმანიშვილი, „გუმბათიანი საყდარი" სოფ. მატანის მიდამოებში, ძეგლის მეგობარი, 1982, 60, გვ., 28-34
- 129 რ. მეფისაშვილი, ვალეს ტაძარი და მისი აღმშენებლობის ორი ძირითადი პერიოდი, ქართული ხელოვნება, 3 თბ., 1950 გვ., 25-52

- 130 წმინდა გიორგის სახელობის ეკლესია შეუბნის მიდამოებში, საქართველოს ისტორიისა და კულტურის ძეგლთა დაცვის მთავარი სამმართველოს სამეცნოერო შრომების წელიწდეული, 1, თბ.,1995
- 131 წმინდა კვირიკეს და ივლიტას სახელობის ეკლესია სოფ. კვირიკეწმინდაში, საქართველოს ისტორიისა და კულტურის ძეგლთა დაცვის მთავარი სამმართველოს წელიწდეული, 2, თბ., 1997, გვ., 15-25
- 132 ირინე ელიზბარაშვილი, ქართული ორნამენტი ეკლესიები, ავტორეფერატი ხელოვნებათმცოდნეობის კანდიდატის სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად, თბ., 1994
- 133 Г. Н. Чубинашвили, Архитектура Кахетии, გვ., 129
- 134 იქვე, გვ., 124; 362
- 135 ნიკოლოზ ვაჩეიშვილი, მასალები ნიმუშისა და ასლის საკითხის შესწავლისათვის ქართულ ხუროთმოძღვებაში, საქართველოს სიძველენი, 2, 2002, გვ., 107-126
- 136 დავით ხომტარია, ნიმუშისა და პირის ურთერთმიმართების საკითხისათვის შუა საუკუნეების ხუროთმოძღვრებაში, ახალგაზრდა მეცნიერთა და ასპირანტთა რესპუბლიკური კონფერენცია მიძღვნილი აკადემიკოს გ. ჩუბინაშვილის დაბადების 100 წლისთავისადმი, მუშაობის გეგმა და მოხსენებათა თეზისები, თბ., 1985, გვ., 19-20
- 137 ჯონ უილკინსონი, ქრისტეს საფლავი: იერუსალიმი და მცხეთა, საქართველოს სიძველენი, 1, 2002, გვ., 59-76
- 138 დევი ბერძენიშვილი, სოფელ სიონის ისტორიიდან, ძეგლის მეგობარი, 21, თბ., 1970, გვ., 3-7
- 139 დიმიტრი თუმანიშვილი, ყინცვისის წმ. ნიკოლოზის ტაძრის ხუროთმოძღვრების გაგებისათვის, წერილები, ნარკვევები, თბ., 2001 გვ., 133
- 140 იქვე, გვ., 137
- 141 თ. პაპუაშვილი, ჰერეთის ისტორიის საკითხები, გვ., 184
- 142 Г. Н. Чубинашвили, Архитектура Кахетии, გვ., 33
- 143 დ. მუსხელიშვილი, ციხე-ქალაქი უჯარმა, თბ., 1966, გვ., 23

- 144 ნ. ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები, მასალები საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიისათვის, დ. ბერძენიშვილის რედაქტორობით, თბ., 1990, გვ., 622
- 145 დავით მუსხელიშვილი, ქიზიყის ძველი ისტორია, გვ., 3
- 146 იქვე, გვ., 33
- 147 ქართლის ცხოვრება, ტ. IV, ბატონიშვილი ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, გვ., 541
- 148 იქვე, 541
- 149 დ. მუსხელიშვილი, ძველი ქიზიყის ისტორია, გვ., 70
- 150 იქვე, გვ., 112
- 151 თენგიზ თოდრია, ქიზიყის ისტორიული გეოგრაფიის საკითხები, გვ., 78-79
- 152 იქვე, გვ. 79-80
- 153 თ. პაპუაშვილი, ჰერეთის ისტორიის საკითხები, გვ., 281
- 154 ქართლის ცხოვრება I, გვ., 374
- 155 თ. პაპუაშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ., 282
- 156 იქვე, გვ., 309
- 157 ზ. ალექსიძე, მასალები დვინის 506 წლის საეკლესიო კრების ისტორიისათვის, მაცნე, 1973, 3, გვ., 165-166
- 158 თ. პაპუაშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ., 168
- 159 იქვე, გვ., 93
- 160 დავით მუსხელიშვილი, ქიზიყის ძველი ისტორია, გვ., 98
- 161 მ. დიდებულობე, ახალი მონაცემები ყინცვისის წმ. ნიკოლოზის ეკლესიის XIII საუკუნის მოხატულობის შესახებ, საქართველოს სიძველენი, 2002, 1, გვ., 87
- 162 მარიამ დიდებულობე, საღვთისმეტყველო პოლემიკის ასახვის საკითხისათვის ყინცვისის წმ. ნიკოლოზის ტაძრის მოხატულობაში, საქართველოს სიძველენი, 2004, 6, გვ., 116-141
- 163 იქვე, გვ., 125
- 164 იქვე, გვ., 128

- 165 იქვე, გვ., 140
- 166 გ. მარჯანიშვილი, ზედგზითი, ძეგლის მეგობარი, 1986, I, გვ., 22.
- 167 ნ. ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები, ტ. I, თბ., 1964, გვ., 231-234; Е. Привалова, Роспись Тимотесубани, Тб., 1980, გვ., 113
- 168 მარიამ დიდებულძე, საღვთისმეტყველო პოლემიკის ასახვის საკითხისათვის ყინცვისის წმ. ნიკოლოზის ტაძრის მოხატულობაში, გვ.138
- 169 ქართლის ცხოვრება ტ. II, სიმონ ყაუხჩიშვილის რედაქციით, თბ., 1959, გვ.,74
- 170 იქვე, გვ., 170-171
- 171 იოანე ბაგრატიონი, ქართლ-კახეთის აღწერა, გვ. 68
- 172 გიულდენშტედტის მოგზაურობა საქართველოში, გვ., 23
- 173 ქართლის ცხოვრება, ტ. IV, ბატონიშვილი, გვ., 542, სქ., 4.
- 174 საქართველოს ცენტრალური სახელმწიფო ისტორიული არქივი, ფონდი 489, საქმე 5647, გვ.,118
- 175 იქვე, გვ., 120-121
- 176 „კავკაზი“, 1879, 66
- 177 „დროება“, 1882, 154, გვ., 1-2
- 178 "მწყემსი", 1889, 22, გვ.,11
- 179 პლატონ იოსელიანი, ცხოვრება გიორგი მეცამეტისა, გვ., 252
- 180 იქვე, გვ., 50
- 181 რაპორტი, ხირსის წმიდის სტეფანეს მონასტრის წინამძღვრის არხიმანდრიტის ეპიფანეს, წ-ის ნინას სობოროს მღუდლის. . . . და სიღნაღის წ-ის სტეფანეს მღვდლის სიმონ გამრეკელოვისაგან, საქართველოს ცენტრალური სახელმწიფო ისტორიული არქივი, ფონდი 489, საქმე 5110, გვ., 53 - 54
- 182 აღწერა, წმიდის და მოციქულთა სწორისა ნინა ქართველთ განმანათლებლის სობოროს ეკლესიისა და მას შინა მდებარე ნივთთა. განშენებისათვი . . . ს, და ყოვლისა გარემოებისა სახლებთა და სხვათა, საქართველოს ცენტრალური სახელმწიფო ისტორიული არქივი, ფონდი 489, საქმე 5110, გვ., 42 – 54

- 183 იოანე ბოდბელის ანდერძი, საქართველოს სახელმწიფო სახელმწიფო ისტორიული არქივი, ფონდი 489, აღწერა 1, საქმე 5647, გვ. 122
- 184 Г. Н. Чубинашвили Пещерные монастыри Давид Гареджи, გვ., 115
- 185 პ. იოსელიანი, ცხოვრება გიორგი მეცამეტისა, გვ. 159
- 186 ლ. რჩეულიშვილი, საბა ტუსიშვილის სასახლე სოფ. ნინოწმინდაში, ქართული ხელოვნება, 3, 1950, გვ. 243.
- 187 Г. Н. Чубинашвили, Архитектура Кахетии, გვ., 580.
- 188 Р. Меписашили, В. Цинцадзе, Архитектура нагорной части исторической провинции Грузии Шида Картли, Тб., 1975, გვ., 72-74
- 189 ირ. ციციშვილი, მონასტრის არქიტექტურული კომპლექსი, "მიმოხილველი", 1951, 2, გვ., 245
- 190 ლ. რჩეულიშვილი, საბა ტუსიშვილის სასახლე სოფ. ნინოწმინდაში
- 191 ც. ჩაჩხუნაშვილი, ხობის სასახლე. ძეგლის მეგობარი, 1989, 2, გვ., 51-56
- 192 მ. მგალობლიშვილი, გ. მარჯანიშვილი, ზოგი რამ "მარშლიანთ" სასახლის შესახებ, ძეგლის მეგობარი, 3., 1987, გვ., 12 – 25
- 193 ვახტანგ ბერიძე, XVI-XVIII საუკუნეების ქართული ხუროთმოძღვრება, ტ. I., თბ., 1983, გვ., 216
- 194 Г. Н. Чубинашвили, Пещерные монастыри Давид Гареджи, გვ., 115
- 195 ვახტანგ ბერიძე, XVI-XVIII საუკუნეების ქართული ხუროთმოძღვრება, ტ. I, გვ., 223
- 196 იქვე, გვ., 223-252
- 197 ვახტანგ ბერიძე, თბილისის ხუროთმოძღვრება, 1801 – 1917 წლები, ტ. I, თბ., 1960, გვ., 51
- 198 ლ. რჩეულიშვილი, საბა ტუსიშვილის სასახლე სოფ. ნინოწმინდაში, გვ., 243

გამოყენებული ლიტერატურის სია

1. ზაზა ალექსიძე, "მოქცევაჲ ქართლისაჲს" სტრუქტურისათვის, სვეტიცხოვლობისადმი მიძღვნილი პირველი სამეცნიერო კონფერენცია 11-13 ოქტომბერი, თბ., 1998
2. ზ. ალექსიძე, მასალები დვინის 506 წლის საეკლესიო კრების ისტორიისათვის, მაცნე, 1973, 3
3. აღწერა წმიდისა მოციქულთა სწორისა ნინა ქართველთ განმანათლებლის სობოროს ეკლესიისა და მას შინა მდებარე ნივთთა, საქართველოს ცენტრალური სახელმწიფო ისტორიული არქივი, ფონდი 489, აღწერა 1, საქმე 5110, გვ., 41-56
4. ვ. ბერიძე, სამცხის ხუროთმოძღვრება, XIII – XVI საუკუნეები, თბ., 1955
5. ვ. ბერიძე, მაღალაანთ ეკლესია, ქართული ხელოვნება ტ. 5, 1959
6. ვ. ბერიძე, თბილისის ხუროთმოძღვრება, 1801-1917 წლები, ტ. I, თბ., 1960
7. ვ. ბერიძე, ძველი ქართული ხუროთმოძღვრება, თბ., 1974
8. ვ. ბერიძე, XVI-XVIII საუკუნეების ქართული ხუროთმოძღვრება, ტ. I, თბ., 1983
9. ვ. ბერიძე, XVI-XVIII საუკუნეების ქართული საეკლესიო ხუროთმოძღვრება, თბ., 1994
10. დ. ბერძენიშვილი, სოფელ სიონის ისტორიიდან, ძეგლის მეგობარი, 21, თბ., 1970
11. დ. ბერძენიშვილი, ი. ბანძელაძე, მ. სურამელაშვილი, ლ. ჭურღულია, ლეჩხუმი, თბ., 1983
12. ნ. ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები, მასალები საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიისათვის, დ. ბერძენიშვილის რედაქტორობით, თბ., 1990
13. იოანე ბოდბელის ანდერძი, საქართველოს სახელმწიფო სახემწიფო ისტორიული არქივი, ფონდი 489, აღწერა 1, საქმე 5647, გვ., 111-122

14. იოანე ბოდბელის მიმოწერა საქართველოს ეგზარქოს ევგენისთან ბოდბეში მონასტრის დაარსების შესახებ, საქართველოს ცენტრალური სახელმწიფო ისტორიული არქივი, ფონდი 489, აღწ. 1, საქმე 5110, გვ., 3; ფონდი 489, აღწ. 3, გვ., 82
15. არსენ ბულმაძისიმისძე, გალობაჲ წმიდისა მოციქულისა ნინოჲსი, ჩვენი საუნჯე, 1960, ტ. I
16. გაზეთი „დროება“, 1880, 271, გვ., 2,3
17. გაზეთი „დროება“, 1882, 154, გვ., 1-2
18. გაზეთი „დროება“, 1882, 196, გვ., 1
19. გაზეთი „ივერია“, 1892, 14, გვ., 2
20. გაზეთი „კვალი“ 1900, 4, გვ., 9-10
21. გაზეთი „მწყემსი“, 1889, 22, გვ., 11
22. გაზეთი „ცნობის ფურცელი“, 1897, 82, გვ., 3
23. გივი გაფრინდაშვილი, თმოგვის გუმბათიანი ეკლესიის 1303 წლის საამშენებლო წაწერა, კრებულში: მესხეთი, ისტორია და თანამედროვეობა, ახალციხე, 2000
24. რუსუდან გვერდწითელი, "წმ. მარიამის" ეკლესია თბილისში, ანჩისხატი, თბ., 2001
25. გიულდენშტედტის მოგზაურობა საქართველოში, გერმანული ტექსტი ქართული თარგმანითურთ გამოსცა და გამოკვლევა დაურთო გ. გელაშვილმა, ტ., I, თბ., 1962
26. მ. დიდებულიძე, ძველი გაგრის ეკლესია, ძეგლის მეგობარი 45, 1977
27. მ. დიდებულიძე, ახალი მონაცემები ყინცვისის წმ. ნიკოლოზის ეკლესიის XIII საუკუნის მოხატულობის შესახებ, საქართველოს სიძველენი, 2002, 1
28. მ. დიდებულიძე, საღვთისმეტყველო პოლემიკის ასახვის საკითხისათვის ყინცვისის წმ. ნიკოლოზის ტაძრის მოხატულობაში, საქართველოს სიძველენი, 2004, 6
29. ი. დოლიძე, ქართული სამართლის ძეგლები, ტ., I თბ., 1965

30. ირინე ელიზბარაშვილი, ქართული ორნავიანი ეკლესიები, ავტორეფერატი ხელოვნებათმცოდნეობის კანდიდატის სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად, თბ., 1994
31. ირინე ელიზბარაშვილი, მანანა სურამელაშვილი, ციცინო ჩაჩხუნაშვილი, ხათუნა ჭურდულია, საქართველოს არქიტექტურული მემკვიდრეობა, დაცვის ტრადიციები და მეთოდები, თბილისი 2005 (ელექტრონული ვერსია)
32. ნიკოლოზ ვაჩეიშვილი, ერთი უცნობი მოვლენის შესახებ ქართულ საეკლესიო ხუროთმოძღვრებაში, ადრე შუა საუკუნეების „ღია“ ეკლესიები, საქართველოს სიძველენი, 1, თბ., 2002
33. ნიკოლოზ ვაჩეიშვილი, მასალები ნიმუშისა და ასლის საკითხის შესწავლისათვის ქართულ ხუროთმოძღვრებაში, საქართველოს სიძველენი, 2, 2002
34. ნიკოლოზ ვაჩეიშვილი, მასალები ნიმუშისა და ასლის საკითხის შესწავლისათვის ქართულ ხუროთმოძღვრებაში, საქართველოს სიძველენი, 2, 2002
35. ნათელა ვაჩნაძე, წმინდანი და მისი ატრიბუცია, სვეტიცხოვლობისადმი მიძღვნილი პირველი სამეცნიერო კონფერენცია, 11-13 ოქტომბერი, 1995, თბ., 1998
36. პ. ზაქარაია, თ. კაპანაძე, ციხეგოჯი-არქეოპოლისი-ნოქალაქევი, ხუროთმოძღვრება, თბ., 1991
37. თენგიზ თოდრია, ქიზიყის ისტორიული გეოგრაფიის საკითხები, საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის კრებული, VI, თბ., 1982
38. დიმიტრი თუმანიშვილი, „გუმბათიანი საყდარი“ სოფ. მატანის მიდამოებში, ძეგლის მეგობარი, 60, თბ., 1982
39. დიმიტრი თუმანიშვილი, აღმოსავლეთქრისტიანული ხუროთმოძღვრების ტიპოლოგიის შესახებ. წერილები, ნარკვევები, თბ., 2001
40. დ. თუმანიშვილი, ნაირფერადოვნების შესახებ V-XIII სს., წერილები, ნარკვევები, თბ., 2001

41. დიმიტრი თუმანიშვილი, ყინცვისის წმ. ნიკოლოზის ტაძრის ხუროთმოძღვრების გაგებისათვის. წერილები, ნარკვევები, თბ., 2001
42. პლატონ იოსელიანი, ცხოვრება გიორგი მეცამეტისა, თბ., 1978
43. კავკასიის საიმპერატორო არქეოლოგიური საზოგადოების მიერ კომისიის შექმნა ბოდბის წმ. გიორგის ეკლესიის დაცვის საკითხებთან დაკავშირებით, საქართველოს ცენტრალური სახელმწიფო ისტორიული არქივი, ფონდი 1612, აღწ. 1, საქმე 26, გვ., 4
44. ს. კაკაბაძე, ისტორიული საბუთები, ტ. I, თბ., 1913
45. კახეთის ისტორიული ძეგლების წარწერები, კრებული შეადგინა და განმარტებები დაურთო თეიმურაზ ბარნაველმა, თბ., 1961
46. ზურაბ კიკნაძე, თენგიზ მირზაშვილი, ნინოწმინდას უჯარმის კარსა, "ლიტერატურული საქართველო" 1988, 27
47. ჯ. ლომაშვილი, ვ. აბრამიშვილი, ბოდისა და ბოდბის შესახებ, "ცისკარი", 1972, 4
48. ზ. მაისურაძე, შორენკეცების საკითხისათვის, ქართული ხელოვნება 3, 1950
49. მერაბ მამარდაშვილი, საუბრები ფილოსოფიაზე, თბ., 1992
50. გ. მარჯანიშვილი, ზედგზითი, ძეგლის მეგობარი, 1986, 1
51. მ. მგალობლიშვილი, გ. მარჯანიშვილი, ზოგი რამ "მარშლიანთ" სასახლის შესახებ, ძეგლის მეგობარი, 1987, 3
52. რ. მეფისაშვილი, ვალეს ტაძარი და მისი აღმშენებლობის ორი ძირითადი პერიოდი, ქართული ხელოვნება, თბ., 1950, 3
53. რ. მეფისაშვილი, ერედვის 906 წლის ხუროთმოძღვრული ძეგლი, ქართული ხელოვნება, 4, თბ., 1955
54. რ. მეფისაშვილი, VIII-IX საუკუნეების სამეკლესიანი ბაზილიკა სოფ. ცხვარიჭამიაში, ძეგლის მეგობარი, 1983, 62
55. ლ. მირიანაშვილი ბოდისი, ბოდბის ლოკალიზაციისა და წმინდა ნინოს ნეკროპოლისის საკითხისათვის, თსუ-ს სიღნაღის (კახეთის) ფილიალის სამეცნ. შრ. კრ. , V, 2004

56. მარინე მიწიშვილი, მოჭიქული კერამიკის განვითარების ძირითადი ეტაპები შუა საუკუნეების საქართველოში, მაცნე, ისტორიის არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიის და ხელოვნების ისტორიის სერია, 1, 1975
57. დავით მუსხელიშვილი, ქიზიყის ძველი ისტორია, თბ., 1997
58. ბ. მჭედლიშვილი, ქალაქ უჯარმისა და დაბა ბოდის ლოკალიზაცია, ძეგლის მეგობარი, 1986, 1
59. მაია ნებერიძე, უცხოელ მოგზაურთა ცნობები ბოდბეს წმინდა ნინოს დედათა მონასტერზე (XVII-XXს.), კულტურის ისტორიის და თეორიის საკითხები, თბ., 2002
60. მ. ნებერიძე-ვაჩნაძე, საქართველოს ეკლესიის მოღვაწე ბოდბელი ილუმენი დედა – თამარ მარჯანიშვილი- იუვენალია II, თსუ-ს სიღნაღის (კახეთის) ფილიალის სამცნ. შრ. კრ. , V, 2004
61. ნიკოლაიშვილი, ვ., ახლად აღმოჩენილი ძეგლები ისტორიული დიდი მცხეთის ტერიტორიაზე, "ძეგლის მეგობარი" 1983, 36
62. თ. პაპუაშვილი, ჰერეთის ისტორიის საკითხები, თბ., 1970
63. რაპორტი, ხირსის წმიდის სტეფანეს მონასტრის წინამძღვრის არხიმანდრიტის ეპიფანეს, წ-ის ნინას სობოროს მღუდლის. . . და სიღნაღის წ-ის სტეფანეს მღვდლის სიმონ გამრეკელოვისაგან, იოანე ბოდბელის გარდაცვალების შემდეგ ქონების აღწერის შესახებ. საქართველოს ცენტრალური სახელმწიფო ისტორიული არქივი, ფონდი 489, აღწერა 1, საქმე 5110, გვ., 53 – 54
64. რაპორტი, საწინამძღვრო სახლის მდგომარეობის, სამრეკლოს მოწყობის და გალავნის შეკეთების შესახებ ბოდბეში, საქართველოს ცენტრალური სახელმწიფო ისტორიული არქივი, ფონდი 500, აღწ. 6, საქმე 22, გვ., 4
65. ლ. რჩეულიშვილი, საბა ტუსიშვილის სასახლე სოფ. ნინოწმინდაში, ქართული ხელოვნება, 1950, 3
66. მ. საბინინი, საქართველოს სამოთხე, პეტერბურდი, 1882, ბოლო გვერდზე მოთავსებული ილუსტრაცია
67. თამაზ სანიკიძე, ბრეთის „მამა პიროსი“, ძეგლის მეგობარი, 1974, 35

68. მანანა სინაურიძე, გვიანანტიკური და ადრეფეოდალური ხანის სამარხები ყოლოთოდან, საქ. მუზეუმის მოამბე, ტ. XXVII- , თბ., 1967
69. სულხან-საბა ორბელიანი, ლექსიკონი ქართული, ავტობიოგრაფული ნუსხების მიხედვით მოამზადა, გამოკვლევა და განმარტებათა ლექსიკის საძიებელი დაურთო ილია აბულაძემ, თბ., 1993
70. ჯონ უილკინსონი, ქრისტეს საფლავი: იერუსალიმი და მცხეთა, საქართველოს სიძველენი, 1, 2002
71. ქართლის ცხოვრება, ტ. I, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, თბ., 1955
72. ქართლის ცხოვრება, ტ. II, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის რედაქციით, თბ., 1959
73. ქართლის ცხოვრება, ტ. IV, ბატონიშვილი ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ. თბ., 1973
74. თინათინ ყაუხჩიშვილი, წილკნის აკლდამის ბერძნული წარეწარა, მაცნე, ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიისა და ხელოვნების ისტორიის სერია, 1982, 2
75. ივ. შაიშმელაშვილი, ქიზიყი, თბ., 1973
76. ც. ჩაჩხუნაშვილი, ხობის სასახლე. ძეგლის მეგობარი, 1989, 2
77. ც. ჩაჩხუნაშვილი, წმინდა გიორგის სახელობის ეკლესია შეუბნის მიდამოებში, საქართველოს ისტორიისა და კულტურის ძეგლთა დაცვის მთავარი სამმართველოს სამეცნიერო შრომების წელიწდეული, 1, თბ., 1995
78. ც. ჩაჩხუნაშვილი, წმინდა კვირიკეს და ივლიტას სახელობის ეკლესია სოფ. კვირიკეწმინდაში, საქართველოს ისტორიისა და კულტურის ძეგლთა დაცვის მთავარი სამმართველოს სამეცნიერო შრომების წელიწდეული, თბ., 1997, 2
79. ც. ჩაჩხუნაშვილი, მ. ძნელაძე, ლ. ახალაია, ახალი მონაცემები ბოდბის წმ. ნინოს ეკლესიის შესახებ, კრებულში: სვეტიცხოვლობისადმი მიძღვნილი პირველი სამეცნიერო კონფერენცია, 11-13 ოქტომბერი, 1995, თბ., 1998

80. ც. ჩაჩხუნაშვილი, ნ. ზაზუნაშვილი, მიტროპოლიტ იოანე მაცაშვილის სასახლე ბოდბეში, საქართველოს სიძველენი, თბ., 2005
81. გ. ჩუბინაშვილი, ქართული ხელოვნების ისტორია, ტ. I, ტფ., 1936
82. მარინე ჩხარტიშვილი, ქართული ჰაგიოგრაფიის წყაროთმცოდნეობის შესწავლის პრობლემა, თბ., 1987
83. ირ. ციციშვილი, მონასტრის არქიტექტურული კომპლექსი, "მიმომხილველი", 1951, 2
84. ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები. დასაბეჭდად მოამზადეს ილ. აბულაძემ, ნ. ათანელაშვილმა, ლ. ქაჯაიამ, ც. ქურციკიძემ, ც. ჭანკიევმა და ც. ჯღამაიამ ილია აბულაძის ხელმძღვანელობით და რედაქციით, თბ., 1963, წ. I
85. ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები. დასაბეჭდად მოამზადეს ილ. აბულაძემ, ე. გაბიძაშვილმა, ნ. გოგუაძემ, მ. დოლაქიძემ, გ. კიკნაძემ და ც. ქურციკიშვილმა ილია აბულაძის ხელმძღვანელობით და რედაქციით, თბ., 1971, წ. III
86. დ. ხომტარია, ნიმუშისა და პირის ურთერთმიმართების საკითხისათვის შუა საუკუნეების ხუროთმოძღვრებაში, ახალგაზრდა მეცნიერთა და ასპირანტთა რესპუბლიკური კონფერენცია მიძღვნილი აკადემიკოს გ. ჩუბინაშვილის დაბადების 100 წლისთავისადმი, მუშაობის გეგმა და მოხსენებათა თეზისები, თბ., 1985
87. დ. ხომტარია, X საუკუნის სამონასტრო ეკლესიები ტაძრის-საკირის მიდამოებში, მაცნე, ისტორიის არქეოლოგიის და ხელოვნების ისტორიის სერია, 1986, 3
88. ნ. ჯაბუა, სამნავიანი ბაზილიკის არქიტექტურული ტიპი საქართველოში, ავტორეფერატი ხელოვნებათმცოდნეობის კანდიდატის სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად, თბ., 1995
89. ჯავახეთი, ისტორიულ-ხუროთმოძღვრული გზამკვლევი, თბ., 2000
90. ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, ტ. I, თბ., 1979
91. ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, ტ. II, თბ., 1948

92. მზია ჯანჯალია, წმინდა ნინოს ცხოვრების ციკლი ბოდბის ტაძრის მოხატულობაში, ახალგაზრდა მეცნიერთა და ასპირანტთა რესპუბლიკური კონფერენცია მიძღვნილი აკადემიკოს გ. ჩუბინაშვილის დაბადების 100 წლისთავისადმი, მუშაობის გეგმა და მოხსენებათა თეზისები, 1986 წლის 28-30 აპრილი, თბ., 1986
93. მზია ჯანჯალია, წმ. ნინოს ცხოვრების ციკლი ბოდბის ტაძრის მოხატულობაში, ავტორეფერატი ხელოვნებათმცოდნეობის კანდიდატის სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად, თბ., 1994
94. Акты, собранные Кавказского Археографического комиссиею, Т.IV, Тифл., 1870
95. Дм. Бакрадзе, Кавказ в древних памятниках христианства, Тифл, 1875
96. В. Беридзе, Грузинская культовая архитектура, II Международный симпозиум по грузинскому искусству, Тб, 1977
97. В. Долидзе, Р. Шмерлинг, Военно-Грузинская дорога, путеводитель по архитектурным памятникам, Тб, 1956
98. Духовный вестник грузинского экзархата, 1898, № 20
99. П.Иоселиани, Путевые записки по Кахетии, Тифл. 1846
100. С. Какабадзе, Ниноцмидский памятник, Бюллетень Кавказского историко – археологического института в Тифлисе, № 4, Тифл., 1928
101. Кирион, Краткий очерк истории грузинской церкви и экзархата за XIX столетии, Тифл. 1901
102. Кетеван Маниа, изучение письменных источников по истории христианства в Грузии, Международный симпозиум –христианство прошлое, настоящее, будущее, Тб, 2000
103. Муравьев, Грузия и Армения, ч. 1, спб, 1848
104. Русудан Меписашвили, основные особенности развития трехцерковных базилик Грузии, II Международный симпозиум по грузинскому искусству, Тб, 1977
105. Русудан Меписашвили, Вахтанг Цинцадзе, Архитектура нагорной части исторической провинции Грузии Шида Картли, Тб, 1975
106. Майа Начкебия, Материалы к датировке „Жития св. Нино" Международный симпозиум – христианство прошлое, настоящее, будущее, Тб, 2000
107. М. Полиевктов, Материалы по истории грузино-русских взаимоотношений, 1615-1640 гг. Тб., 1937

108. Почитание св, Нины во Франции, Весь Кавказ, Тифл. 1903
109. Е. Привалова, Роспись Тимотесубани, Тб., 1980
110. Д. Пурцеладзе, Историко-археологическое описание Бодбийского собора, Тифл., 1888
111. Д.Пурцеладзе, Грузинские церковные гуджари, Тифл., 1881
112. Л. Д. Рчеулишвили, Купольная архитектура VIII-X веков в Абхазии, Тб.,1988
113. А. С. Хаханов, Экспедиция на Кавказ 1892, 1892 и 1895 г. – Материалы по Археологии Кавказа, Вып. IV, М.1898
114. Вахтанг Цинцадзе. Некоторые особенности базилик раннесредневековой Грузии и архитектура базилики V века Свети-ицховели в Мцхета, ქართული ხელოვნება 10, თბ., 1991
115. Г. Н. Чубинашвили Пещерные монастыри Давид Гареджи Тб., 1948
116. Г. Н. Чубинашвили, Архитектура Кахетии, Тб., 1959
117. Г. Н. Чубинашвили, О первоначальных формах христианского храма, Вопросы истории искусства, 1, Тб, 1970
118. Г.Н. Чубинашвили, Художественные ценности архитектурных композиции Кахетии и их отношение к грузинской архитектуре в целом, Из истории средневекового истории искусства Грузии, избранные труды, М. 1990
119. Г. Н. Чубинашвили, Болнисский Сион, Из истории средневекового искусства Грузии, избранные труды, М., 1990
120. Н. Чубинашвили, Архитектурный памятник на месте древнего селения Сирго, საქ. სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე, ტ. IX, 1948
121. Нико Чубинашвили, Зедзени, Кликис джвари, Гвиара, ქართული ხელოვნება 7, თბ., 1971.
122. Нико Чубинашвили, Церовани, Тб., 1976
123. Рене Шмерлинг, Малые формы в архитектуре средневековой Грузии, Тб.1962
124. R. Fletcher. The Conversion of Europe from Paganism to Christianity 371-1386 AD. Fontanas Press 1998
125. G. Descoudres, Die Pastodhorien in syrobyzantinischen Osten, Wiesbaden, 1983
126. R. Krautheimer, Early Christian and Byzantine Architecture, Harmondswjrth, 1965
127. Mepisaschwili, w.. zinzadze, Georgien: Wehrbauten und Kirhen, Leipzig, 1986

ရဲ န ဝ န ဝ

ილუსტრაციები

ნახაზების სია

1. ბოდბის წმ. ნინოს მონასტრის მთავარი ტაძარი, გეგმა
2. ბოდბის წმ. ნინოს მონასტრის მთავარი ტაძარი, გრძივი ჭრილი
3. ბოდბის წმ. ნინოს მონასტრის მთავარი ტაძარი, განივი ჭრილი, ხედი აღმოსავლეთით
4. ბოდბის წმ. ნინოს მონასტრის მთავარი ტაძარი, განივი ჭრილი, ხედი დასავლეთით
5. ბოდბის წმ. ნინოს მონასტრის მთავარი ტაძარი, აღმოსავლეთი ფასადი რესტავრაციამდე
6. ბოდბის წმ. ნინოს მონასტრის მთავარი ტაძარი, აღმოსავლეთი ფასადი რესტავრაციის პირველი ეტაპის შემდეგ
7. ბოდბის წმ. ნინოს მონასტრის მთავარი ტაძარი, დასავლეთი ფასადი რესტავრაციამდე
8. ბოდბის წმ. ნინოს მონასტრის მთავარი ტაძარი, დასავლეთი ფასადი რესტავრაციის პირველი ეტაპის შემდეგ
9. ბოდბის წმ. ნინოს მონასტრის მთავარი ტაძარი, ჩრდილოეთი ფასადი რესტავრაციის პირველი ეტაპის შემდეგ
10. ბოდბის წმ. ნინოს მონასტრის მთავარი ტაძარი, სამხრეთი ფასადი რესტავრაციის პირველი ეტაპის შემდეგ
11. ბოდბის წმ. ნინოს მონასტრის მთავარი ტაძარი, აღმოსავლეთი ფასადი რესტავრაციის მეორე ეტაპის შემდეგ
12. ბოდბის წმ. ნინოს მონასტრის მთავარი ტაძარი, დასავლეთი ფასადი რესტავრაციის მეორე ეტაპის შემდეგ
13. ბოდბის წმ. ნინოს მონასტრის მთავარი ტაძარი, ჩრდილოეთი ფასადი რესტავრაციის მეორე ეტაპის შემდეგ

14. ბოდბის წმ. ნინოს მონასტრის მთავარი ტაძარი, სამხრეთი ფასადი რესტავრაციის მეორე ეტაპის შემდეგ
15. ბოდბის წმ. ნინოს მონასტრის საეპისკოპოსო სასახლე, პირველი სართულის გეგმა
16. ბოდბის წმ. ნინოს მონასტრის საეპისკოპოსო სასახლე, მეორე სართულის გეგმა
- 17¹. ბოდბის წმ. ნინოს მონასტრის საეპისკოპოსო სასახლის ფრაგმენტები სამონასტრო შენობაში, გრძივი ჭრილი, ხედი ჩრდილოეთით
- 17². ბოდბის წმ. ნინოს მონასტრის საეპისკოპოსო სასახლის ფრაგმენტები სამონასტრო შენობაში, გრძივი ჭრილი, ხედი სამხრეთით

ტაბულების სია

1. ბოდბის წმ. ნინოს მონასტერი, საერთო ხედი (XIX – XX სს-ის მიჯნა), ზედა ტერასაზე, ცენტრში – საეპისკოპოსო სასახლე
2. ბოდბის წმ. ნინოს მონასტერი, მთავარი ტაძარი და სამრეკლო, ხედი სამხრეთ-დასავლეთიდან (XIX – XX სს-ის მიჯნა)
3. ბოდბის წმ. ნინოს მონასტერი, ხედი სამხრეთიდან (XIX – XX სს-ის მიჯნა), ზედა ტერასაზე, ცენტრში – საეპისკოპოსო სასახლე
4. ბოდბის წმ. ნინოს მონასტრის საეპისკოპოსო სასახლის მუშარაბიანი აივანი (XIX ს-ის 90-იანი წლები)
5. ბოდბის წმ. ნინოს მონასტერი, მთავარი ტაძარი რესტავრაციამდე, ხედი სამხრეთ-აღმოსავლეთიდან
6. ბოდბის წმ. ნინოს მონასტერი, მთავარი ტაძარი რესტავრაციამდე, ხედი სამხრეთ-დასავლეთიდან
7. ბოდბის წმ. ნინოს მონასტერი, მთავარი ტაძარი რესტავრაციის პირველი ეტაპის შემდეგ, საერთო ხედი სამხრეთ-აღმოსავლეთიდან

8. ბოდბის წმ. ნინოს მონასტერი, მთავარი ტაძარი რესტავრაციის პირველი ეტაპის შემდეგ, საერთო ხედი სამხრეთ-დასავლეთიდან
9. ბოდბის წმ. ნინოს მონასტერი, მთავარი ტაძრის რესტავრაციის მეორე ეტაპი, ნართექსის ცენტრალური თაღის გახსნა
10. ბოდბის წმ. ნინოს მონასტერი, მთავარი ტაძრის რესტავრაციის მეორე ეტაპი, ნართექსის გვერდითი თაღის გახსნა
11. ბოდბის წმ. ნინოს მონასტერი, მთავარი ტაძრის რესტავრაციის მეორე ეტაპი, დამატებითი კედლის მოხსნა აღმოსავლეთ ფასადზე
12. ბოდბის წმ. ნინოს მონასტერი, მთავარი ტაძრის რესტავრაციის მეორე ეტაპი, სახატე ნიშის გახსნა ნართექსის დასავლეთ ფასადზე
13. ბოდბის წმ. ნინოს მონასტერი, მთავარი ტაძრის რესტავრაციის მეორე ეტაპი, საერთო ხედი სამხრეთ – აღმოსავლეთიდან
14. ბოდბის წმ. ნინოს მონასტერი, მთავარი ტაძრის რესტავრაციის მეორე ეტაპი, ხედი სამხრეთიდან
15. ბოდბის წმ. ნინოს მონასტერი, მთავარი ტაძრის რესტავრაციის მეორე ეტაპი, ჩრდილოეთი შესასვლელის გახსნა
16. ბოდბის წმ. ნინოს მონასტერი, მთავარი ტაძრის რესტავრაციის მეორე ეტაპი, ჩრდილოეთი შესასვლელი რესტავრაციის შემდეგ
17. ბოდბის წმ. ნინოს მონასტერი, მთავარი ტაძრის რესტავრაციის მეორე ეტაპი, ცენტრალური აფსიდის ახლად გახსნილი სარკმლის თავსართი
18. ბოდბის წმ. ნინოს მონასტერი, მთავარი ტაძარი რესტავრაციის შემდეგ, ცენტრალური აფსიდის სარკმლები
19. ბოდბის წმ. ნინოს მონასტერი, მთავარი ტაძარი რესტავრაციის შემდეგ, საერთო ხედი სამხრეთ-აღმოსავლეთიდან
20. ბოდბის წმ. ნინოს მონასტერი, მთავარი ტაძარი რესტავრაციის შემდეგ, სამხრეთ-აღმოსავლეთი ფასადის ფრაგმენტი
21. ბოდბის წმ. ნინოს მონასტერი, მთავარი ტაძარი რესტავრაციის შემდეგ, ხედი ჩრდილო-აღმოსავლეთიდან

22. ბოდბის წმ. ნინოს მონასტერი, მთავარი ტაძარი რესტავრაციის შემდეგ, საერთო ხედი სამხრეთ-დასავლეთიდან
23. ბოდბის წმ. ნინოს მონასტერი, მთავარი ტაძრის ინტერიერი, ხედი აღმოსავლეთით
24. ბოდბის წმ. ნინოს მონასტერი, მთავარი ტაძრის ინტერიერი, ხედი ნართექსის ცენტრალური შესასვლელიდან
25. ბოდბის წმ. ნინოს მონასტერი, მთავარი ტაძარი, ინტერიერი, ხედი დასავლეთით
26. ბოდბის წმ. ნინოს მონასტერი, მთავარი ტაძრის კანკელი
27. ბოდბის წმ. ნინოს მონასტერი, შენობა, რომელიც მოიცავს საეპისკოპოსო სასახლის ფრაგმენტებს, საერთო ხედი სამხრეთიდან
28. ბოდბის წმ. ნინოს მონასტერი, შენობა, რომელიც მოიცავს საეპისკოპოსო სასახლის ფრაგმენტებს, საერთო ხედი დასავლეთიდან
29. ბოდბის წმ. ნინოს მონასტერი, შენობა, რომელიც მოიცავს საეპისკოპოსო სასახლეს, საერთო ხედი სამხრეთ-აღმოსავლეთიდან
30. ბოდბის წმ. ნინოს მონასტერი, საეპისკოპოსო სასახლის „სტუმართ სადგომი ოთახი“ პირველ სართულზე, ხედი ჩრდილო-აღმოსავლეთით
31. ბოდბის წმ. ნინოს მონასტერი, საეპისკოპოსო სასახლის „სტუმართ სადგომი ოთახი“ პირველ სართულზე, ხედი დასავლეთით
32. ბოდბის წმ. ნინოს მონასტერი, საეპისკოპოსო სასახლის „ყიზილბაშური ოთახი“ მეორე სართულზე
33. ბოდბის წმ. ნინოს მონასტერი, საეპისკოპოსო სასახლის საჯინიბო

34. ბოდბის წმ. ნინოს მონასტერი, სასახლის ეკლესიის კანკელი
35. ბოდბის წმ. ნინოს მონასტერი, შენობა, რომელიც მოიცავს საეპისკოპოსო სასახლეს, დასავლეთი ფასადის ფრაგმენტი, სადაც სასახლის გვერდითი შესასვლელი იყო (ამჟამად მას გვიანდელი სამონასტრო შენობა ფარავს)
36. ბოდბის წმ. ნინოს მონასტერი, საეპისკოპოსო სასახლის „ყიზილბაშური ოთახი“, ხედი სამხრეთით

37. ბოდბის წმ. ნინოს მონასტერი, შენობა, რომელიც მოიცავს საეპისკოპოსო სასახლეს, ინტერიერი გახსნის დროს
38. ბოდბის წმ. ნინოს მონასტერი, შენობა, რომელიც მოიცავს საეპისკოპოსო სასახლეს, II სართულის ინტერიერი (ამჟამინდელი მდგომარეობა)